

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЖАДЬКО ВІТАЛІЙ

**ФІЛОСОФІЯ ЯК ДІАЛОГ З ВИДАТНИМИ
МИСЛИТЕЛЯМИ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для самостійної роботи студентів з текстами першоджерел

ЗАПОРІЖЖЯ – 2016

УДК 1(075)

ББК 87я7

Ж17

Жадько В.А. Філософія як діалог з видатними мислителями : Навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів з текстами першоджерел. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2016. – 80 с.

Рекомендовано до видання на засіданні кафедри суспільних дисциплін та цикловою методичною комісією з суспільних дисциплін. Протокол №1 від 31 серпня 2011 р.

Затверджено рішенням центральної науково-методичної ради ЗДМУ від вересня 2016 р., протокол №1.

Рецензенти: доктор філософських наук, професор, зав. кафедри соціальної філософії ЗНУ Бутченко Тарас Іванович

Доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри культурології та українознавства Турган Ольга Дмитрівна

Навчально-методичний посібник наводить світоглядні та методологічно спрямовані витримки з творів класиків світової філософської думки для ознайомлення з ними студентів. Це зумовлено тим, що в наш час велика увага в навчальному процесі надається самостійному опрацюванню рекомендованої літератури, оскільки випускник вищого навчального закладу має бути суб'єктом самодіяльної ініціативи. Такій якості найбільшою мірою сприяє якраз діалог з видатними мислителями, який, згідно філос №1 ХХ-го ст. Мартіна Гайдеггера піднімає розуміння до тих глибин, які їм властиві і на духовних здобутках яких стоїть кожне наступне покоління.

© Жадько В.А., 2016 р.
Запорізький державний медичний університет, 2016 р.

ЗМІСТ

В с т у п	4
Зародження філософії	9
Філософія як світоглядна методологія	19
Геракліт.....	22
Демокріт	28
Епікур	29
Платон	31
Аристотель	32
Сенека	38
Марк Аврелій	43
Святий Августин	43
Абеляр	49
Фома Аквінський	50
Ніколо Кузанський	55
Мішель Монтень	58
Леонардо да Вінчі	60
Джордано Бруно	60
Френсіс Бекон	64
Рене Декарт	67
Бенедикт Спіноза	75
Джон Локк	80
Готфрід Лейбніц	82
Іммануїл Кант	85
Георг Гегель	93
Людвіг Фейєрбах	99
Післямова	101
Література	102

Вступ

Українське суспільство нині перебуває на такій стадії свого становлення і розвитку, який вимагає такої організації системи освіти, яка б давала не просто загально-теоретичні знання, а давала учням і студентам практичні рекомендації буквально на сьогоднішній день. Тому виникають складнощі з тим, яким чином викласти знання суспільно-гуманітарного профілю, які б давали подібні знання. Особлива складність стоїть перед викладачами філософії, яка за визначенням є теоретичною дисципліною. Усвідомлення того, що вона просто необхідна для формування всебічно й гармонійно розвинутої людини з високим інтелектом, не постає вагомим аргументом для того, аби її включали до нормативних курсів вишів. Звідси проблема пошуку методів і засобів її лаконічного, стислого, але продуктивного висвітлення в тих часових межах, які їй виділяють.

Даний навчально-методичний посібник являє собою спробу викласти її в афористичному висвітленні. Даний підхід ґрунтується на тому, що в буденній народній свідомості філософія сприймається як система мудрих висловів, які, з одного боку, легко сприймаються, з іншого, з набуттям досвіду їх зміст потребує певної корекції, породжує роздуми над мірою їх істинності. Тобто, саме через таке висвітлення здобутків історико-філософської думки можна підштовхнути людину до постановки запитань, до сумнівів щодо їх спочатку очевидної, майже аксіоматичної достовірності. А, як відзначав ще Августин Святий, а в Новий час Р. Декарт, сумнів – початок мислення, початок входження людини в стан істини і стан власного істинного буття. Так можна встановити процес діалогу сучасника із мислителями минулого, на здобутках якого в усі часи перебуває сучасність. Це буде об'єктивний пізнавальний процес, адже тільки про минуле або нічого, або лише добре.

Чому так? – тому що первинне бажання заперечити минулий пізнавальний досвід породжує у «критика» докори сумління, докори совісті. Адже мислитель не може відповісти, що якраз і формує бажання стати на його точку зору, усвідомити якомога адекватніше проблему, яку він вирішував у контексті свого часу, як і в

контексті сучасності, оскільки пізнавальні здобутки мають загально-родовий статус, який час корелює лише мінімальною мірою.

Отже, переходжу до постановки вступних питань.

1. Для чого потрібна філософія людині взагалі, студенту зокрема, в т. ч. медику чи фармацевту?

Для цього слід виходити з того, що кожній людині вроджена, тобто – дана від природи, від еволюції природи, фундаментальна властивість – допитливість. Вона зумовлена тим, що еволюція живого ґрунтується на постійній боротьбі за виживання. А це вимагає (від людини в першу чергу) постійного пристосування до умов середовища, неможливого без аналізу всіх тих обставин, в яких воно (живе) і вона (людина) перебувають, та прийняття узагальнюючого (синтез) рішення, достатніх для життєзабезпечення. В біології це відомо під назвою орієнтаційного рефлексу. В суспільстві людство виробило мудру пристосувальну максиму – «хочеш жити – крутись, викручуйся».

2. Що таке школа?

Це, насамперед, школа життя, а не школа насичення знаннями про нього. На користь цього вся історія людства. А саме: воно існує як вид розумних істот десятки тисяч років (інтервал від ста до сорока тисяч років), а школи, в яких дають знання, налічують лише декілька тисячоліть – з часу винаходу писемності.

3. У чому криза сучасної школи загалом, в Україні зокрема?

Зараз експерти погоджуються з тим, що збільшення кількості навчальних закладів заради насичення свідомості людей знаннями не дають їм можливості бути задоволеними якістю життя. Отже, головна проблема в тому, щоб школа, надто ж вища, була організована таким чином, щоб отримані знання органічно поєднувались, по-перше, з внутрішнім покликом, інтересом, схильностями учнів, студентів, по-друге, орієнтованим місцем їх майбутньої роботи. Тут варто виходити з мудрої максими Геракліта, згідно якої «багатознайство розуму не навчає».

4. Що ж формує і навчає людину розуму?

Так, саме філософія як любов до мудрості, а не сама по собі мудрість, знання змісту якої без любові до неї як постійного душевного стану і постійного прагнення не дає людині користі, блага від нього (знання). Мудрість появилася не як наслідок наявності шкіл знання, а як накопичення безпосереднього й тому достовірного життєвого досвіду людини як суспільної істоти в її взаємодії з іншими людьми та природним середовищем. Маючи такий досвід та аналізуючи який, сформувалася філософія як метод знаходження нових знань засобом мислення. Ось чому філософія як любов до мудрості лише в УІ-му ст. до н.е. (одночасно в стародавніх Китаї, Індії та Греції) трансформувалася у процес «мислення про мислення» (Аристотель) на основі тісної взаємодії мудреців зі звичайними людьми. Але не просто бесідах, а намаганні підштовхнути їх до власних аналітико-синтетичних роздумів.

5. Що таке розум?

Це здатність, яка дає розуміння основних засад існування природного й суспільного буття, а також самого пізнавального процесу взаємодії людини з людиною, суспільством, природним середовищем. Засіб до цього – мислення як процес знаходження спільного, єдиного в тому різноманітному, з яким постійно перебуває у взаємодії людина. Це вимагає створення спеціальних навчально-освітніх закладів, в яких би навчались ті люди, в яких також від природи закладена здатність виявляти ось це загальне, спільне, єдине в усіх проявах буття та виражати його в категоріях мислення – *поняттях*. Тобто, йдеться про здатність до абстрагування, відчуження від об'єктів безпосереднього сприйняття та розуміння того, як це загальне, спільне, єдине, що має назву **ЗАКОНУ**, зробити способом своєї життєдіяльності. Без цього діє, як про це свідчить історія людства, вище названий закон «хочеш жити – крутись і викручуйся». Разом із цим настає мир і злагода. Ось чому розум – це уміння оперувати поняттями та водночас розуміння того, як властивий їм зміст діє на користь людини, на її благо.

6. У чому має полягати зміст навчально-освітнього процесу загалом, вищої школи насамперед?

У тому, щоб органічно поєднати інтерес студента, учня до пізнання з такими протилежностями. З одного боку, це проявлений вже з раннього дитинства об'єктивний потяг (закон притягання це і є інтерес, любов, прагнення до єдності) до об'єкта заінтересованості, з другого, це взаємодія з ним на основі змісту поняття як методу такої взаємодії. Це ґрунтується на вихідній аксіомі пізнання, згідно якої подібне притягується до подібного, яка формує іншу аксіому: людина як мікрокосм тотожна, єдина, спільна з макрокосмом.

7. Як досягти такого поєднання?

У цьому головна складність ефективної організації навчально-освітнього процесу. Тут важливо подолати хибне уявлення про первинність для свідомості людини об'єктів предметно-речового буття та похідність законів. Насправді ж вони одночасні, але в житті людини, яка не народжується з актуальним, а лише потенційним, розумом, сприйняття речей первинне. Тому переважна більшість людей все життя перебуває в полоні речового, а не понятійного буття. Якщо ж йдеться про студентів вищої школи, то вони, за допомогою кваліфікованих викладачів, мають подолати цей стереотип і усвідомити цю одночасність. Кваліфікація полягає в тому, що світ речей і світло знань – це і є єдність протилежностей. Якщо навчальний процес не здійснюється в такій єдності, то говорити про високу кваліфікацію не доводиться. Причому, не лише студентів, але й викладачів. Тому потрібно вести навчальний процес зі всіх навчальних дисциплін саме на такій основі. А саме: філософія та суспільно-гуманітарні дисципліни мають бути орієнтовані на формування відповідної поведінки, але не на моралізаторство, а природознавчі мають стати філософськими, такими, що демонструють методологічну функцію понять, вироблених діалектичним філософським мисленням.

8. Як це діє на змісті філософії?

Видатний знавець історії філософії О. Лосев так пояснює її роль в античній Греції. Суть в тому, що філософи зважали на міфологічну свідомість народу, тому намагались пов'язувати філософські поняття зі специфікою предметно-чуттєвої свідомості, схильною до образного способу світосприйняття та світорозуміння.

Це слід враховувати й у наш час, адже всі ми родом із дитинства, тобто із міфологічно-казкового світу, в основі якого прагнення до постійної єдності змісту мовлення із його речовим втіленням «тут і тепер». Але у праці «Держание духа», ведучи умовний діалог зі студентом (!!), він зазначає: **«Мы с тобой захотели определить, что такое дело делать. А оказалось, что дело делать – это вовсе не значит пользоваться житейскими понятиями, хотя бы и нужными, хотя бы и трижды необходимыми, хотя бы и четырежды полезными и деловыми. Надо выйти за пределы обыденщины (курсив мій – В.Ж.), и это нужно для осмысления самой же обыденщины»** [13, с.34].

Вкрай важливе застереження, адже студенту слід постійно усвідомлювати, що він прийняв рішення отримати ВИЩУ освіту. Це означає, що потрібні вольові зусилля для того, щоб відійти від дитячої буденної схильності безпосередньо пов'язувати поняття з окремими предметами, а не з сутністю предметно-речового й суспільного буття в цілому. Практичне значення філософії якраз в тому й полягає, що осмислення її змісту передбачає вироблення стійких навичок розумно-вольової дії, розумно-вольового, а не буденно-звичного, стихійного способу життя.

О. Лосєв відзначає, що грецький термін «усія», «софія» має **«два основних значення: 1) факт, факт буття (від «еймі» – бути); 2) смисл, сутність, значення. Характеризуючи своє об'єктивне буття, грек вживає термін «усія», але погано розрізняє факт буття і смисл буття»** [13, с.160]. На цьому ж наголошує і філософ №1 ХХ-го ст. М. Гайдеггер, зазначаючи: **«Когда мы слышим греческое слово по-гречески, мы следуем непосредственно им излагаемому. То, что оно излагает, лежит перед нами. Благодаря по-гречески услышанному слову мы находимся непосредственно подле самой подлежащей нам вещи. А не подле одного лишь значения слова»** [22, с.116].

Отже, зовсім не випадково саме поєднання міфології з філософією сформувався вихідний принцип про єдність людини-мікрокосму з макрокосмом. Тому біля значення слова, а філософія – продукт грецької мови, (до речі, міф в перекладі означає розповідь, оповідання, сказання) у філософії, а потім і в науці,

безпосередньо перебуває не просто одна річ, а вся загально-родова, спільна і єдина сутність всіх споріднених речей. (Так, лікар, ставлячи діагноз певного пацієнта, виходить із загальнонаукових знань про природу людини). **«Ведь все сущее в Бытии едино. ...Говоря более строго – Бытие есть сущее. При этом «есть» является переходным глаголом и означает «собранное». Бытие собирает сущее как сущее. Бытие есть соби́рание – Логос»** [13, с.117].

9. Які висновки зі всього наведеного?

Першим можна вважати той, який висловив той же М. Гайдеггер. Він стверджував: **«Наук ніколи б не було, якщо б їм не передувала, не випереджала філософія»** [22, с.115]. Чому? – Тому що саме вона йде шляхом, який відкриває людині «Буття сущого» як буття осмисленої природи й суспільства. **«В таком со-ответствии мы с самого начала вслушиваемся в то, что уже передала нам философия, понятая по-гречески...»** [22, с.119]. Тобто, в єдності матеріального буття та розуміння його внутрішньої сутності, його Логосу, Закону.

Звичайно, йти таким шляхом складно, адже для цього слід усвідомити, що Логос – це єдність не просто озвученого й означеного слова. Насамперед це єдність озвученого й означеного зі смислом, яке вони несуть у собі, це вже понятійна мова як спосіб пізнавального мислення. Ось чому Гайдеггер підкреслює: **«Ибо хотя мы всегда и всюду пребываем в соответствии с Бытием сущего, зову Бытия мы внимаем редко. Соответствие с Бытием сущего остается нашим постоянным местопребыванием. Однако *специальной* (курсив мій – В.Ж.) и проводимой нами установкой поведения оно становится лишь изредка»** [22, с.120].

Вищі навчальні заклади якраз і мають статус вищих тому, що їх головне завдання полягає у формуванні розумно-вольового способу життєдіяльності. Адже отримані спеціальності випускників ставлять перед ними неодмінну умову: бути відповідальними за свої рішення і дії, адекватно со-ответствовать Буттю сущого. Для лікаря, фармацевта Буття сущого – це Буття Людини.

Другим, очевидно, можна назвати той, який навів на початку своєї статті «Що це таке – філософія?» М. Гайдеггер. Отож: **«Наш разговор, следовательно, должен идти по такому пути и в таком направлении, чтобы то, о чем говорит философия, относилось к нам самим, задевало нас, причем именно в нашей сути»** [22, с.113]. Оскільки розмову зі студентами ведуть представники професорсько-викладацького складу, цей висновок-заклик стосується найперше їх. Якщо вони своєю поведінкою в якості спеціалістів і водночас людей, на яких покладена також і виховна функція – бути прикладом від-повідності, со-ответствия, не будуть адекватними, якість освіти не покращиться. Властивий їм філософський спосіб життя має проявлятися не в тому, що вони повинні філософувати, цим нібито демонструючи свою повагу до філософії та її вплив на свої наукові предмети. Він у постійній (постійність – це головна ознака закону як константи) демонстрації цілком очевидної для студентів любові, навіть закоханості у свій навчальний предмет, який навчив його самого любові до Буття суцього, яка зцілила його від негативних проявів свавільної волі.

Загальний висновок. У наведених мною міркуваннях я виразив свій власний шлях до філософії. Особливе значення в цьому мала порада того ж таки М. Гайдеггера піднімати своє розуміння, йдучи шляхом постійного діалогу з видатними мислителями, завдячуючи якому є можливість піднятися до рівня їх розуміння. Для цього потрібно, по-перше, мати «елементарну готовність до внутрішньої небезпеки філософії», по-друге, **«підняти власну присутність і присутність інших до плідної запитальності** (курсив мій – В.Ж.)» [21, с.342]. Причому, присутність не в просторі аудиторії, а просторі Буття суцього, яким є його закони і поняття як методи організації пізнавального процесу. Найтяжче на цьому шляху відчувати небезпеку від того, що такої присутності досягти складно, а то й неможливо. Адже, як зазначав інший видатний мислитель Л. Фейербах, **«мышление есть непосредственная деятельность, потому что оно – самодеятельность. Никто не может за меня мыслить; в истинности мышления я убеждаюсь только через самого себя»** [19, с.63].

В Європі це вдалось здійснити, тому що там революції робились із вимогою забезпечити свободу слова, мислення, загалом свободу самодіяльності. Час і нам, українцям, обрати європейський шлях організації системи освіти. Тоді легко знайдуться шляхи формування навичок самодіяльного мислення. Моя пропозиція така: викладати основні світоглядні й методологічні досягнення, властиві видатним мислителям минулого у вигляді сформульованих ними умовиводів і пропонувати їх для розбору студентам. Адже допитливість вроджена кожному, але, починаючи зі школи і, на жаль, продовжуючись у вищій школі, практика оцінювання знань суто арифметичним способом принижує гідність і достоїнство тих, хто, начебто, не знає якісно, тобто на «добре» та «відмінно». Тим більше, що це приниження відбувається публічно, «на миру». Звичайно, що ефект дасть не загальний курс для всього потоку чи всієї групи. Потрібно залучати тільки тих, хто схильний до продуктивної запитальності в зазначених розділах філософії – світоглядній та методологічній. Тоді ідея не буде посоромлена відсутністю інтересу до сутності.

Примітка. Фрагменти з творів мислителів виділені жирним шрифтом. Методичні поради в тексті підкреслені суцільною рисою.

Зародження філософії

1. Почнемо з настанови Конфуція ще VI-го ст. до н.е.: **«Вчіться так, начебто ви не в змозі досягнути знань, неначе ви боїтесь їх втратити»** [11, с.156]. Із цим, як і викладеними вище попередженнями, розпочнемо реалізацію діалогу з автором (зі мною – В.Ж.), який ніколи не забуває, що сам постійно перебуває в текстах мислителів і царині об'єктивного духу загальнолюдської історії.

Для початку діалогу поставте якомога більше питань до цього вислову. Відзначте також, чи вразило Вас те, що вік афоризму – понад 2,5 тис. років. Це важливо, адже важливо відкрити причини зародження філософії. Серед них і сильне душевне потрясіння, яке викликає здивування. Це основні психологічні чинники, згідно Аристотеля, що є першим Філософом людства і також жив у IV-му ст. до н.е. Якщо не вразив зміст, тоді постає питання наявності інтересу до

пізнання та проблема викладача, а ще більше – самого студента, як його пробудити. Адже, за Аристотелем, **«здивування – початок філософії»**.

Напрямок постановки питань слід обирати самим студентам. Я можу для початку запропонувати декілька. Що таке знання? Які свідчення органів сприйняття можна вважати знанням? Що саме потрібно знати в предметах сприйняття? Чому знання забуваються? Як їх утримати? Для чого і чому саме потрібно вчитись? – Далі поставте Ваші власні запитання. Але вже тут поставте запитання до причин психологічних виникнення філософії, тобто до душевних вражень та здивування.

Методична порада для викладача. Починаючи з першого заняття слід дати завдання окремим студентам щодо обов'язкової для них постановки запитань до декількох суджень мислителів. Сподіватись на те, що це вдасться здійснити на початку чи в ході заняття не слід. По-перше, це займе час, по-друге, не варто виходити з того, що всі студенти зацікавлені в нашому предметі.

Можна поставити таке змагальне завдання. А саме – хто більше поставить запитань, а потім дасть їм обгрунтоване пояснення. Звичайно, з самого початку варто дати всім студентам під запис і роздуми наступні максими Конфуція: **«Вчитель сказав: «Той, хто, повторюючи старе, пізнає нове, може бути наставником людей»»** та **«Вчитель сказав: «Вчитись і не міркувати – даремно втрачати час, міркувати й не вчитись – згубно»»** [11, с.144].

Чи можна сумніватись, що ці поради вічні й не практичні? Можна поставити таке питання студентам: **«В який час висловлені ці поради?»**. Ясна річ, що варто запропонувати обговорення цих афоризмів. А також застерегти студентів від того, щоб відповідь давати на основі власного обмеженого буденного досвіду. Якраз це і має оцінюватись, тобто знайомство з існуючим пізнавальним досвідом вчених, філософів, науковців.

2. Повернемось до Аристотеля, оскільки йому належить відкриття причин зародження філософії та її значення для людини. **«Насправді, хто має досвід, знає «що», але не знає «чому», хто володіє мистецтвом, знає «чому», тобто**

знає причину» [4, с.66]. Тут також широке поле для запитань відносно різниці між «що» та «чому».

Оскільки навчальний процес у вишах здійснюється науковцями, студент має мати критерії, за якими може і повинен оцінювати своїх викладачів. Тут також корисно знати характеристику мудреця, дану Філософом. Він, **«по-перше, наскільки можливо, знає про все як суще, загальне, спільне, а не про все окреме і предметне; по-друге, здатен пізнати складне і тяжко доступне для людини; по-третє, спроможний навчити інших умінню знаходити причини; по-четверте, займається наукою заради пізнання і заради неї самої, а не якоїсь користі, – саме така наука серед усіх інших є мудрість, а тому, по-п'яте, вона є визначальною для всіх інших допоміжних, що дає право мудрецеві бути наставником, а іншим обов'язок вчитись у нього»** [4, с.68].

Тут дуже бажано запропонувати студентам вдумливо розібрати всі складові і визначити рівень мудрості викладача за цими ознаками. Викладач має оцінити те, настільки студент адекватно усвідомив зміст і практичне значення кожної з них. Адже його умовиводи мають бути такими, що переконують студента, якщо рівень їх аналітики недостатній, неглибокий, поверхнево-буденний. Звичайно, що, даючи завдання, слід наголосити на тому, щоб студент звернувся до першоджерела, а не просто повірив висновкам викладача.

Будь-яка наука при своєму навчальному висвітленні намагається навести визначення свого предмета. Тому на підставі вже наведеного можемо, разом з Аристотелем, стверджувати що наука мудрості, яка шукає перші начала і причини заради них самих, і є філософія. **«Адже і тепер, і раніше здивування спонукає людей філософувати, причому спочатку вони дивувались тому, що безпосередньо викликало подив (недоумение), а потім, неспішно просуваючись таким чином далі, вони задавались питанням про більш значиме, наприклад, ... про походження Всесвіту. Але той, хто бентежитья і дивується, не вважає себе знаючим (тому і той, хто любить міфи, є в деякому смислі філософ, адже міф створюється на основі дивовижного). Якщо, таким чином, почали філософувати, щоб позбутись незнання, то, ймовірно, до**

знання почали мати устремління заради розуміння, а не заради якоїсь користі. Сам хід речей підтверджує це; а саме: коли виявилось наявним майже все необхідне, як те, що полегшує життя і надає задоволення, тоді почали шукати подібного роду розуміння. Цілком ясно, що ми не шукаємо його для якоїсь іншої потреби. І як вільною ми називаємо ту людину, яка живе заради себе самої, а не для іншої, точно так і ця наука єдино вільна, адже вона одна існує заради себе самої» [4, с.69].

Тут якраз і маємо розкриття психологічних причин зародження філософування. Як і пояснення незмінної поведінки людей впродовж тисячоліть, адже першою причиною народження людини як духовної істоти є її схильність саме до міфотворчості, яка, як вище. І тільки незначна частина здатна піднятися на рівень філософії як науки про першопричини. Але це можливо лише за певних суспільних умов.

До них відноситься розподіл праці на розумову та, відповідно, управлінську і фізичну – виконавчу, що відбулось за рабовласницького суспільного устрою. Аристотель відзначав, що це дає можливість певній частині з числа рабовласників мати вільний час, який можна використати для розвитку пізнавального мислення, спрямованого на досягнення такої форми правління, яка б максимально, настільки це можливо, применшувала ту очевидні несправедливість, яка виникла за системи рабоволодіння. Але без цього не було б розвитку суспільства, хоча й драматичного і, навіть, трагічного.

О. Лосєв відзначав, що Філософ взагалі вважав весь світоустрій рабовласницьким. **«Все загальне є рабовласник по відношенню до всього часткового. Якщо одиничне підлегле загальному, значить, одиничне є раб, а загальне рабовласник»** [13, с.169].

Тут також, переконаний, є предмет для зацікавленої дискусії, яку має організувати викладач. Звичайно, що тут є перенесення суспільного устрою на природний. Але підстави для цього очевидні.

Зважаючи на важливість такого бачення природи й суспільства, наведу відповідні судження Батька філософії.

«У довершеній сім'ї два елемента: раби і вільні. ...а вихідними і найменшими частинами сім'ї є пан і раб, чоловік і дружина, батько і діти. ...Відношення, існуючи між трьома зазначеними парними елементами, можна охарактеризувати так: панське, шлюбне... і третє – батьківське» [4а, с.380]. Будь-яка жива істота, стверджує Аристотель, в своєму існуванні в спорідненому середовищі підпорядковується владі панській і політичній. **«Душа володарює над тілом як володар (пан – Ж.В.), а розум над нашими устремліннями – як державний муж. Звідси ясно, наскільки природно і корисно для тіла бути в підпорядкуванні у душі, а для схильної до афектів частини душі – бути в підпорядкуванні у розуму і розсудливого елемента душі і, навпаки, яка завжди виходить шкода за рівного або зворотного співвідношення. Те ж саме положення залишається в силі й у відношенні людини та інших живих істот. ...Той же принцип неминуче повинен панувати і для всього людства» [4а, с.383].** Тобто сама людина як природна особина і як соціальна істота у вигляді сім'ї (родини) береться як самоуправлінська система, а тому принципи її самоорганізації можуть стати об'єктивною основою організації суспільно-політичного життя окремого народу і людства загалом.

Чому так? – Тому що людина – мікрокосм. Якщо знати закони макрокосму, появиться можливість організуватись природо-відповідно. Так, у природі є боротьба за існування, за виживання. Люди, борючись не за пізнання та знання, а за наповненість шлунку, беруть у природи найгірше. Те, що у природі є всього лише фрагментом – смерть індивіда заради життя, адже рід, стадо жертв продовжує існувати, в історії людей постає як постійна боротьба за знищення всього, як війна на знищення родового.

Методична порада студентам. Для формування навичок аналітичної роботи над текстом потрібно навіть коротку цитату структурувати за тими головними суттєвими ознаками, які в ній містяться. Аналізуючи текст, ми стаємо співавтором і водночас творцем. Крім того, ми формуємо розумно-вольовий підхід, адже примушуємо себе не просто читати, а мислити.

Методична допомога викладача. Для продовження аналізу чинників, на яких зростала філософія, звернемося до вище наведеної цитати Аристотеля. (Див. [с.69]).

Виділимо в ній основні положення. 1. «і тепер і раніше» діє феномен здивування. Отже, це, фактично, головна підстава для розвитку пізнання. 2. «той, хто бентежить і дивується, не вважає себе знаючим». Відразу ж питання: «Чому?». – Тому що відчуває, що пізнавальний процес нескінченний, але тому й приємний. 3. «той, хто любить міфи, є в деякому смислі філософ». 4. «до знання почали мати устремління заради розуміння, а не заради якоїсь користі». 5. «коли виявилось наявним майже все необхідне, як те, що полегшує життя і надає задоволення, тоді почали шукати подібного роду розуміння».

Виділивши ці аспекти, можна продовжити їх осмислення та обґрунтування, адже вони виявились, по-перше, приємними, такими, що дають душевне задоволення, по-друге, є необхідними. А необхідність – це атрибутивна, невід’ємна ознака природного закону, отже, й людини як в першу чергу природно-соціальної істоти. Тут напрошується судження **Епікура: «Когда мы говорим, что удовольствие есть конечная цель, то мы разумеем не удовольствия распутников и не удовольствия, заключающиеся в чувственном наслаждении, как думают некоторые, не знающие, или не соглашающиеся, или неправильно понимающие, но мы разумеем свободу от телесных страданий и от душевных тревог. Нет, не попойки и не кутежи непрерывные, не наслаждения мальчиками и женщинами, не наслаждения рыбою и всеми прочими яствами, которые доставляет роскошный стол, но трезвое рассуждение, исследующее причины всякого выбора и избегания и изгоняющие лживые мнения, которые производят в душе величайшее смятение.**

Начало всего этого и величайшее благо есть благоразумие. Поэтому благоразумие дороже даже философии. От благоразумия произошли все остальные добродетели; оно учит, что нельзя жить приятно, не живя разумно, нравственно и справедливо, и, наоборот, нельзя жить разумно,

нравственно и справедливо, не живя приятно. Ведь добродетели по природе соединены с жизнью приятной, и приятная жизнь от них неотделима» [1, с.357].

Чому благо розуму породжує добродетель? Аристотель пояснює, «що розум мислить найбожественніше і найцінніше і не зазнає змін; адже зміни тут – на гірше, і це вже деякий рух... Тобто, розум мислить сам себе, оскільки в ньому ми маємо найкраще, і думка його є мислення про мислення. Між тим і знання, і чуттєве сприйняття, і міркування завжди, як ми це бачимо, спрямовані на інше, а самі на себе лише побічно... Оскільки предмет думки і розум не різняться між собою в тих випадках, де відсутня матерія, ми будемо мати тут тотожність, і думка буде складати одне з предметом думки» [1, с.423].

Мені видається, що вдумливе прочитання цих фрагментів не може не викликати дискусії аудиторії, враженої в наш час тілесними задоволеннями. Тому уважно, з повагою (внимательно и с пониманием) проаналізуйте зміст, але не скочуйтесь до «буденщини». Пам'ятайте, що ви намагаєтесь отримати вищу освіту. Як і те, що це думки найвидатніших мислителів людства.

У вище структурованому мною фрагменті варто звернути на п.3, оскільки у виникненні філософії домінуючу роль відіграла саме міфологія. Тому варто перейти до визначення її духовно-практичного змісту.

Зверніть увагу на виділене. Історія духовного розвитку людства свідчить про те, що людина, по-перше, є допитливою істотою, по-друге, їй «любє» знання про світ, оскільки, по-третє, він є для неї простором її власної душі, тому ставлення до нього не просто пізнавальне, а сакральне, священне, благоговійне. Інакше кажучи – духовно-практичне, а не утилітарно-споживацьке, матеріально-виробниче, предметно-перетворююче.

Ключем для розуміння сутності світогляду мають слугувати два споріднених між собою принципи світобуття і світобудови. Перший. Подібне творить подібне. Другий. Людина як мікросвіт, мікрокосм подібна макросвіту.

Якщо це так, тоді пізнання світу тотожне людино-пізнанню. Проблема лише в тому, щоб людина була свідомо цього.

Це означає, що саме міфологія є первинною формою світогляду, який можна визначити таким чином: Світогляд – спосіб самопізнавальної діяльності людини, внаслідок якого в активну сферу життєдіяльності включається духовний потенціал її душевних поривань (бажань, інтересів, цілей), орієнтованих на використання енергії (або речовини як ущільненої, сконденсованої енергії) природних і суспільних предметів, явищ, процесів і власних цілеспрямованих дій. Світогляд – це сфера мотиваційної свідомості людини як самосвідомості.

Якщо так, тоді зрозуміло, чому, за визначенням О. Лосева, **«міф є в словах явлена ч у д е с н а особистісна історія»** та **«міф є р о з г о р н у т е м а г і ч н е і м'я»** [14, с.578, 579].

Людина, народжуючись, вже діє згідно природних законів, які визначають не лише світоустрій, але й життєустрій. Чому? – Вона, я постійно це повторюю, є мікрокосм. Не випадково, що міфологія являє собою персоніфікацію природного середовища, перенесення всієї сукупної цілісності своїх душевних поривань на природні явища й об'єкти. Дух, сила, потужність природи є масштабом для розвитку фантазії, яка мотивує діяльність людини.

««Фантасія» – це не «фантазія» в новосвропейському сенсі, а чуттєвий образ, суб'єктивний, але цілком пасивний; це відображення почуттєвої речі» [13, с.166].

Методична порада викладачеві. Ось тут вже слід спонукати студента до постановки питань до наведених визначень як міфу, так і міфології. Наприклад. 1. Що таке чудо? 2. Яка об'єктивна реальність відповідає фантазії? 3. Чому це образ пасивний? 4. Чому міф – особистісна історія? 5. Історія чого саме в людині? 6. Що позначає ім'я в міфах? 6. Яким чином міфологія сприяє становленню філософії? І т. д. і т. п.

В якості підказки наведу структуру міфологічної свідомості. Це – тотемізм, аніматизм, анімізм, магія, фетишизм. Для поглибленого й зацікавленого засвоєння

змісту міфології варто дати студентам класичну філософську літературу. Насамперед, це праця **Ф. Бекона «О мудрости древних»**.

Звичайно, що варто постійно підводити студентів до усвідомлення ними міфології як духовно-практичного фундаменту діяльності людини впродовж всього її життя. В тому числі поставити перед ними питання: «Яке значення міфологічний світогляд має для філософського, а потім і наукового, а не фантастичного, способу пізнання?». Не випадково Ф. Бекон вважається засновником емпіричного природознавства та емпіричної методології пізнання.

Принципове значення має розуміння студентами того, яким чином філософія була поглинена релігійним світоглядом та в чому суть релігійної філософії. Як і суть самої релігії як світогляду, а не віри в потойбічне та віри в персоналізованого Бога (чи деперсоналізованого, як це має місце в ісламі).

Ми бачили, що міф – це розповідь людини про свою тотожність зі світом природного буття. Тому варто чітко знати також і семантику слова релігія. Семантично термін «релігія» походить від латинського *religio*, але тлумачень його безліч. «Философская энциклопедия» (1967) лаконічна – культ богів [с. 489]; «Философский энциклопедический словарь» (1983) дає такий перелік: благочестя, набожність, святиня, предмет культу [с. 576]; аналогічний словник (1997) повторює попередній, але без «предмета культу» [с. 391]. Новітній „Словник іншомовних слів” (1999) зупиняється на «побожності» [с. 493]. «Этимологический словарь русского языка» М. Фасмера також подає латинське *religio, religiosus* – «набожний» [с. 466]. «Довідник синонімів української мови» (2000) наводить такий синонімічний ряд: «Релігійний (який вірить у бога), богомільний, віруючий, вірний; набожний, святобливий, благочестивий (який вірить у Бога й старанно виконує всі релігійні обряди); богобоязливий, богобоязний, богобоязкий, богобійний (який боїться порушувати заповіді Святого Письма); христоролюбний, христоролюбивий» [с. 521].

Широкий перелік значень наводить «Латинско-русский лексиконъ» (1849), що закономірно: християнська релігія (православ`я) була офіційною державною релігією Росії, отже, якихось атеїстично-єретичних думок у суспільстві не було,

якщо не вважати такими конфесійні розбіжності, на які зважала РПЦ. «Religio, opis — боязнь, богобоязливість, богослужіння, віра, сповідування віри; совісність, совість, сумнівність, зачудування; провина, гріх; святість; зобов'язаність, посада; точність, ретельність у спостереженні, виконанні чого-небудь; повага, шанування; благочестя, благоговіння» [с. 411].

Методичне завдання. Знайдіть у всіх цих визначеннях основні значення, важливі не для церковного використання та розуміння, а для релігійно-філософського як світоглядного, тобто духовно-практичного.

У якості допомоги наведу думки **І.С. Еріугени**. Він відзначав, що, по-перше, **«Істинний авторитет не суперечить правильному розумові, як і правильний розум – істинному авторитетові»**; по-друге, **«первинному за природою належить більше достоїнства, ніж первинному в часі»**; по-третє, **«розум первинний за природою, авторитет – за часом»**. А тому **«розмірковувати про філософію – це те ж саме, що розкривати правила істинної релігії, засобами якої першу і найвищу причину всіх речей – бога і смиренно поважають, і розумно досліджують. Отже, істинна філософія є істинна релігія і, навпаки, істинна релігія є істинна філософія»** [1, с.788].

Інакше кажучи, і філософія, і релігія досліджують один і той же об'єкт – первинну духовну основу світу, яка є також основою морально визначеної поведінки людини, тобто, реальність людського буття тотожна реальності духовної субстанції в ньому. Еріугена стверджує: **«Адже нас не відмовляють, а, навпаки, заохочують досліджувати себе самих; як сказав Соломон: „Якщо не пізнаєш самого себе, йди на шляхи тварин”**. Адже не далеко пішов від безсловесних тварин той, хто не знає ні себе самого, ні загальної природи роду людського. І Мойсей говорить: **„Дослухайся себе самого і читай, немовби у книзі, історію діянь душі»** [1, с.789].

«Реальність» людини полягає в наявності в ній розумної волі. Світотворчість Бога відбувається в такій послідовності: **«Бог є творець всього; спершу він за своєю милістю створив субстанції всесвіту, який належало створити; потім за своєю величчю вирішив наділити дарами кожну з них**

відповідно до їх стану. Із цих субстанцій саме природу людини він підпорядкував розумній волі. *Адже не тому людина є воля, що вона є саме воля, а тому, що вона є розумна воля. Насправді, знищ розумну волю – і людини не буде* (виділено мною – авт.). Але не навпаки, так що коли ти знищиш людину, то не буде й розумної волі; вона виявляється не тільки в людині, але і в ангелі, і в самому Богові» [23, с.93].

Зверніть увагу!! Еріугена з особливою настійливістю проводить думку про те, що в людині наявна не просто розумна воля. Це також прояв свободи, тобто це свобода волі, оскільки розум, властивий Богові, є сама свобода. **«Хіба розум не притаманний людині субстанціонально? Хто насмілиться сказати таке (що розумна воля є рабською – Ж.В.), коли є істинне визначення людини: людина є розумна субстанція, здатна до сприйняття мудрості!** (виділено мною – авт.) **Отже, що дивного в тому, що людській волі за її природою властива свобода, адже немає нічого дивного, що їй властивий розум?»** [23, с.94].

Висновок релігійно визначеної філософії. Свобода передбачає вибір. Якщо людина обирає розум Бога, її власний вибір є розумним і правильним, оскільки обирається сама свобода. Якщо ж обирається розум, менший простору свободи розумної волі Бога, можливі хибні шляхи. Це і є шляхи диявола, обрані людиною, яка нехтує свободою розумної волі, обираючи волю в якості звичайного інстинкту (лат. *instinctus* – спонукання) якогось фізіологічного органу, а не душі як образу божественної цілісності Всесвіту.

Отже, релігійно-філософський світогляд можна визначити таким чином: святість постійного зв'язку людини з минулим життєво-пізнавальним досвідом; це освячення такого зв'язку, який забезпечує людині її тотожність як з природою, так і суспільством.

Якщо Ви виділите із смислових значень слова релігія основні, то переконаєтесь, що це істинне визначення. На користь цього думки інших видатних мислителів релігійно-філософського амплуа. Йдеться про **Августина Святого та Северина Боеція**.

Вивченню наук, стверджував батько християнської філософії Августин, допомагає авторитет і розум. Віра в авторитет скорочує шлях пізнання, але наслідок такий же, адже йдеться про авторитет мудрості (= Бога). Розум мудрості безпомилковий, адже в ньому немає чогось мінливого: **«Розум є погляд душі, яким вона сама по собі, без опосередкування тіла, споглядає істинне»** [1, с.595].

Чуттєва свідомість прикута до предметного світу, а мислення вільне від цієї залежності. Тому розумне пізнання складне і людина віри може бути легко обманутою. **«Все, що ми знаємо, знаємо розумом; тому ніяке почуття не є знання. ..Отже, що я розумію, тому і вірю: але не все, чому я вірю, те й розумію. Все, що я розумію, те я знаю; але не все те знаю, чому вірю»** [1, с.597].

Ще один суттєвий момент. Пізнання є також самопізнанням, об'єктом для себе самого як суб'єкта пізнавальної дії власного розуму. Адже істина – в самій людині, в тій незмінній і постійній основі, яка знаходиться в ній і яку й слід знайти як прообраз незмінного й постійного загальносвітового джерела світла. **«Якщо ти... маєш сумніви, чи вірно все це, зверни увагу... на те, чи не маєш сумніви щодо самих цих сумнівів, і, якщо вірно, що маєш сумніви, розглянь, чому це вірно; у цьому випадку тобі назустріч йде... світло істинне, що просвітлює кожну людину, яка гряде в світ цей... Кожен, хто усвідомлює свій сумнів, усвідомлює щось істинне... Звідси кожен, хто має сумнів в існуванні істини, в собі самому має щось істинне, на підставі чого він не повинен сумніватись, адже все істинне буває істинним не інакше як від істини... В кому бачимо ми такий сумнів, там діє світло, що не обмежується простором і часом, а тому вільне від будь-якої примари цих умов»** [1, с.600].

Філософію Боецій вважав духовною годувальницею, якою потрібно займатись із юнацьких літ, тоді вона дає втіху і розраду душі. Але високий рівень світорозуміння налаштовує більшість проти тих, хто досягає вершин мудрості. Ця більшість від глупоти невігластва, яке йде від хибних і помилкових уявлень про сенс життя, який (сенс) начебто полягає в сприянні випадку долі, а не в

настійливій праці самої людини. Адже у всі часи «судження більшості бере до уваги і ставить в заслугу не справи, а вдачу, і вважає гідним лише те, що приносить щастя. Звідси виходить, що добрі наміри відсутні насамперед у нещасних» [5, с.198-199].

Лише філософія дає втіху, говорячи: «У мене є засоби, які зцілять тебе, – це в першу чергу твоє правильне судження про управління світом, яке, як ти вважаєш, підпорядковане не сліпій випадковості, а божественному розумові» [5, с.203].

«Становище, надане людині природою, таке, що лише тоді людина відрізняється від усіх інших речей, коли пізнає себе, і вона ж опускається нижче тварини, якщо перестає усвідомлювати своє призначення. Якщо для інших тварин не знати самих себе відповідає їхній природі, то в людей це наслідок розтлінності» [5, с.215].

Думаю, що якраз тут варто, «образившись» на класика, спробувати глибоко поміркувати над висловленими думками методом сумніву й постановки питання. Адже не сумніватись у своєму сумніві і є істинний стан душі як органу пізнання (Августин).

Принципове пізнавально-світоглядне застереження!! Філософія й філософи використовують поняття Бога не тому, що вони вірять в церковного Бога. Причина в тому, що грецькою мовою theos це розум. Саме його якраз і освячують, сакралізують, обожнюють мислителі, з ним пов'язують надію людини на благодатне життя, на благо розуму, оскільки він первинний по відношенню до самої філософії (див. вище думка Епікура).

Тут вкрай важливо навести авторитетну думку **Л. Фейєрбаха**.

«Каковы отличительные признаки истинно человеческого в человеке? Разум, воля и сердце. Совершенный человек обладает силой мышления, силой воли и силой чувства. Сила мышления есть свет познания, сила воли – энергия характера, сила чувства – любовь. Разум, любовь и сила воли – это совершенства. В воле, мышлении и чувстве заключается высшая, абсолютная сущность человека и цель его существования. ...Истинно

совершенно, божественно только то, что существует ради себя самого. Таковы *любовь, разум и воля*. Божественная «троица» проявляется в человеке и даже над индивидуальным человеком в виде единства разума, любви и воли» [20, с.32].

І далі суттєве застереження: «Первой, истинной, божественной сущностью является не свойство божества, а богоподобие или божественность свойства. Поэтому то, что теологией и философией признавалось богом, абсолют, сущностью, не есть бог. Бог – это именно то, что они не считали богом, то есть свойство, качество, определенность, действительность вообще. ... Качество божественно не потому, что оно свойственно богу, а, напротив, потому что божественно само по себе, потому что без него бог был бы существом несовершенным» [20, с.51].

Порада студентам, як і, на жаль, багатьом викладачам. «Релігія – це *сон людського духу*» [20, с.23]. Прокиньтесь, адже ми вивчаємо наукову картину світу. «Істина – межа науки. ... Коли наука досягає істини, вона перестає бути наукою і робиться об'єктом поліції: поліція є межа між істиною і наукою. Істиною є людина, а не абстрактний розум, життя, а не мисль, що залишається на папері, до цього прагнуча, знаходячи на ньому своє виправдання. Тому мислі, що безпосередньо переходять від пера в кров, з розуму в людину перестають бути тільки науковими істинами» [20, с.15].

Йдеться, в даному разі, про сучасну тенденцію активного втручання богословів і церковних ієрархів (не без мовчазного втручання влади) у систему освіти, в тому числі й вищої.

Ось чому варто чітко розрізняти релігійно-філософський світогляд та його церковне тлумачення. Тут потрібно викладачеві постійно наголошувати студентам на ту очевидну й об'єктивну обставину, яка чомусь ігнорується, що філософія виникла набагато раніше, ніж християнська релігія. Якщо ж брати буддизм, то це насамперед релігійна філософія, або, як її називають, релігія без Бога. Фактично, це філософія як практична рекомендація до дій людини в складних природних і суспільних умовах життя.

На завершення про зв'язок чи вплив релігії на формування гуманістичної філософії авторитетні думки Гегеля.

«Справа церкви – привчати до того, щоб виховання духу ставало все більш внутрішнім, щоб істина ототожнювалась із самістю, з волею людини, ставала її волінням, її духом» [9а, с.317]. А не духом і волею книги. Але для цього **«суб'єкту належить тільки зробити свою волю доброю – і зло, зlodіяння щезне. Тут наявне усвідомлення того, що немає такого гріха, який не може бути прощеним, крім гріха проти святого духу, заперечення духу, тому що лише він є та сила, яка може все подолати» [9а, с.317-318].**

Нагадаю, що святий дух – це дія в людині природних законів, ошляхетнених пізнанням.

Завдання для студентів. Спробуйте, засвоївши даний розділ, зробити власні умовиводи, власні висновки. Тільки саме у вигляді умовиводів. Вся суть філософії якраз в тому й полягає, що вона формує у людини здатність трансформувати розгорнуті знання, необхідні для доведення теорем в аксіоми, якими і стають умовиводи. Далі більше – у поняття. Тобто, філософія знову постає як любов до мудрості умовиводів і понять. Але це мудрість, що не вгадана, а осмислена, така, що стала власним волінням людини, що перейшла з пера в кров (див. Л. Фейербах).

Філософія як світоглядна методологія

Спочатку наведу декілька власних визначень світогляду, що стали результатом мого власного входження у філософію, ставши, таким чином, моєю власністю. Отже, і власним переконанням.

Світогляд – спосіб самопізнавальної діяльності людини, внаслідок якого в активну сферу життєдіяльності включається духовний потенціал її душевних поривань (бажань, інтересів, цілей), орієнтованих на використання енергії (або речовини як ущільненої, сконденсованої енергії) природних і суспільних предметів, явищ, процесів і власних цілеспрямованих дій.

Отже, **світогляд** – це, насамперед, спосіб духовно-практичної мотивації поведінки людини, де дух – воля і бажання життя, не абстрагованого від його

психофізіологічних умов. Наукові знання, абстрагуючись від цих умов, зовсім не випадково сприяють витісненню людини зі світу буття (зі світобуття).

Тож **світогляд** – це спосіб вмотивованої специфічними особливостями індивідуальної свідомості життєдіяльності.

Основне світоглядне питання – стихійне (міфологія) або ж свідоме (релігійна філософія і філософія як спосіб пізнавально-дослідницького мислення) вирішення співвідношення та взаємодії людини і світу.

Тепер можна дати таке визначення світогляду. Це – погляд на світ людської духовності, відмінний у кожній людини, оскільки залежить від способу і рівня індивідуально-пізнавальної усвідомленості. Суть цього світу, засоби його усвідомлення, шаблі духовно-світоглядної мотивації життєдіяльності, які обирає людина, відповідні зусиллям індивідуального духу якраз і презентують міфологія, релігія, філософія.

Міфологія проектує душевний простір людини у природні явища і об'єкти і впізнає в природі й суспільстві себе. Це щира розповідь про зміст і напрямок душевних бажань, інтересів, сподівань.

Релігія як модус філософії зосереджує пізнавально-пошуковий погляд на внутрішній душевний зміст людини для обрання нею належного способу життєдіяльності з урахуванням досвіду попередників. Це діалог із тими людьми з минулого, чий спосіб життя продовжує вражати сучасників.

Філософія є способом наповнення внутрішнього змісту людської душі як органу пізнання пізнавальним досвідом мислителів, це діалог з мислителями, який піднімає людину на рівень властивого їй розуміння сутності Буття.

Релігійна філософія поєднує розум і розуміння того, що належить жити так, як велить розумна воля.

Розумна воля виражається змістом понять. Тому час перейти до діалогу з мислителями, які сприяли розумінню сучасниками й нащадками її методологічного спрямування. Methodos – шлях, дорога.

Геракліт (?)

«Душе присущ само-обогащающийся логос» [1, с.278]. Відразу ж осмисліть цю аксіому для нього, але не для тих, хто над цим не міркував.

«Ознака мудрості – погодитись, не мене, а логос слухаючи, що все єдине. Адже існує єдина мудрість: пізнати замисел, який влаштував все через все» [1, с.279].

«Але хоча логос властивий всім, більшість живе так, ніби кожен має своє особливо розуміння» [1, с.280].

Зверніть увагу на цей фрагмент. Розкрийте, по-перше, чому він так стверджував у той час, по-друге, як слід розуміти його зміст нині.

«Самые достойные люди всему предпочитают одно: вечную славу – смертным вещам. Большинство же по-скотски пресыщено» [1, с.280].

«Многознание уму не научает, иначе оно научило бы Гесиода и Пифагора, а также Ксенофана и Гекатея. Что у них за ум, что за разум? Они верят народным певцам и считают своим учителем толпу, не зная, что большинство плохо, а меньшинство хорошо» [1, с.279].

«Один для меня равен десяти тысячам, если он наилучший. И воле одного повиноваться – закон. Народ должен бороться за закон, как за свои стены» [1, с.280].

Для аналізу цих умовиводів поставте якомога більше запитань з намаганням, з одного боку, з'ясувати їх смисл, з іншого, як осмислене вплине на ваші світоглядні та методологічні уявлення і звички.

Демокріт (460-370)

«Лишь в общем мнении существует цвет, в мнении – сладкое, в мнении – горькое, в действительности же существуют только атомы и пустота» [1, с.330].

Відразу ж зверніть увагу на методологічну спрямованість слова мнение, українською – гадка.

Принципове застереження! – Не намагайтесь осучаснити минуле. Вже вивчення поглядів минулого розвиває здатність людини до абстрагування. Без цього немає наукового мислення.

«Мир не одушевлен и не управляется провидением, но, будучи образован из атомов, он управляется некоторой неразумной природой» [1, с.335-336].

«И подобно тому, как во Вселенной мы видим, что одни вещи только управляют, как, например, божественные; другие и управляют, и управляются, как, например, человеческие..; третьи же только управляются, как, например, неразумные животные; точно так же и в человеке, который есть, по Демокриту, микрокосм (малый мир), наблюдается то же самое. И в человеке одни части, как разум, только управляют, другие же, как сердце, и повинуются, и управляют... третьи же только повинуются, как вождение» [1, с.337].

«Существование богов есть хитрая выдумка, что на самом деле их нет, но их существование признается лишь в силу некоторых установлений и что боги различны в различных местах, соответственно тому, как каждый народ у себя это установил, создавая свои обычаи» [1, с.343].

Уважно прочитайте наведені положення і спів-віднесіть їх із сучасними віруваннями. Не забудьте звернути увагу, що це думки, яким майже 2,5 тис. років!!

Епікур (342/341-271/270)

«Всесвіт завжди був такий, який він тепер, і завжди буде такий, адже немає нічого такого, від чого він міг би змінитись» [1, с.348]. «Ніщо не походить із неіснуючого» [1, с.346].

«І неминуче визнати, що ніким відчуватись не може, Час самий по собі, поза рухом тіл і спокою...» [1, с.365].

Відразу ж спробуйте спів-віднести дані судження з якимись фундаментальними законами, відкритими лише в Новий час. Це потрібно для того, щоб чітко усвідомити, що філософія справді є матір'ю наук.

Душа. Це **«складене з тонких частинок тіло, розсіяне по всьому організмові» [1, с.351]**, що нагадує собою вітер із домішком тепла. Причому, домішувати може або вітер, або тепло. Головна функція душі – збуджувати

гостроту почуттів, включаючи мислення. Доки тіло містить в собі душу, воно має почуття; душа, позбувшись тіла, втрачає чуттєвість. Отже, душа тілесна, в пустоті її немає, адже пустота не може викликати у відчуттях будь-яких вражень через відсутність у неї тіла.

Вкрай важливо навести пораду Епікура людям будь-якого віку: **«Пусть никто в молодости не откладывает занятия философией, а в старости не устает заниматься философией: ведь никто не бывает ни незрелым, ни перезрелым для здоровья души. Кто говорит, что еще не наступило или прошло время для занятия философией, тот похож на того, кто говорит, что для счастья или еще нет, или уже нет времени. Поэтому и юноше, и старцу следует заниматься философией: первому – для того чтобы, старея, быть молоду благами вследствие благодарного воспоминания о прошедшем, а второму – для того чтобы быть одновременно и молодым, и старым вследствие отсутствия страха перед будущим. Поэтому следует размышлять о том, что создает счастье, если действительно, когда оно есть, у нас все есть, а когда его нет, мы все делаем, чтобы его иметь»** [1, с.354-355].

Ще одна порада Епікура нащадкам, особливо важлива і в наш час втручання церкви у систему освіти. К. Маркс ради йти людству разом із її змістом. Ось вона: **«Нечестивець не той, хто відкидає богів натовпу, а той, хто застосовує до богів уявлення натовпу: адже висловлювання натовпу про богів є не природними (в сенсі – не об'єктивними) поняттями, а брехливими домислами, згідно яких поганим людям боги посилають велику шкоду, а хорошим – користь»** [1, с.355].

«Привчай себе до думки, що смерть не має до нас жодного стосунку. Адже все хороше й погане міститься в сприйнятті, а смерть є позбавлення сприйняття» [1, с.355].

«Глупо просить у богів то, что человек способен сам себе доставить» [1, с.359]. **«Необходимость есть бедствие, но нет никакой необходимости жить с необходимостью»** [1, с.359].

Нагадаю, що християнство запозичило саме у Епікура головні свої ідеї. А потім у його послідовника – Сенеки. Тому славити треба їх, а не когось іншого.

На завершення принциповий афоризм цього видатного мислителя: **«Закони видані заради мудрих – не для того, щоб вони не робили зла, а для того, щоб їм не робили зла»** [1, с.360].

Грунтовно обдумайте щойно наведений афоризм. Напря́м думок: «Чому мудрим, освіченим людям часто роблять шкоду звичайні люди?». «Чому студенти часто не зовсім об'єктивно оцінюють викладачів?»

Платон (428/7-348/7)

«На межі видимого ідея блага ледве споглядається; але, ставши предметом споглядання, дає право стверджувати, що вона у всьому є причиною всього правого й прекрасного, що у видимому народила світло і його властителя, а у мислимому сама володарка, що дає істину й розум, і тому той, хто бажає бути мудрим у приватних і громадських справах, зобов'язаний бачити її» [1, с.377].

Не забувайте, що Ви студенти вищих навчальних закладів, тому «зобов'язані» бачити-розуміти ідею блага.

Свідомість зовнішньо-чуттєвої видимості «відає» лише «темне» знання: воно не пояснює (і не прояснює) природи речей. Прояснення йде від джерела світла, яким є вогонь, сонце. Воно є образом (це і є межа видимості, за якою «відається» істина як ідея) ідеї добра, від яких (ідеї і добра) випромінюється блага дія (дія блага), благодотворна дія. **«Те, що надає істинність пізнавальному і дає наснагу, тому, хто пізнає, називай ідеєю блага, причиною знання й істини, оскільки вона пізнається розумом»** [1, с.379].

Визначте, як ідея блага називається в науці, яке поняття її позначає.

«Мисль бога живиться розумом і чистим знанням, як і мисль будь-якої душі, що прагне сприйняти те, що їй до вподоби; тому вона, коли бачить суще хоча й час від часу, насолоджується ним, любить його, живиться спогляданням істини і блаженствує... У своєму кругообігу вона споглядає знання, не те знання, якому властиве виникнення, і не те, що змінюється

залежно від змін того, що ми тепер називаємо буттям, але те справжнє знання, що полягає в істинному бутті» [1, с.378].

Беріть до уваги, що під богом Платон не має на увазі олімпійських богів, які відповідають за управління природними стихіями. Адже вони змінюються, а розум слід мислити як щось незмінне.

«Бог...тримає початок, кінець і середину всього суцього. Прямою дорогою бог приводить все до виконання, хоч за своєю природою він вічно обертається в круговому рухові. За ним завжди йде правосуддя, яке мстить усім, хто відстає від божественного закону» [1, с.381].

NB! Божественний закон – це не закон Бога, а його божественність. Вище я вже наводив судження Л. Фейербаха з цього приводу. Глупа людина обожнює персоніфікованого Бога, але постійно грішить проти його суті – Закону, ідеї блага. Хоча його бажає, але в речовій формі.

«Тим і погане невігластво, що людина ані прекрасна, ані досконала, ані розумна цілковито задоволена собою» [1, с.385].

Не будьте задоволені собою, але любіть себе як суб'єкта пізнання. Адже **«людина, якщо не має основи, оскільки не може представити її ні для себе, ні для другого, в тому ж відношенні не має й розуму»** [1, с.388].

Платон жив згідно правила: **«Бути постійно поруч із тим, хто кращий тебе»**. Кращим був Сократ. Оцініть своїх друзів, яких, за Епікуром, **«не може бути багато»**. Тому насамкінець ще одна його порада молодим: **«Так вот, обдумывай это (йдеться про пошук першооснов суцього – В.Ж.) и тому подобное с собою днем и ночью и с подобным тебе человеком, и ты никогда, ни наяву, ни во сне, не придешь в смятение, а будешь жить, как бог среди людей. Да, совершенно не похож на смертное существо человек, живущий среди бессмертных благ!»** [1, с.358].

Зауважте, що визначення М. Гайдеггером філософії як діалогу з мислителями взяте зі способу життя цих, як і інших, мудреців і мислителів.

Аристотель (384-322 до н. е.)

Я вже зазначав, що це Філософ номер один в історії людства. Принаймні, в Європі це слово щодо нього пишеться з великої літери, починаючи від Ф. Аквінського (XIII ст.). Він був учнем Платона. Хочете піднятися в духовному плані вище себе звичайного, такого, «як всі», будьте поруч з тими, хто «кращий» від вас. Кращий той, хто йде по життю розумно-вольовим способом. Намагайтесь частіше спілкуватись з викладачами і ви зробите їх також кращими, а не тільки себе.

Знання першопричин знімає психологічний стан здивування і налаштовує душевний потенціал людини на духовні пошуки, втілені в систематичне і систематизоване мислення. **«А про причини йдеться в чотирьох значеннях: однією такою причиною ми вважаємо сутність, або суть буття речі (адже кожне „чому” зводиться в кінцевому результаті до визначення речі, а перше „чому” і є причина і начало); другою причиною ми вважаємо матерію, або субстрат; третьою – те, звідки начало руху; четвертою – причину, що протистоїть останній, а саме „те, заради чого”, або благо (адже благо є ціль всякого виникнення і руху)»** [4, с.70]. Філософія – це уможливлене знання про істину. **«Але ми не знаємо істини, що для наступного є причина його істинності. Тому і начала вічно існуючого завжди повинні бути найбільш істинними: адже ж вони істинні не тимчасово і причина їх буття не в чомусь другому, а, навпаки, вони самі причина буття всього іншого; так що якою мірою кожна річ причетна до буття, такою ж і до істини»** [4, с.95].

Тут вкрай важливо усвідомити, що йдеться про перші причини, які організують пізнавальний процес, які спрямовують мислення на пізнання, а не на звичне сприйняття матеріальних об'єктів. Якщо він визначав філософію як процес «мислення про мислення», то перша причина – «сутність, або суть буття речі», яка має бути визначена мисленням. Друга – матерія, субстрат, якою для мислення є мова. Третя – початок, начало руху мислення, а не руху матерії, яка рухається сама по собі, тому для неї не існує проблеми початку. Таким початком становлення пізнавально спрямованого мислення є процес спілкування між людьми, які, посилаючись/спираючись на свідчення власних органів сприйняття,

висловлюють дещо відмінні судження щодо одного й того ж об'єкта. Звідси виникає потреба в знаходженні спільної, загальної, єдиної сутності, яка визначає його буття. Звідси логічно постає формулювання четвертої первопричини – «заради чого» пізнавальне спілкування, а не просте і звичне повідомлення кожного про свої відчуття. Виявляється, що це благо як ціль зародження і руху як самого буття, так і зародження й розвиток мислення, яке створює бажані для кожного спільні засади їх сумісного й водночас суспільного життя. Без мислителів і без розумно впорядкованого мислення блага від суспільного життя не буде. Історія людства як історія постійних воєн свідчить на користь такого умовиводу.

Повернемося до логіки мислення Філософа.

«А саме: якщо нічого не існує крім одиничних речей, – а таких речей безкінечна множинність, – то як можливо досягнути знання про цю нечисленну множинність? Адже ми пізнаємо всі речі лише тому, що в них є щось єдине і тотожне і оскільки їм властиве щось загальне (спільне)» [4, с.109]. Отже, існує «якась наука, що досліджує суще як таке, а також те, що є його суттю саме по собі. Ця наука не тотожна жодній із так званих конкретних наук, адже жодна з цих наук не досліджує загальної природи сущого як такого» [4, с.119], а лише певну його частку і те, що лише їй властиве, є часткою загально-сущого, але не презентує його, оскільки не може безпомилково «прозріти» в окремо виділеній частці істинну першопричину сущого.

Ця обставина робить науку про суще як таке своєрідною мета-наукою, метафізикою, справді наукою наук. **Адже «наука всюди досліджує головним чином перше – те, від чого залежить все інше і через що це інше отримує свою назву. Отже, якщо перше – сутність, то філософ, слід думати, зобов'язаний знати начала і причини сутностей» [4, с.120].**

Маємо доказ того, що саме філософія як процес «мислення про мислення» є матір'ю наук, оскільки напружена й цілеспрямована праця над текстами, в яких матеріалізоване, втілене мислення, його дух, спрямований на пошук єдиного в

різноманітному, дає можливість з часом (це Новий час, Нова історія) вивчати окремі частини буття під кутом зору загальних і єдиних для всього суцього методів пізнавального мислення.

Звідси стає зрозумілим, чому саме Аристотель вважається Батьком філософії й науки. **«Так що скільки є видів єдиного, стільки ж і видів суцього, і одна і та ж за родом наука досліджує їх суть»** [4, с.121]. Ось чому в Європі вчені різних галузей пізнання мають наукові ступені доктора філософії.

Хто ж є в такому разі філософом? Той, хто може дати найдостовірніші начала для всього, відносно чого не може бути жодних припущень-домислів, настільки вони очевидні в своїй достовірності. Приступати до пізнання, не маючи знання про найдостовірніше очевидне, не можна. Воно формулюється таким чином: **«неможливо, щоб одне і те ж в один і той же час було і не було властиве одному й тому ж в одному й тому ж відношенні»** [4, с.125]. Неможливо тому, що **«найдостовірніше зі всіх начал – те, відносно якого неможливо помилитись»** [4, с.125].

Начало – це аксіома, яка не потребує доказів; це – єдине в процесі, а не одне поза процесом. Невіглаством є намагання доводити істинність аксіом, оскільки це заводить пізнавальний процес в глухий кут невизначеної безкінечності. Доведення починається після прийняття аксіоми: **«справді, тоді вже буде наявне щось визначене»** і стає можливим **«для кожного поняття встановити особливе ім'я. Якщо б це було не так, але було б заявлено, що у слова невизначена кількість значень, то цілком очевидно, що мовлення було б неможливе; насправді, не означати що-небудь одне – означає нічого не означати; якщо ж слова нічого певного не означають, то кінець будь-якому міркуванню за і проти, ..адже неможливо будь-що мислити, якщо не мислити щось одне; а якщо мислити щось одне можливо, то для нього можна буде підібрати одне ім'я»** [4, с.127].

Важливе методологічне правило-застереження! Будь які поняття, що стали результатом пізнавального процесу, є аксіоматичними первоначалами. Постійне бажання уточнити зміст вже існуючих понять має своє певне виправдання. Але не

варто забувати, що кожен, хто починає власне наукове дослідження, починає з тих понять, які вже існують і які дали результат. Тому справа не стільки в розширенні їх змісту, скільки в тому, щоб вони залишались незмінними у своєму методологічному статусі. Тому не слід поспішати з визначенням нових понять ще до початку дослідження, адже це завжди прояв суб'єктивного бажання внести щось нове. Навпаки, слід засвоїти об'єктивну логіку, витворену історією пізнання. Без цього філософія перетворюється в софістику. Тобто, у бажання будь-кого заявити про себе, а не відкрити всім загальну і єдину сутність буття.

Так, Бог – це поняття, яке сприймається всіма людьми як аксіома, тому воно існує, але він як окремий об'єкт сприйняття – ні. Чому? – Він як воно (поняття) визначає внутрішню й загальну об'єктивну сутність Буття, його Розум.

Що є предмет доказу? – Опис того, яким чином мислення у понятійній формі може відтворити і пояснити рухоме буття матеріальних речей, явищ, процесів.

Яким же чином воно здатне це зробити? Тим, що буде являти собою мислення про мислення, буде самототожним у своєму бутті. Але на якій підставі можна говорити, що мислення в такому разі досягає дійсності матеріального світу? На тій, що мислення і є його внутрішня незмінна сутність, споріднена всім його різноманітним проявам. Звідси логічний висновок, який справді все пояснює: **«одне і те ж є розум і те, що ним мислиться, адже розум має здатність приймати в себе предмет своєї мислі і сутність»** [1, с.421].

Ось саме цю здатність і покликана розкрити система освіти, найперше – вища, у студента. Який зобов'язаний знати, що поняття студент означає людину як активного суб'єкта пізнання.

Якщо це так, тоді виявляється, що розум мислить себе самого, коли мислить свій предмет, який для нього не є чимось таким, що протистоїть йому як щось зовнішнє й неоднорідне. У своєму предметі розум споглядає себе самого, тому є незмінним у своїй, в такому разі, божественній сутності. В цьому й полягає життя розуму в людині – найкращою й найприємнішою для неї є діяльність умозріння, яка долучає її до життя у вимірах вічності. **«Отже, розум мислить сам себе,**

оскільки в ньому ми маємо найкраще, і думка його є мислення про мислення. Між тим і знання, і чуттєве сприйняття, і розсуд завжди спрямовані на інше, а самі на себе лише побічно. І якщо, врешті, мислити і бути мислимим – це різні речі, то запитується, в якому з цих двох випадків розум являє собою благо? Адже сутність думки і предмета думки не одне і те ж. Справа, проте, в тому, що в деяких випадках знання є те ж саме, що й предмет знання: в області знань творчих це сутність, взята без матерії, і суть буття, в області знань теоретичних – логічне формулювання предмета і думка, що його осягає. Оскільки предмет думки і розум не різняться між собою в тих випадках, де відсутня матерія, ми будемо мати тут тотожність, і думка буде складати одне з предметом думки» [1, с.423].

Це настільки багате на роздуми положення, що на ньому слід зосередити свою увагу не лише під час заняття, але розглядати як постійний збудник бажання щоразу, тільки-но виникає можливість і потреба, занурюватись в його зміст. Пригадайте вище наведену мудру пораду Конфуція відносно того, хто може бути наставником людей.

Я це відчуваю на собі, не втомлюючись перечитувати класиків філософії. Це той душевний стан, який Аристотель назвав ентелехією, від гр. entelecheia – завершення, здійсненість. О. Лосєв, якого я вже згадував як видатного філософа, зазначає, що «важлива не сама ідея, а її плинно-сутнісне становлення, її оформлювальна сила, її потенція, її енергія і породжуваний нею зорово-смысловий образ речі, який він називає „ейдосом”. У такому цілісно-породжувальному вигляді потенція і енергія постають для нього тим, що він називає ентелехією. Тому аристотелізм є вчення про потенційно-енергетичну і ейдетично породжувану ентелехію» [13, с.69].

Складність пізнавального розуміння в тому, яким чином у мисленні відтворити плинність і становлення світу матеріальних речей. Це можливо, якщо душу розглядати в якості енергії, що творить світ матеріальних предметів і явищ, і тому постійно їх супроводжує в їх існуванні. Тобто, душа світу – ніщо інше, як його енергетика – актуальна в рухові й потенційна в статиці. Аристотель

переконали, що **«пізнання душі значно сприяє пізнанню всякої істини, особливо ж пізнанню природи»** [4, с.371].

Інших умов для пізнання просто не існує. Отже, світ має бути об'єднаний єдиною сутністю, якою може бути лише „світова душа”, або ж розум-першодвигун. Якщо визнавати наявність душі лише в людині, жодних можливостей пізнання природи бути не може. Якщо ж людина все-таки робить подібне допущення, то це свідчить про те, що світова душа існує не лише в гносеологічному, але й онтологічному сенсі, в якому онтос – суще матерії, її жива душа, її форма без матерії, без наповнення нею, але наповнена розумом як активним началом. Ось чому в пізнанні розум мислить себе самого, а не щось інше; він рухає всі речі, але сам залишається нерухомим. Рухати речі означає ніщо інше, як творити їх, ставити їх буття та бути з ними в енергетичній єдності. Пізнання речі, таким чином, є пізнання її потенційного (міри інерції, маси спокою) і кінетичного стану (міри руху, $F = ma$ або $E = mc^2$ у квадраті).

Важливо знати, що *енергія* в перекладі з грецької означає *діяльність*.

«Адже чуже, являючись поруч із розумом, заважає йому і закриває його. Таким чином, розум за природою ніщо інше, як здатність» [4, с.433], проте не з'єднана з формою (=душею) якогось тіла. Якщо це так, то він за своєю сутністю є чиста діяльність, форма форм, а не якась окрема форма.

Релігійна філософія Середніх віків в особі своїх видатних представників якраз і обґрунтувала існування Бога як синоніма світового Розуму, як Творця не в сенсі наявності якогось виокремленого в часі й просторі об'єкта, а в якості суб'єкта, що не має форми тіла, а є формою форм, вигляді формули. Природознавство тому й відкриває вигляд Бога-Розуму-Закону у вигляді формул, які відкриває розум людини. **Ф. Аквінський: «Отже, першодвигун, яким є бог, не має щонайменшої частини потенційності, але є чистий акт»** [1, с.859]. Людина, щоб стати богоподібною, має розвивати в собі волю до мислення засобами самого мислення, яке актуалізує не лише пізнавально спрямовану волю, але й практично-діяльну, яка актуалізує діяльність всього тіла. Не випадково, що, глибоко усвідомивши суть вчення Аристотеля, він визначив його Філософом,

прибравши властиве тому прізвище. Бо не воно суттєве, а відкриття, здійснені ним. Чи будь-ким іншим. За життя жоден із вчених не називає свої відкриття власним іменем, адже це відкриття законів. А вже вдячні нащадки ведуть мову, наприклад, про закони Ньютона.

Сенека (4-65)

«Кращим» від себе вважав Епікура, тому його роздуми носять моральний характер, який здатен сформувавши філософський погляд, освячення розуму.

Світом править закон долі і його слід дотримуватись і виконувати. **«Долі ведуть того, хто хоче, і тягнуть того, хто не хоче»** [I, с.506].

Поміркувавши над змістом цього вислову, можна стверджувати, що доля і є закон. Поверніться до афоризмів Епікура і знайдіть той, з яким суголосний цей афоризм.

Люди за природою (= за долею) споріднені як зі Всесвітом, так і між собою: у них спільна матерія і спільна причина – розум. **«Розум – ніщо інше, як частина божественного духу, вміщена в тіло людей»** [I, с.506].

Також поміркуйте над цим судженням як умовиводом і виясніть, чому йдеться про «частину», а не ціле.

«Філософія навчила нас поважати божество, любити людей, вірити, що у богів влада, а поміж людьми тісне співтовариство» [I, с.507]. Воно буває божественним, якщо людина сягає своїм духом, своєю свідомістю сонячної і небесної визначеності, і земним, державним, якщо кругозір обмежується визначеністю випадковості простору і часу її матеріального буття.

Поставте якомога більше питань, починаючи з головного. А саме: «Чому саме філософія?». Будьте активними і креативними, якщо хочете отримати якісну освіту. Це залежить не від викладачів, а від Вас. У престижних вишах США, й не тільки, соромно й нечемно приходити на заняття, не познайомившись і не проробивши його матеріал.

Не церква і не жерці наближають людину до духовних висот; **«всередині нас знаходиться дух святий, що слідкує за нами і спрямовує нас серед добра і**

зла; залежно від того, як ми його пестимо, він оберігає і нас: без бога не можна стати чесною людиною» [I, с.508].

Напрошуються питання: «Чому без бога не можна..?» та «Що означає поняття Бога?». Звичайно, в контексті того часу – I-е ст. н.е.

Раб в людині, людина в якості раба – це її тілесна природа; дух – «носій начал гордості, честі, мужності, великодушності, дарованих усім людським істотам, яким би не було їх суспільне положення», а тому «немає рабства більш ганебного, ніж рабство добровільне» [I; с.508, 509].

Як позбутись рабського стану душі і духу? Для цього потрібно, по-перше, не йти за «вожаками стада», по-друге, за натовпом, по-третє, йти за велінням обов'язку, визначеного розумом, оскільки він об'єктивний, автономний і загальний, а не просто спільний для значної більшості. Навпаки, **«схвалення натовпу – доказ повної неспроможності. Предметом нашого дослідження має бути питання про те, який спосіб дій найбільш гідний людини, а не про те, який зустрічається найчастіше; про те, що робить нас здатними володіти вічним щастям, а не про те, що схвалюється черню, цією найгіршою тлумачницею істини. ..Про духовне достоїнство зобов'язаний судити дух» [I, с.510].**

Щасливий спосіб життя «можливий лише в тому випадку, коли, по-перше, людина постійно володіє здоровим глуздом; потім, якщо її дух мужній і енергійний, шляхетний, витривалий і підготовлений до будь-яких обставин; якщо він, не впадаючи в тривожну підозрілість, турбується про задоволення фізичних потреб; якщо він взагалі цікавиться матеріальними сторонами життя, не спокушаючись жодною з них; нарешті, якщо він уміє користуватися подарунками долі, не стаючи їх рабом» [I, с.510-511].

У Сенеки, як бачимо, розум виступає в якості критерію добродесної поведінки і щасливого життя. Ось чому **«людина, не маючи поняття про істину, ніяким чином не може бути названа щасливою. Отже, життя щасливе, якщо воно незмінно ґрунтується на правильному, розумному судженні. Тоді дух людини відрізняється ясністю; він вільний від усіляких негативних впливів,**

позбувшись не тільки від мук, але й від дрібних уколів: він завжди готовий утримувати зайняте ним положення і відстоювати його, незважаючи на жорстокі удари долі» [I, с.512].

Зверніть увагу, що поняття про істину у вченні Сенеки, як і до цього в Епікура, не є чимось абстрагованим від чуттєвої природи світу і самої людини, не є надбанням мислення, що розчинило світ у своїх категоріях. Природа істини в її природності, тобто належності до Всесвіту, який є матерія і причина, матерія і розум як причина, як її дух, що творить форми. Отже, істина – це дух формотворчості і життєтворчості, якщо брати його по відношенню до людини. Це означає, що істиною Всесвіту є дух, який у всьому зобов'язана бачити і бачить розумна людина. За таких обставин **«свої елементи, тому що в нього немає іншого вихідного пункту, іншої точки опори для польоту до істини і для наступного самозаглиблення. Адже й всеохоплююча світова стихія, бог, що управляє Всесвітом, має устремління, правда, до втілення у зовнішніх тілах, проте повертається зі всіх сторін до свого всеєдиного начала. Нехай те ж саме робить і наш дух. Йдучи за своїми почуттями і дійшовши за їх допомогою до зіткнення із зовнішніми тілами, він повинен оволодіти як ними, так і собою і, так би мовити, привласнити собі найвище благо...»** [I, с.514-515].

Це те, про що тільки-но йшлося, а саме: **«Про духовне достоїнство повинен судити дух...»**. Складне завдання для людини зі свідомістю черні, але його вирішення має бути саме таким. Адже **«найвище благо полягає в самій свідомості і в досконалості духу»**, тому нелогічно запитувати про мету духовного вдосконалення: нею є добродієність як самоцінність – вона існує не заради і для чогось, а заради себе самої.

Збагнути це нерозвиненій свідомості тяжко, здійснити тому, хто розуміє, нелегко. Але на дорікання про розбіжність етичних декларацій зі способом життя, властиву багатьом мислителям, включаючи самого Сенеку, він відповідав, що, по-перше, моральна досконалість – це ідеал; по-друге, цілком достатньо бути кращим від поганих людей; по-третє, критикуючи й засуджуючи пороки, мислитель завжди має на увазі свої власні, адже для нього головне –

самопізнання; по-четверте, самокритика завжди сприяє моральній досконалості й облагородженню суспільно-практичної поведінки; по-п'яте, самопізнання підводить людину до постановки й вирішення загальнонаукових питань, роблячи весь світ батьківщиною людини, а богів, які управляють ним, духовними батьками, які суворо, відповідно до вчинків кожного, судять їх.

Нарешті, досить актуальна і для нашого сьогодення проблема: «Кого вважати багатим? У чому суть багатства?». Сенека відповідав таким чином: **«Для мудреця багатство відіграє службову роль, а для дурнів – вирішальну; мудрець зовсім не піддається впливу багатства, для вас (дурнів – Ж.В.) багатство є всім»** [1, с.518].

Навіть поверхнєве знайомство з цими думками свідчить про те, що саме вони запозичені християнською мораллю. Але чомусь слава Богові, а не Сенеці, не філософам... Між тим Сенека чітко визначив роль філософії: **«Хочеш знати, що обіцяє філософія людському роду? Пораду!»** [18, с.158]. Оскільки люди, будучи живими, не дуже довіряють порадам інших живих, адже є підстави, щирі й правдиві поради вони знаходять у померлих мислителів. Вони радили правдиво і за свого життя, але хто ж із пересічних людей згоден визнати авторитет живих?..

Зміст порад від Сенеки маємо у наступному фрагменті.

«Не лишень живі, але й ті, що колись жили, можуть прийти нам на допомогу. З тих, що тепер живуть, вибирай не таких, хто аж захлинається словами, хто товче воду в ступі, оббиваючи пороги в пошуках слухачів, а таких, хто вчить жити, хто не тільки вказує, що слід робити, але й сам те робить; хто, повчаючи, чого слід уникати, сам же не піймався на тім, від чого радив утікати іншим. Обирай собі такого помічника, яким ти захопишся радше тоді, коли побачиш його, а не тоді, коли його послухаєш. Не забороняю тобі, зрозуміло, слухати й таких, які звикли розмірковувати перед народом, з одним лише застереженням: якщо вони вийшли перед юрбу з тим, аби її зробити кращою, а разом і себе, а не заради пустої похвальби. Чи може бути щось ганебніше, ніж філософія, що шукає схвальних вигуків. ...Учні Піфагора мусили провести п'ять років у молвчанні. Гадасш, їм одразу було

дозволено і говорити, і хвалити? А яким же безглуздом є той, хто, закінчивши промовляти, відходячи, з насолодою дослухається до схвальних вигуків не вельми освічених слухачів! Що ж тут радіти, якщо тебе хвалять ті, кого сам не можеш похвалити? ..Хай, врешті, буде якась різниця між вигуками в театрі й у школі! Має ж і похвала межу пристойності» [18; с.170,171].

Зверніть увагу, що ці місця взяті з твору «Моральні листи до Луцілія», тобто – до самого себе. Це і є самопізнання як діалог розуму мислителя і його не завжди розумної вдачі, характеру. Найкраща похвала – від самого себе самому собі за очевидні зміни в нерозумній вдачі.

Марк Аврелій (121-180)

Наводжу принципову думку й переконання цього видатного мислителя й водночас імператора для того, щоб сучасні скептики щодо важливості філософії отямилась і одумались.

«Время человеческой жизни – миг; её сущность – вечное течение; ощущение смутно; строение всего тела бrenно; душа неустойчива; судьба загадочна; слава недостоверна. Одним словом, все относящееся к телу подобно потоку, относящееся к душе – сновиденью и дыму. Жизнь – борьба и странствие по чужбине; посмертная слава – забвение. Но что же может вывести на путь? Ничто, кроме философии» [1, с.520].

Тут що не фрагмент, то потребує не просто прийняття, а пояснення того, чому саме так і чи завжди це так? Ось вам і діалог з імператором!

«Тело, душа, дух. Телу принадлежат ощущения, душе – стремления, духу – основоположения.

Если духовное начало у нас общее, то общим будет и разум, в силу которого мы являемся существами разумными. Если так, то и разум, повелевающий, что делать и чего не делать, тоже будет общим; если так, то и закон общий; если так, то мы граждане. Следовательно, мы причастны какому-нибудь гражданскому устройству, а мир подобен Граду. ...Отсюда-то, из этого Града, и духовное начало в нас, и разумное, и закон» [1, с.520].

Маємо доказ єдності людини і природи, мікро- й макрокосму. Я на це звертаю увагу, тому що маю сумнів в тому, що ця аксіома сприймається як аксіома. Принаймні, кожного разу, коли я на цьому наголошую, я не бачу в очах студентів здивування. Мабуть, тому, що це аксіома. Але я не впевнений... Можливо, звикли до цього. Але ж «звичка – друга натура, а натура – дура...».

Августин Святий (354-430)

Є чи не головним засновником релігійної філософії, сприйнятої християнською релігією на рівні теології. Його філософія започатковує період так званої патристики – вчення батьків церкви. Якщо античні філософи скептично та іронічно ставились до наївного реалізму звичайних людей, вважаючи, що цілком справедливо, свідчення органів сприйняття темними знаннями, то філософи Середньовіччя, не знижуючи потенціал філософського мислення, поставили за мету формування поваги до мудрих людей та любові до самої мудрості, зосередженої в біблійних, насамперед – євангельських, текстах. Останні якраз і являють собою трансформацію складних філософських міркувань в систему розповідей боголюдей, зрозумілих у такій формі простолюдинам. Тому християнська філософська теологія є нічим іншим, як модифікацією вчень Платона, Аристотеля, Епікура та Сенеки.

«Розум є погляд душі, яким вона сама по собі, без опосередкування тіла, споглядає істинне» [1, с.595].

Поміркуйте над тим, яким чином можна «споглядати істинне» абстрагуючись від власної тілесності та пов'язаної з нею суб'єктивності.

Чуттєва свідомість прикута до предметного світу, а мислення вільне від цієї залежності. Тому розумне пізнання складне і людина віри може бути легко обманутою. **«Все, що ми знаємо, знаємо розумом; тому ніяке почуття не є знання. ..Отже, що я розумію, тому і вірю: але не все, чому я вірю, те й розумію. Все, що я розумію, те я знаю; але не все те знаю, чому вірю» [1, с.597].**

Зверніть особливу увагу на твердження, що «ніяке почуття не є знання». Що ж тоді знання? Взагалі, для обдумування цей фрагмент досить продуктивний.

Метод залишається тим же – якомога більше питань буквально до кожного відносно самостійного аспекту в цьому судженні. Особливе значення має аналітика відносно того, що являє собою віра без розуміння. Яка функція віри?

Ще один суттєвий момент у вченні Августина. Пізнання є водночас самопізнанням, об'єктом для себе самого як суб'єкта пізнавальної дії власного розуму. Адже істина – в самій людині, в тій незмінній і постійній основі, яка знаходиться в ній і яку й слід знайти як прообраз незмінного й постійного загальносвітового джерела світла. **«Якщо ти... маєш сумніви, чи вірно все це, зверни увагу... на те, чи не маєш сумніви щодо самих цих сумнівів, і, якщо вірно, що маєш сумніви, розглянь, чому це вірно; у цьому випадку тобі назустріч йде... світло істинне, що просвітлює кожну людину, яка гряде в світ цей... Кожен, хто усвідомлює свій сумнів, усвідомлює щось істинне... Звідси кожен, хто має сумнів в існуванні істини, в собі самому має щось істинне, на підставі чого він не повинен сумніватись, адже все істинне буває істинним не інакше як від істини... В кому бачимо ми такий сумнів, там діє світло, що не обмежується простором і часом, а тому вільне від будь-якої примари цих умов»** [1, с.600].

Тут також постає багато питань. Рекомендую, на додаток до вище наведеного відносно ролі сумніву, подумати над тим, в чому полягає «примарність» простору і часу. Адже це невід'ємні форми матеріального буття.

Вище я наводив афоризм, згідно якого «звичка – друга натура», а «натура – дура». Тепер авторитет Святого щодо неї: **«Бо закон гріха – це насилля звички, що тягне й опановує душу навіть проти її волі; але це підкорення настільки заслужене, що душа самохіть підкоряється йому»** [17, с.135].

Ось чому потрібно формувати навички пізнавальної діяльності, які здатні долати звички, що йдуть від біологічної природи людини.

Августину вдалось розкрити зміст часу у його співмірності з вічністю.

«Мені видається ясным і очевидним той факт, що ні прийдешність, ні минувшина не існують. Отже, неправильно казати: «Є три часи: теперішній минувшини, теперішній теперішності і теперішній майбутності». Ці три

способи є в нашому дусі, однак деінде я їх не бачу. Теперішність речей минулих – пам'ять; теперішність речей теперішніх – їх пряме бачення; теперішність прийдешності – це сподівання» [17, с.227].

Після цієї думки Святого Августина можна більш глибоко осмислити «примарність простору й часу».

Ще одна принципове зауваження цього Батька Церкви. **«Ми дуже рідко вживаємо слова у притаманному їм значенні, здебільшого – у значенні, не притаманному їм, і все ж розуміємо, про що йдеться»** [17, с.227].

Знову постає питання: «Завдяки чому все ж таки розуміємо, але не знаходимо порозуміння у вигляді миру і злагоди?».

Северин Боецій (480-524/6)

Стверджував, що у всі часи **«судження більшості бере до уваги і ставить в заслугу не справи, а вдачу, і вважає гідним лише те, що приносить щастя. Звідси виходить, що добрі наміри відсутні насамперед у нещасних»** [5, с.198-199].

Думка більшості має злі наслідки, оскільки більшість не може мислити, аналізувати, пізнавати першооснови світо-управління. Вона не автономна у своїх діях, тобто обертається навколо випадковостей – як суспільних, так і власних. Душа в такому разі справді проявляє себе зовсім непрогнозовано. Лише філософія дає втіху, говорячи: **«У мене є засоби, які зцілять тебе, – це в першу чергу твоє правильне судження про управління світом, яке, як ти вважаєш, підпорядковане не сліпій випадковості, а божественному розумові»** [5, с.203].

Ще раз закликаю: «Не приписуйте розум якомусь персоніфікованому Богові!». Йдеться про божественний, священний статус Закону, Розуму, а не якоїсь окремої людини.

Боецій знайшов втіху у філософії і отримав вічне життя, хоча й був глупою більшістю страчений на смерть фізичну. Він у своєму світо-пізнавальному житті (вже у в'язниці) розкрив оманливу суть Фортуни. Вона полягає у мінливості, непостійності: **«Такою є її вдача, яка є наслідком властивої їй природи. ..Ти розпізнав, що у сліпої богині два обличчя... Якщо ти схвалюєш її звичаї, не**

сміє скаржитись. ..Невже має для тебе ціну мінливе щастя, невже дорога тобі Фортуна, правдива лише на мить і чужа постійності, відхід якої приносить печаль. Якщо ж її неможливо втримати волею людей, а, відходячи, вона робить їх нещасними, що інше являє собою швидкоплинне щастя, як не якесь провіщення майбутніх негараздів? Адже недостатньо бачити тільки те, що знаходиться перед очима, – розважливість розуміє, що все має кінець, і що як добро, так і зло перемінні. Тож не варто ані боятись погроз Фортуни, ані занадто сильно бажати її милостей» [5, с.205].

За допомогою викладача детально проаналізуйте пораду цього мученика істини і жертви Церкви. Адже в наш час знову значна кількість людей покладається на вдачу, а не на постійність закону. Спробуйте не списувати, не сподіватись на вдачу щодо змісту питань на іспиті чи на злу вдачу викладача, схильного до, наприклад, підкупу.

Фортуна існує, але вона стоїть на заваді існуванню людини як господаря власної волі, яка й має стати для неї її долею, має визначати її долю. Воля до розуму, до пізнання сущого розвивається Філософією, – така думка Боеція. **«Ніколи Фортуна не зробить твоїм того, що природа зробила для тебе чужим» [5; 214].** Природа в філософському контексті, як уже зазначалось у попередніх лекціях, – це не фізика речей, предметів, явищ, а їх сутність, відкрита пізнанню, а не сприйняттю. **«Становище, надане людині природою, таке, що лише тоді людина відрізняється від усіх інших речей, коли пізнає себе, і вона ж опускається нижче тварини, якщо перестане усвідомлювати своє призначення. Якщо для інших тварин не знати самих себе відповідає їхній природі, то в людей це наслідок розтлінності» [5, с.215].**

Отже, наше покликання і наше призначення не в тому, що ми народились і ведемо вегетативний спосіб життя, а в тому, щоб виконати призначення. Його потрібно в першу чергу розкрити в собі засобом пізнання як водночас самопізнання.

Що ж радить філософія, чим втішає? Наявністю знання загальної основи сущого, що робить людську масу цілеспрямованою у своїх діях. Без знання цілі не

існує цілісності суспільства і воно являє собою сукупність дурних людей, позбавлених будь-яких благодатних сил через безсилля сліпоти невігластва, яке підштовхує їх до порочної життєдіяльності. Боецій вважає, що порочні люди, – яких більшість, взагалі не існують, тобто не мають буття в якості людей, **«адже існує лише те, що дотримується загального порядку суцього і діє відповідно до своєї природи; те, що порушує ці принципи, зрікається своєї природи»** [5, с.255]. Проте порочна більшість нездатна знищити слави мудрих, яка, по-перше, зовсім іншої якості, по-друге, належить вічності.

Мудрість, яку випромінює Філософія, зумовлена об'єктивною природою речей, підкріпленою навичками пізнавального міркування. На противагу цьому **«люди беруть до уваги не порядок речей, а лише свої власні пристрасті, внаслідок чого свободу грішити і безкарність злочину вважають щастям»** [5, с.261]. Конфлікт масового невігластва (невігластва мас) і мудрості знання, властивий небагатом, може вирішитись благотворно лише тоді, **«коли блаженство правителя якимось чином розповсюджується і на підлеглі народи. Так буває, коли тюрма, смерть та інші покарання, накладені законом, спрямовуються проти найбільш злочинних громадян, адже вони для цього й створені. Якщо ж відбувається протилежне, і добрі люди пожинають покарання за чужі злочини, а нагороди, належні чесноті, забирають порочні, – це викликає велике здивування»** [5, с.263].

Нагадаю студентам, що «здивування – початок філософії» (Аристотель). Ось чому демократія, яка дозволяє більшості обирати собі тих, хто управляє суспільством, державою, не є найкращою формою правління. Ця більшість постійно дивується тому, що її обманюють, але не тому, що саме вона обирає обманщиків, а не мислячих і чесних людей. Хоча діє об'єктивно, згідно принципу: подібне обирає подібне.

Щоб управляти, потрібно перебувати в стані спокою, стані, який є нормою буття розуму. Будучи незмінним у своєму бутті, він і є благо, а все, що впливає, народжується, починається з нього, благоподібне, тобто ніяким чином не причетне злу. **«Так найкращим чином управляється світ – простота, що**

перебуває в божественному розумі, добуває з себе незмінний порядок причин, цей порядок утримує мінливий світ у своїй незмінності й підпорядковує собі всі речі, що знаходяться в русі. Звідси випливає, що вам, нездатним зрозуміти цей порядок, все здається хаотичним і невлаштованим, проте у всьому суцільному міститься порядок, що спрямовує його до блага» [5, с.267]. Саме цей благо-порядок бачить Бог як синонім Розуму Закону, на підставі чого твориться й існує буття.

Зверніть увагу. Світ незмінний у своїй мінливості. Мислення як засіб та інструмент пізнання, як його метод має постійно використовувати їх в їх єдності. Почуттям це здійснювати складно, тому й народжується в людині мислення як розум, що уміє знаходити єдність протилежностей і зберігати їх не тільки в текстах, але й у способі дій, тих хто дозрів до нього.

Щоб пізнавати, стверджує Боецій, потрібно знати наперед, що існує вище знання, але не в майбутньому, а нині, тут і тепер. Це знання, властиве Богові, який **«повинен вважатись старшим, ніж створене Ним не за кількістю часу, а внаслідок безпосередності своєї природи»** [5, с.287].

Людині, аби мати такий рівень знання, потрібно в пізнанні виходити з того, що безпосередність означає цілісність, яка досягається розумом, а не звичайну дотичність до світу органами відчуття. Щоб пізнати незмінне – розум, до нього слід „доторкуватись” розумом; цьому заважають почуття, дотичні часові, а не до вічності. **«Почуття охоплює форму, оречевлену в матерії. Уявленню доступні нематеріальні образи. Міркування, оминаючи зовнішню форму, яка є ознакою одиничного, виявляє те загальне, що за нею приховане. Але існує ще й більш проникливий погляд божественного розуму [інтелігенції], який, подолавши сферу всесвіту, спрямовує своє вістря на споглядання найпростішої форми. Слід особливо проіннятися тим, що вищий спосіб пізнання охоплює й нижчі, але нижчий ніяким чином не може піднятися до вищого»** [5, с.282].

Велич Боеція в тому, що саме його зусиллями релігійна філософія Середньовіччя набула понятійно визначеного спрямування.

Абеляр (1079-1142)

Абеляр став авторитетним мислителем тому, що використав діалектику для обґрунтування єдності віри і знання, а не їх антагонізму. Вірити слід лише в очевидність, а не в знання; знання, в свою чергу, має включити в себе віру і як об'єкт аналізу, і як свій раціональний компонент, коли вона допомагає сприйняти реальність розуму і його універсалій, включно до Бога. Але її слід відрізнити від сурогату – софістики, оскільки **«перша полягає в істинності доказів, друга – в їх подібі; софістика вчить хибним доказам, діалектика розвінчує їх оманливість і шляхом розрізнення істинних доказів вчить спростовувати хибні. Проте і те, і друге знання, як діалектика, так і софістика, ведуть до вміння розрізнити докази, і тільки той зможе розібратись у них, хто буде в змозі відрізнити хибні й оманливі докази від істинних і належних...»** [1, с.800-801].

Найкращим чином це розрізнення здійснюють філософи. Для філософії найвищим авторитетом при будь-яких доказах є діалектична аргументація, за допомогою якої філософ дістається істин розуму. Іудей і християнин не можуть обійтись без того, щоб не послатись у разі відсутності аргументів на авторитет Святого Письма, який вони не досліджують, а просто запам'ятовують. Філософ, користуючись природним діалектичним розумом, не може щось забути, адже він завжди продукує знання з начал, які містяться в ньому самому; віруючі завжди залежні від текстів і від пам'яті, яка має властивість до забування кожного разу, як тільки її носій чогось не розуміє. Для філософа головне полягає в тому, щоб **«досліджувати істину за допомогою розуму і наслідувати у всьому не думці людей, а доведенням розуму»** [1, с.803]. Ось чому **«в будь-якому філософському обговоренні авторитет ставиться на останнє місце або ж зовсім не береться до уваги, так що взагалі соромляться наводити докази, що йдуть від чийогось судження про речі, тобто від авторитету»** [1, с.805].

Йдеться про авторитет Церкви та її ієрархів, з яким вступати в дискусію звичайній людині просто заборонено. Для сучасних студентів викладач має бути

авторитетом у тому сенсі, що від наочно демонструє свій методологічний потенціал, а не просто викладає відоме.

Фома Аквінський (1225,26-1274)

Це релігійний філософ, чиє вчення вже впродовж понад семи століть є фактично офіційною ідеологією католицизму. Нині це набуло форми неотомізму, тобто – дещо оновленого сучасністю вчення Томаса Аквіната.

Наголошу, що потреба в наданні філософії статусу певного ідеалу, який для неї виступає у формі абстрактного поняття Розуму, була використана деякими мислителями в конкретно-чуттєвому вигляді. А саме: носієм світо-творчого Розуму став Бог як, з одного боку, подібний людям, з іншого ця подібність не тілесно-фізіологічна, а сутнісна, врешті – розумна, пізнавальна, сумірна зі Всесвітом, його сутністю.

На це якраз і звернув увагу Аквінат. **«Для спасіння людського було необхідно, щоб крім філософських дисциплін, що ґрунтуються на людському розумі, існувала деяка наука, базована на божественному одкровенні; це було необхідно найперше тому, що людина співвіднесена з богом як із деякою своєю ціллю. ...Адже обов'язково ціль має бути відома людям зарані, аби вони співвідносили з нею свої зусилля і дії»** [1, с.824].

Відразу ж починайте ставити запитання до наведеного фрагменту. Наприклад. Від чого людина повинна спасатись? Що таке одкровення в науковому сенсі? Яка ціль є для людини найвищою? В якому віці слід формувати людині свої цілі і як їй визначити, яка має бути головною? І т. д.

«Нам властиво від природи пізнавати те, що набуває своє буття лише в пройденій індивідуацію матерії, адже душа наша, засобами якої ми здійснюємо пізнання, є форма деякої матерії» [1, с.834].

Якої ж саме? Не тієї, що її має форма одиничного матеріального тіла, а тієї, що відноситься до родової сутності різних видів і класів матеріальних речей і предметів. Ці форми є умодосажними, а їх образи **«в нашому інтелекті є подоба речі у відповідності до родової природи, яка може бути засвоєна нечисленною множиною окремих речей»** [1; с.835-836]. Якщо б це було

інакше, у людини просто не вистачило б слів для позначення предметно-речової множинної безкінечності. Ось чому речі у своїй родовій загальній (спільній і єдиній) визначеності мають відповідати існуючим про них поняттям, адже вони (речі) існують як об'єкт знання завдяки розумові, в якому, звичайно ж, мають статус буття у вигляді певних ідей, подібно і відповідно до яких і створений світ.

Важлива проблема. Наука стверджує, що світ нестворений ніким, а існує вічно. З цим погоджуються й видатні теологи та релігійні філософи. Тоді питання: «Чому перед людьми постійно постає проблема пошуку першо-творця, першо-двигуна світу?». Спробуйте розібратись у цьому.

Світоглядне застереження. Не сприймайте зміст наведених думок на віру, тим паче, якщо це думки теологічно спрямованих мислителів. В тому числі й цього мислителя. Далі про це фрагмент.

«Эта наука (теология) может взять нечто от философских дисциплин, но не потому, что испытывает в этом необходимость, а лишь ради большей доходчивости преподаваемых ею положений. Ведь основоположения свои она заимствует не от других наук, но непосредственно от бога через откровение. Притом же она не следует другим наукам, как высшим по отношению к ней, но прибегает к ним как к подчиненным ей служанкам, подобно тому как теория архитектуры прибегает к служебным дисциплинам или теория государства прибегает к науке военного дела. И само то обстоятельство, что она все-таки прибегает к ним, проистекает не от ее недостаточности или неполноты, но лишь от недостаточности нашей способности понимания» [1, с.827].

Так, на жаль, філософія перетворилась у служницю теології, богослов'я. Насправді ж це теологія привласнила собі філософські здобутки, адже цілком очевидно, що той же Аквінат використав ідеї Платона й особливо Аристотеля для написання своїх праць. Це потрібно розуміти молоді, яка, починаючи зі шкільної освіти і також у закладах вищої освіти, піддається впливу богослов'я, яке викладають священники, а не релігієзнавства, яке мають викладати, в тому числі в школі, філософи, люди з базовою філософською освітою. Сумно ще й тому, що в

цивілізованих країнах релігія є справою приватного вибору людини, проявом її індивідуалізації. Держава чітко дотримується права на свободу совісті. Не критикуючи релігію, вона не примушує своїх громадян до її безумовного визнання. Чи виправило наших політиків, включно з Президентами, те, що вони приймають присягу вірності народу на Біблії?...

Зверніть увагу на те, що людині властива «недостатність здатності розуміння». А чи розвиває теологія здатність розуміння, якщо апелює до віри? Так що первинне, пасивна сліпа віра чи активна здатність розуміння, яку розвиває філософія як процес «мислення про мислення»?

Продовжимо знайомство ще з деякими положеннями, віднесеними до теорії пізнання. Яка, як можна бачити, апелює до активного мислення, а не пасивної віри в результати мислення та дії на його підставі.

«Згідно закону своєї природи людина приходить до умо-досяжного через чуттєве, адже все наше пізнання бере свій виток у чуттєвих сприйняттях» [1, с.827].

Далі вкрай важливі думки щодо сутності первоначала. **«Первинна сутність з необхідністю має бути актуальною і не допускати в собі нічого потенційного» [1, с.831].** Потенційне тільки в часі випереджає актуальне, дієве.

«Мы полагаем бога как первоначало не в материальном смысле, но в смысле производящей причины; и в таком качестве он должен обладать наивысшим совершенством. Если материя, поскольку она является таковой, потенциальна, то движущееся начало, поскольку оно является таковым, актуально. Отсюда действующему первоначалу приличествует быть в наивысшей степени актуальным и потому в наивысшей степени совершенным. Ведь совершенство предмета определяется в меру его актуальности; совершенным называют то, что не испытывает никакой недостаточности в том роде, в котором оно совершенно» [1, с.831].

Методична допомога студентів. Щоб бути в стані адекватно засвоїти глибину думки мислителя, з яким ведемо діалог, потрібно вкрай уважно, з повагою до тексту і його автора (с вниманием к тексту, поскольку внимание его

содержанию дает понимание, способствует выработке понятия как метода действия) досліджувати його зміст.

Отже, допомога. Бог – не матеріальна сутність, а дієва першопричина. Яка вона? Це закон як прояв внутрішньої сутності буття будь-чого. Ця сутність – рух як спосіб буття матеріального світу. Матерія перебуває в стані потенції лише для органів сприйняття. Актуально в усьому рівноважному, що перебуває для органів безпосереднього сприйняття об'єктів, завжди діє рух їх складових. Оскільки вони не сприймаються, тільки засобами актуального мислення можна виробити поняття (не уявлення!!) про актуальне первоначало як першопричину суцього. Воно (первиначало) й вона (першопричина) досконале у своєму роді (!!), а не в сенсі буття як предмет, що має певну форму. Досконалість першопричини у формулі руху, а не у формі речей. Досконалість формули руху, формули певного закону руху в тому, що він не знає винятків. Той, хто усвідомить, зрозуміє це, набуде стану досконалості, адже буде діяти, наскільки це можливо для розумної людини в середовищі не зовсім розумних істот, згідно незмінних формул, які визначають як буття природних явищ і об'єктів, так і буття людей в суспільстві. Він не буде шукати винятків, виключень для себе, але недосконалий соціум буде постійно прагнути виключити його зі свого середовища. Ось чому Епікур стверджував, що закони видані заради того, аби мудрим не робили зла немудрі.

Ці думки для мене нав'язні доказами буття Бога (у цитатах я пишу «бог» з малої літери тому, що так в у джерелах) самим Аквінським. Коли я склав іспит з історії філософії Середньовіччя (1973 рік у КДУ ім. Т.Г. Шевченка), мені попався білет із таким питанням. Було складно, я мало що розумів. Хотілось би, щоб студенти це усвідомили якомога раніше, адже вони не вчать на філософському факультеті. Але досконалість потрібна всім, особливо ж тим, хто вчиться у вищому навчальному закладі.

«істина присутня в інтелекті (є сутньою, сутнісною, суттєво важливою в ньому – Ж.В.), коли вона з'єднує і роз'єднує (аналізує – Ж.В.), але не в чуттєвому сприйнятті, як також і не в інтелекті, що пізнає якесь нерозчленоване поняття» [1, с.837]. Істина, таким чином, є щось актуальне, а не

потенційне, дієве, а не споглядально-статичне; вона належить процесові поєднання матерії і форми, а не міститься в них як їх окрема приналежність.

«Сутність є... те, що виражається в дефініції. Дефініція охоплює родові, а не індивідуальні підвалини. Звідси видно, що в речах, складених із матерії і форми, сутність означає не одну форму і не одну матерію, але те, що складено із єдиної (загальної, спільної – Ж.В.) форми і матерії у відповідності з родовими підвалинами» [1, с.838]. Що стосується Бога, то він **«є першопричина всіх речей як їх зразок»** [1, с.838]. Тому божественний промисел спрямований на благо, є благодотворним. Будь-який відступ від ідеї або ж правильної природо-відповідної форми речі є зло як відхід чи відхилення від блага. Але **«ніщо не може бути за своєю сутністю злом. Справді, ми бачили, що все суще тією мірою, якою воно є суще, є благо і що зло існує лише в блазі як своєму субстраті»** [1, с.841]. Субстрат блага, пов'язаний із матерією, є акцидентальним, а не субстанціональним, визначеним ідеєю доцільної форми. Звідси подвійний спосіб пізнання істини – через природу, тісно пов'язану з матерією, і через благодать, одкровення якої – ідея чистої форми або ж почуття любові до Бога, коли його світлий образ відкривається як дар провидіння.

Крім наведених мною лаконічних пояснень, зверніть увагу на те, що тут образ Бога подається в його людському вимірі. А саме: це бажаний образ пасивної форми матеріального субстрату, який стає ціллю діяльності людини. І цей бажаний образ, по-перше, не має матеріально-речового наповнення, по-друге, як закон визначає діяльність людини по перетворенню ідеального образу у предметно-речову достовірність. Адже людина – істота ціле-покладальна, существо, которое обязано действовать целе-сообразно, але образи мають бути ідеальними. Адже зла в самих по собі речах як субстратах справді немає. Не вина радіації, радіоактивних речовин у тому, що людство використовує їх не тільки на добро.

Також зверніть увагу на те, що ціль пізнання – уміння дати визначення, дефініцію сутності об'єктів дослідження. Знаючи їх на рівні ідеї, я вище вже наголошував на цьому, ми отримуємо методи нашої активної життєдіяльності.

Якщо ж ми лише знаємо на пам'ять визначення, але не діємо, це означає, що ми не стали досконалими в пізнанні того роду, який властивий ідеям як поняттям, не усвідомили, в чому досконалість Бога. Тоді претензії мають бути до себе, а не до тих, хто нібито має діяти за нас.

Ніколо Кузанський (1401-1464)

Видатний представник теології та релігійної філософії доби Відродження. Одна з основних праць – «Про вчене незнання». У ній чітко поставлена проблема незнання вчених на тлі всезнайства схоластичних богословів і простого люду. Знання є наслідком автономного пошуку відповідей на питання, які для людини мають онтологічне значення; навпаки, знання текстів ще нічого не дає для людини, яка їх має, але для якої вони не є спонукальними до дії. Перший тип знання є воістину філософським – він відкриває для людини безкінечну сутність духу (Бога); другий обмежує можливість пошуку межами догматичної думки того чи іншого авторитету, отже, не розвиває автономні пізнавальні здатності читача або ж слухача.

Головне в пізнанні полягає не в знанні текстів, а в знанні методу його отримання. Цьому сприяє пошук принципу світобудови, який би, разом із тим, був методом його використання в якості принципу світопізнання для конкретної людини. Для М. Кузанського це принцип тотожності абсолютного максимуму з усією можливою універсальною множинністю його проявів. Отже, у всьому – все, і все – у всьому. **«Таким чином, в дійсності, максимум, як і мінімум, є найвищий граничний ступінь. ..Одиниця є начало будь-якого числа, оскільки вона – мінімум; вона кінець будь-якого числа, оскільки вона – максимум. Вона, отже, абсолютна єдність; ніщо їй не суперечить; вона є сама по собі абсолютна максимальність: всемилостивий бог»** [2, с.57].

Ця своєрідна математизація Бога призвела, однак, до великих відкриттів фактично в усіх галузях пізнання. Чуттєві образи мінливі, тож віднайти в них прообрази вічного і незмінного, яке тільки й може бути ціллю і метою наукового пізнання, дуже складно. Тому **«єдність, рівність і зв'язок є одне і те ж. Це є та потрібна єдність, якій Піфагор... вчив поклонятись. Єдність є синонім від**

грецького слова *он*, яке латиною перекладається *ens* (су-щий), єдність і сутність. Бог є дійсно сама сутність речей, адже він – принцип буття і тому є сутністю» [2, с.58].

Конкретне на рівні чуттєвого сприйняття – це окреме, на рівні чистого (= математичного) мислення – це цілісність світу, презентована і в ньому самому, і в кожному окремому. **«Безкінечність примушує нас повністю подолати будь-яку протилежність», а тому вся теологія «впливає із цього великого принципу. ..Насправді, хто розуміє це, розуміє все і перевершує всякий розум. ..У дійсності, оскільки бог є все, він – також і ніщо»** [2, с.59].

Очевидний висновок: кожен, «хто розуміє це», не просто богоподібний, а є сам Бог. Варто лише не повірити у свою виключність, адже йдеться не про одного, а про кожного. Ясна річ, що церкві це не подобається. Але з цього принципу розпочалась епоха Гуманізму, яка, завдяки відродженню світоглядного і методологічного потенціалу античної філософії, відродила людську гідність і достоїнство, започаткувавши епоху Відродження.

Бог є аксіома, віра в яку породжує людину як розумну, а тому боговідповідну істоту. **«Кожна людина, якщо бажає піднятися до пізнання будь-чого, з необхідністю повинна вірити в те, без чого вона не може піднятися».** Самої любові як принципу всесвітньої взаємопов'язаності всього зі всім недостатньо – вона не може пояснити множинність, адже все має бути одним-єдиним. Цей недолік компенсує віра, яка включає в себе все умодосяжне. **«Розум, на противагу цьому, є те, що включає віра. Розум спрямовується вірою, а віра розкривається розумом. Де немає здорової віри, там немає і справжнього розуміння»** [2, с.73].

Маємо теорію подвійної істини, а саме: є істини віри та істини розуму, які одночасно співіснують в людині. Перед цим церква, як ми бачили (Аквінський) виходила з того, що істини філософії лише служниці теології. Ця теорія сприяла поступовому витісненню церкви зі світського життя, її відокремленості від держави як політико-правового інституту суспільства.

Не забувайте ставити питання до кожного фрагмента. Зверніть увагу на те, що методологічний потенціал філософії розкривався і тісному зв'язку з математикою. Адже саме її засобами форми речей та їх взаємодія можуть набути й набувають статусу формул. Крім того, математика, використовуючи символи, сприяє формуванню й розвитку у людини навичок та умінь абстрактного мислення, засобами якого тільки й можна відкрити загально-родові закони буття. У математиці мінімум – це dx , а максимум – синтез, інтеграл від нуля до одиниці. Про це мова у Кузанця – Бог це все і ніщо, все у всьому, у всьому окремому все. Найповнішою мірою все у одному – це людина, бо вона мікрокосм.

Мішель Монтень (1533-1592)

Основну увагу у своїх роздумах звертав на людину, на розуміння мотивації її вчинків. Життєвий досвід, до якого належить світо- і самопізнання, вважав необхідною умовою подолання сили звичок і громадської думки, сформованих на філософії, яка служила церковним авторитетам і авторитетові Священного Письма і Священних Переказів. Ось чому **«люди, які все зважають і оцінюють розумом, нічого не беручи на віру і не спираючись на авторитет, дотримуються дуже далеких від загальноприйнятих суджень»** [2, с.137-138], відчуваючи при цьому себе набагато впевненішими в свідомості і переконливішими в діях. Звичка заважає народній масі засумніватись в істинності тих забобонів, які їй накінула релігійно-церковна віра в неймовірні чудеса.

Людина значно більшою мірою природно-тілесна, ніж розумно-духовна істота. Тобто, свою сутність вона може побачити і пізнати швидше в суспільно-природному оточенні, аніж у релігійних текстах, які неодмінно апелюють до віри в чудесне, спекулюючи на вірі в безсмертя. **«Презирство до життя – хибне почуття, адже врешті-решт воно – все, що у нас є, воно – все наше буття»** [2, с.139]. Ось чому **«наші судження, наш розум і наші душевні здібності завжди залежать від тілесних змін»** [2, с.140].

Порада студентам. Будучи медиками чи фармацевтами, розкрийте детально чинники, які підтверджують висновок Монтьєна. А саме: як надлишок чи нестача

якогось хімічного елемента в тілі людини впливають на її характер, поведінку, світогляд.

Людина має покладатись на свої власні здібності, розвивати їх і досягати поставлених собою цілей, зіставляти їх зі здібностями й цілями інших людей, проявлених у процесі суспільного життя. З одного боку: **«Кожному живеться добре чи погано залежно від того, що з цього приводу думає він сам. Задоволений не той, кого інші зараховують до вдоволених, а той, хто сам вважає себе таким. І взагалі, істинним і сутнісним тут можна вважати власну думку конкретної особи»** [15, с.61]. З іншого: **«Не годиться завжди і у всьому триматися своєї вдачі та схильностей. Найважливіша наша здібність – це вміння пристосовуватись до найрізноманітніших звичаїв. Невпинно дотримуватись із власної волі або з необхідності одного й того ж способу життя – означає існувати, але не жити. Найкращі душі – ті, в яких більше гнучкості й різноманітності»** [15, с.359].

Тут також постає безліч запитань, адже зачіпає кожного. Чому? – Підказка. Людина, будучи особливим втіленням загального, існує як особливе загальне. У філософії ця властивість характеризується як прояв суб'єктивного ідеалізму. Освіта, надто ж вища, якраз і має на меті позбавити людину від суб'єктивності й суб'єктивізму насамперед у науково-дослідницькій діяльності. Поза цими межами людина має законне право на прояв власних особливостей. Але не суб'єктивізму, адже тоді така людина не здатна до компромісів, до продуктивного діалогу.

«Для кожного, хто вміє належно оцінити свої можливості і певною мірою їх використати, розмірковування – могутній і повноцінний спосіб самопізнання;... „У цьому, – говорить Аристотель, – і полягає робота богів, яка породжує їхнє й наше щастя» [15, с.360]. Щоб розвинути здібність до розмірковувань, потрібно багато читати, але не для пам'яті, а для підсилення навичок власного мислення. Адже **«наш розум утверджується спілкуванням із розумом сильним і світлим»**, тому **«не можна собі й уявити, як багато він втрачає, як вульгаризується в повсякденному зіткненні та спілкуванні з розумом низьким і ущемленим. Це найзгубніша зараза»** [15, с.446].

Чому так? Чи не є це приниження будь-кого із співбесідників? Виявляється, що ні. В спілкуванні, особливо ж пізнавальному, людина, найперше – студент, має мати одну мету, а саме: підвищення рівня власного мислення і розуміння, відтак – уміння діяти практично не лише завдяки навичкам індивідуального досвіду, але й завдяки соціалізуючій духовній силі історичного розуму. **«Неможливо вести чесний та щирий діалог із дурнем. ..Вороже почуття викликають у нас спочатку аргументи супротивників, а потім і самі люди. Ми вчимося у суперечці лише заперечувати, а оскільки кожен лише заперечує і вислуховує заперечення, це призводить до того, що втрачається, нищиться істина. Тому Платон у своїй державі позбавляв права на суперечку людей з розумом ущемленим і нерозвиненим»** [15, с.449].

Ще раз наголошую: «Спілкуйтесь із тими, хто кращий Вас» у тому сенсі, який виробили ще давні мислителі й мудреці. Сам Монтень спілкувався з античними мислителями, тому сам став видатним мислителем. Не заперечуйте чиесь судження, перш ніж не станете на його точку зору та не сприймете її як належну йому. Адже вам неприємно, коли вашу думку з самого, так би мовити, старту заперечують. Завдяки думкам Монтеня, як і інших, стали можливими буржуазно-демократичні революції з їх головним гаслом: «Свобода. Рівність. Братерство». Насамперед йшлося про свободу думки, мислення, совісті, вибору виду роботи, місця проживання тощо.

Леонардо да Вінчі (1452-1519)

Підкреслюючи вирішальне значення чуттєвого досвіду для пізнання, все ж наголошував: **«Жодне людське дослідження не може вважатись істинною наукою, якщо воно не пройшло через математичні докази»** [2, с.86].

Пояснення. Справа в тому, що логіка математичних доказів не допускає дво- та багатозначності, невизначеності, тому припиняє схоластичні суперечки назавжди. Пізнання починається з відчуттів, але природа містить безліч причин, які не є надбанням досвіду сприймання. Так з'являється потреба в теоретичному (= математичному) пізнанні, яке породжує досвід мислення, здатне знайти собі предметно-практичне втілення. Релігійні істини, на думку Леонардо, не можуть

вважатись науковими: не будучи даними в досвіді відчуттів, досвіді чуттєвого сприймання, вони не можуть пройти математичної достовірності.

Справа, таким чином, в органічному поєднанні наукової теорії, підкріпленої математично, і практики, підкріпленої досвідом чуттєвого сприймання-переживання. **«Завжди практика повинна вирости на хорошій теорії. ..Наука – полководець, практика – солдати»** [2, с.87]. Саме ж лише посилення на авторитет думки демонструє можливості пам'яті, а не розуму того, хто на неї посилається.

Джордано Бруно (1548-1600)

Виходив із того, що Всесвіт єдиний, безкінечний і тому нерухомий. Все – єдине і, отже, в єдності можна все пізнати: **«Хто хоче пізнати найпотаємніші основи природи, нехай розглядає і спостерігає мінімуми і максимуми протиріч і протилежностей. Глибинна магія міститься в умінні вивести протилежність, попередньо знайшовши точку об'єднання»** [2, с.166].

Якщо Ви студенти, то це до Вас звертається жертва церковної інквізиції. Адже Ви маєте бажання до пізнання, а не до отримання диплому. Подивіться у відповідних словниках значення слова магія і Ви зрозумієте, чому науковий ступінь має назву магістр. Магія – це уміння і здатність розуміти те, що постійно перебуває в основі мінливих речей і явищ природи. Дайте відповідь, що ж це постійне, як воно позначається.

Саме цьому, зазначав він, учив Кузанський; а загалом вчить не церква, а розум, в якому знаходять вирішення всі проблеми, оскільки він поєднує і єдне в собі всі протилежності, він знає всю їх визначеність від максимуму до мінімуму і навпаки.

Людина як суб'єкт пізнання може стати ним лише за умови погляду на себе як на втілену єдність максимуму і мінімуму. **«Почуття не бачать безкінечності»,** вона не є їх об'єктом. їх призначення в тому, **«щоб збуджувати розум; .. адже почуття, якими б вони досконаліми не були, не бувають без деякої каламутної домішки. Ось чому істина походить від почуттів лише незначною часткою, як від дуже слабкого начала, але вона не міститься в них. – А в**

чому? – Істина міститься в чуттєвому об'єкті немовби у дзеркалі, в розумі – засобами аргументів і розмірковувань, інтелекті – засобами принципів і висновків, у духові – у власній і живій формі» [2, с.166].

Зверніть увагу! Завдання й призначення органів відчуття в тому, «щоб збуджувати розум». Вони справді будять розум. Поміркуйте над тим, завдяки чому вони пробуджують розум від сну. Поставте декілька запитань для усвідомлення певної різниці між розумом, інтелектом та духом. Як можна розуміти те, що дух – жива сутність? Яка форма життя у неорганічної природи?

Математизація філософії у вигляді діалектичної опозиції „мінімум – максимум”, „нуль – одиниця” сприяла не лише вивищенню людського духу, самої людини як найвищої й самодостатньої цінності, але й осягненню Всесвіту в якості Універсуму, дотичного не лише для органів відчуттів, але й для мислення, яке осмислює його як безкінечність і вічність, тобто як світовий розум. **«Всезагальний розум – це внутрішня, найреальніша і спеціальна здібність і потенційна частина душі світу. Це є єдине тотожне, що наповнює все, освітлює Всесвіт і спонукає природу породжувати як належить свої види і, таким чином, має відношення до породження природних речей, подібно до того, як наш розум відповідно породжує розумні образи» [2, с.156-157].** Всесвіт єдиний і універсальний у своїх проявах, а не один, адже єдине, як начало і причина всього, розпросторене й протяжне саме в математизованому духові, який інтегрує все в межах від нуля (начала) до одиниці, до першопричини як субстанції всесвітнього розуму у вигляді Бога.

Подумайте над різницею між єдиним та одним. Яким є образ розуму, адже образи йдуть від сприйняття відчуттями форм предметів?

У зверненні «До свого духу» Д. Бруно наголошує:

**«Сміливо злітай у височінь, у віддалені сфери природи,
Бо поблизу божества ти запалася вогнем» [2, с.156].**

Також є підстави над міркуванням щодо змісту всього лише двох рядків. Чому далеке й невидиме постійно приваблює людину? Як можна наблизити

віддалене? Чи космічні апарати наближають до нас об'єкти, які вони досліджують? Чому божество спалює людину? І т. п.

Два числа, якими оперує філософія, це дві субстанції, а саме: матерія і форма. Третє число – те, що їх з'єднує в будь-якому предметі, явищі, стихії. **«Протилежності збігаються в єдиному; звідси неважко вивести, в кінцевому підсумку, що всі речі суть єдине, як всяке число, рівною мірою парне й непарне, кінцеве й безкінечне, зводиться до одиниці»** [2, с.165]. Саме в началі єдині й тотожні пряма і крива, любов і ненависть, отрута і ліки тощо. Якщо так, тоді **«Всесвіт єдиний, безкінечний, нерухомий»**, отже, для нього непотрібно шукати першодвигун. **«Безкінечні світи, що містяться в ньому, якими є землі, вогні та інші види тіл, які називають зірками, всі рухаються внаслідок внутрішнього начала, яким є їх власна душа..., а тому даремно розшукувати їх зовнішній двигун»** [2; с.163, 168].

Як можемо бачити при уважному аналізі наведених фрагментів, Д. Бруно вважає таким первоначалом Єдине. Тепер пригадайте визначення мислення як уміння знайти Єдине в різноманітному для органів відчуття.

Ще одне посилання на Бруно, в якому він розрізняє теологів як релігійних філософів та церковних ієрархів. **«Теологи, не менш вчені, ніж благочестиві, ніколи не засуджували свободи філософів, а істинні, ввічливі та благопристойні філософи завжди сприяли релігії; адже і ті, й другі знають, що віра потрібна для настанов грубих народів, які потребують управління, а доведення – для тих, хто споглядає істину, хто вміє управляти собою та іншими»** [2, с.168].

Френсіс Бекон

Вважається засновником емпіричного природознавства, в основі якого метод істинної індукції.

«Два пути существуют и могут существовать для отыскания и открытия истины. Один воспаряет от ощущений и частных к наиболее общим аксиомам и, идя от этих оснований и их непоколебимой истинности, обсуждает и открывает средние (підкреслено мною – В.Ж.) аксиомы. Этим

путем и пользуются ныне. Другой же путь выводит аксиомы из ощущений и частных, поднимаясь непрерывно и постепенно, пока наконец не приходит к наиболее общим аксиомам. Это путь истинный, но не испытанный» [2, с.195].

Бекон в наступному фрагменті відзначає суттєву та принципову відмінність між цими двома загальними аксіомами. Я не буду його наводити, щоб дати студентам самим розібратись у відмінностях. Їх можна знайти, якщо, знов-таки, досить уважно проаналізувати наведений фрагмент. Для цього не потрібно сприймати зміст на віру. Потрібно його розчленувати на ті структурні одиниці, які мають статус певного ствердження. Тут я допоможу.

Отже, виділяємо для аналізу. 1. «Два шляхи...». Чому два? 2. «Існують і можуть існувати». Чому лише можуть? 3. Обидва шляхи беруть за основу напрямку «пошуку й відкриття істини» «відчуття і частковості». На це варто звернути увагу, адже в цьому єдність, хоча й неповна, більше того – навіть хибна. 4. Перший шлях бере цю основу як «непорушну істину». Подумайте про шкідливість непорушності, непохитності. 5. Це шлях формує «середні істини». Що це означає? 6. Другий шлях йде до відкриття істини «безперервно й поступово». Це вкрай важливо! 7. Він же «кінець кінцем» досягає «найбільш загальних аксіом». 8. Це шлях істинний, але не випробуваний. Чому?

Якщо Ви застосуєте для розуміння потужну пізнавальну волю, при певних труднощах звернетесь за допомогою до викладача, зможете пояснити відмінності, аналогічні тим, які навів цей мислитель.

Допомогу можна шукати в інших фрагментах, які я наведу.

«Природа перемагається тільки підлеглістю їй, і те, що у спогляданні уявляється причиною, в дії постає правилом» [2, с.194].

«Є чотири види привидів, які тиснуть на уми людей. Для того, щоб вивчити їх, ми дали їм назви.

***Привид роду* знаходить свою основу в самій природі людини. ...Адже хибно стверджувати, що почуття людини є мірою речей. Навпаки, всі сприйняття як почуття, так і розуму відносяться до людини, а не до світу.**

Розум людини подібний нерівному дзеркалу, яке, домішуючи до природи речей свою природу, відображає речі у викривленому та спотвореному вигляді.

Привиди печери суть заблудження окремої людини. Ведь у каждого помимо ошибок, свойственных роду человеческому, есть своя особенная пещера, которая разбивает и искажает свет природы. Происходит это или от особых прирожденных свойств каждого, или от воспитания и бесед с другими, или от чтения книг и от авторитетов, перед какими кто преклоняется, или вследствие разницы во впечатлениях, зависящей от того, получают ли их души предрасположенные или души уравновешенные и спокойные, или по другим причинам... Вот почему Гераклит правильно сказал, что люди ищут знаний в малых мирах, а не в большом или общем мире.

Существуют еще призраки, которые проистекают как бы из взаимной связанности и сообщества людей. Эти призраки мы называем ... *призраками рынка*. Люди объединяются речью. Слова же устанавливаются сообразно разумению толпы. Поэтому плохое и нелепое установление слов удивительным образом осаждает разум. Определения и разъяснения, которыми привыкли вооружаться и охранять себя ученые люди, никоим образом не помогают делу. Слова прямо насилуют разум, смешивают все и ведут людей к пустым и бесчисленным спорам и толкованиям.

Существуют наконец призраки, которые вселились в души людей из разных догматов философии, а также из превратных законов доказательств. Их мы называем *призраками театра*... При этом мы разумеем здесь не только общие философские учения, но и многочисленные начала и аксиомы наук, которые получили силу вследствие предания, веры, небрежения» [2, с.196-197].

Я постійно наголошував на тому, що науково-філософський рівень пізнання потребує формування у людини розумної волі. Розумної в сенсі об'єктивної. Також відзначав, що поза цим майже абсолютна більшість мотивує свою

діяльність, в тому числі й наукову, як їй здається, уявляється, належить до «школи» суб'єктивних ідеалістів. Бекон додає: **«Людський розум не холодне світло, його живлять воля і почуття. Людина швидше вірить в істинність бажаного для неї. ...Безкінечним числом способів, іноді непомітних, почуття запламовує і викривляє розум»** [2, с.198].

Завдання. Наведені привиди, які заважають пізнанню законів самої природи, за оцінками багатьох наступних мислителів, постійно супроводжують людину. Тому це вчення належить до великих здобутків і самого мислителя, і філософії загалом. Тому серйозно розберіться з їх сутністю та засобами їх подолання. Виходьте при цьому із настанови, зміст якої вище (с.194). а також із наступної: **«Істину слід шукати не в удачливості якогось часу, яка непостійна, а у світлі досліду природи, який вічний»** [2, с.199].

Ще одне побажання. Серед чотирьох привидів спробуйте визначити той, який, на думку самого Ф. Бекона, є найбільш шкідливий для пізнання природи.

На завершення. У Ф. Бекона є праця, присвячена аналізу міфів. Я вже згадував її вище – це «Про мудрість древніх». Міфи вплинули на становлення і розвиток філософії, але від них також і багато привидів. Тому візьміть до уваги ще одне застереження: **«Корінь заблуджень хибної філософії потрійний: софістика, емпірика та забобони»** [2, с.201]. Виясніть їх зміст та місце у власній свідомості. Особливо відносно софістики, яка супроводжує істинну філософію з початку її виникнення. Адже **«мудрость греков была ораторская и расточалась в спорах, а этот род искания в наибольшей степени противен истине»** [2, с.203].

Зважаючи на дану настанову, обговоріть таку проблему. Чи правильно вважати лекції основним видом навчання? Взагалі, яке місце «ораторського» лекційного мистецтва у системі освіти? Цього вимагає Закон України «Про вищу освіту», хоча в ньому види навчання починають з лекцій. Який їх головний недолік?

Рене Декарт

Цього мислителя відносять до засновників раціоналізму як основи наукової методології. Він запропонував метод інтелектуальної дедукції з незаперечно достовірного начала, яким є здатність кожної людини до мислення. Це начало: ***Я мислю, отже, Я існую.***

Начало має відповідати двом вимогам. **«По-перше, ці начала повинні бути настільки ясні та самоочевидні, щоб при уважному розгляді людський розум не міг засумніватись в їх істинності; по-друге, пізнання всього іншого має залежати від них так, що хоча начала й могли б бути пізнані поза пізнанням інших речей, проте, однак, ці останні не могли б бути пізнані без знання начал»** [2, с.233].

Зверніть увагу! Йдеться про аксіоматичну достовірність начал. Майте на увазі, що це доба Нового часу, Нової історії, яка органічно перейшла від доби Відродження та Гуманізму. Це означає, що кожна людина має бути суб'єктом власної розумної волі і ковалем власної долі. Ось чому філософи активно почали розробляти методи пізнання та способи його організації.

Розберіть уважно зміст «по-друге», оскільки тут слід дещо прояснити, адже двічі маємо словосполучення «могли б бути». Але ж «могло б і не бути». Як це розуміти?

Наступний умовивід вкрай важливий для обґрунтування значення філософії для наукової діяльності. **«Философия (поскольку она распространяется на все доступное для человеческого познания) одна только отличает нас от дикарей и варваров и ...каждый народ тем более гражданственен и образован, чем лучше в нем философствуют; поэтому нет для государства большего блага, как иметь истинных философов. ...Действительно, те, кто проводит жизнь без изучения философии, совершенно сомкнули глаза и не заботятся открыть их; между тем удовольствие, которое мы получаем при созерцании вещей, видимых нашему глазу, отнюдь не сравнимо с тем удовольствием, какое доставляет нам познание того, что мы находим с помощью философии. К тому же для наших нравов и для жизненного уклада эта наука более необходима, чем пользование глазами для направления наших шагов.**

Неразумные животные, которые должны заботиться только о своем теле, непрерывно и заняты лишь поисками пищи для него; для человека же, главной частью которого является ум, на первом месте должна стоять забота о снискании его истинной пищи – мудрости» [2, с.233-234].

Звичайно, що такий пафос щодо значення філософії може викликати у сучасників певний скепсис. Проте зважте на те, що свій математичний геній він пояснював саме впливом на свою свідомість саме філософії.

Уважно проаналізуйте кожний структурний елемент наведеного тексту і переконайтесь в тому, що Декарт правий. Вище я вже давав певний зразок такого структурного аналізу. Це допоможе Вам усвідомити те, в чому цивілізуюча роль філософії та шлях до того, як стати істинним філософом.

Картезій розподіляє мудрість на три ступені пізнання.

Перший «містить тільки ті поняття, які завдяки власному світлові настільки ясні (виразні), що можуть бути набуті і без роздумів. Другий ступінь охоплює все те, що дає нам чуттєвий досвід. Третій – те, чому навчас спілкування з іншими людьми» [2, с.234], включаючи досвід спілкування через мудрі книги їх авторів, оскільки вони нею володіють.

«Вся философия подобна как бы дереву, корни которого – метафизика, ствол – физика, а ветви, исходящие от этого ствола, – все прочие науки, сводящиеся к трем главным: медицине, механике и этике» [2, с. 236].

Маємо пояснення того, чому на Заході, загалом – у цивілізованих країнах, вчені мають наукові ступені докторів філософії, хоча б вони й належали до галузей природознавчих. Адже вся наука, всі науки – наслідок мисленнєвої діяльності людини. А це начало і відкрила філософія, відкрили філософи.

Вкрай важливо розглянути постулати, які Картезій відніс до основ людського пізнання. Їх досить багато – всього він навів 76. Ось деякі з них.

«Для знаходження істини необхідно раз у житті, наскільки це можливо, поставити все під сумнів» [2, с.237].

«Для керівництва нашими вчинками ми не повинні слідувати такому сумніву.

Варто засумніватись в істинності чуттєвих речей.

Варто сумніватись також і в математичних доказах» [2, с.238].

«Не можна сумніватись не існуючи... - це є перше достовірне пізнання, яке можна здобути. ..Я мислю, отже, Я існую..» [2, с.239].

«Що таке мислення? ...все те, що відбувається в нас таким чином, що ми сприймаємо його безпосередньо самі собою; а тому не лише розуміти, бажати, уявляти, але також відчувати означає в цьому разі те ж саме, що мислити.

Ми більш виразно можемо пізнати нашу душу, ніж наше тіло. ..Ми тим краще пізнаємо річ, або субстанцію, чим більше відзначаємо у ній властивостей» [2, с.240].

«У нас лише два види думок, а саме сприйняття розумом і дія волі.

Разом із розсудом для судження потрібна і воля.

Воля більш обширна від розуму – звідси і впливають наші заблудження» [2, с.246].

«Свобода нашої волі осягається без доказів, лише одним нашим внутрішнім досвідом» [2, с.247].

«Все, про що ми маємо якесь поняття, розглядається як річ або як істина. Одні речі – інтелектуальні, інакше кажучи, субстанції мислячі, або властивості, віднесені до такого роду субстанцій, другі речі – матеріальні, тобто тіла або властивості, властиві тілам. Сприйняття, воління і всі види як сприйняття, так і воління відносяться до мислячої субстанції; до тіл відносяться величина, тобто протяжність в довжину, ширину і глибину, фігура, рух, розташування і ділімість частин ті інші властивості» [2, с.248-249].

«Всяка субстанція має домінуючий атрибут: для душі – мисль, подібно до того як для тіла – протяжність» [2, с.250].

«Є атрибути, властиві речам, яким вони приписуються, і атрибути, залежні від нашого мислення. Одні якості або атрибути дані в самих речах, інші ж – тільки в нашому мисленні» [2, с.251].

«Першою і основною причиною наших заблуджень є упередження нашого дитинства» [2, с.252].

«Друга причина та, що ми не можемо забути ці упередження. Третя – наш розум втомлюється, уважно відносячись до всіх речей, про які ми судимо» [2, с.253].

«Четверта полягає в тому, що наші мислі ми пов'язуємо зі словами, які їх точно не виражають» [2, с.254].

Завдання. Уважно, хоча від уважності якраз і помилки, але без цього не обійтись у процесі пізнання, проаналізуйте наведені основи. Вони не виявляться для Вас зовсім новими й несподіваними, адже на них, як і на засадах інших мислителів, сформувались методи наукового пізнання. Але мета знайомства – почуття вдячності попередникам за те, що вони залишили такий спадок нащадкам. Зверніть увагу на причини помилок та намагайтесь їх долати в процесі пізнання. Це також складно, адже всі ми родом із дитинства, із бажаних для нас міфів. Але вони для мистецтва, як і для науки, але з певною корекцією. Уваги потребує також визначення двох субстанцій та їх властивостей.

Важливо! Декарт відкрив основні закони природи, хоча вони приписуються Ньютону. Це не означає, що Ньютон «привласнив» їх зміст. Він дав їм чітке математичне й експериментальне обґрунтування. Проте йому це вдалось завдяки знайомству з філософією, з її математичним спрямуванням, починаючи від Піфагора!!

«Первый закон природы: всякая вещь пребывает в том состоянии, в каком она находится, пока ничто ее не изменит» [2, с.260].

«Второй закон природы: всякое движущееся тело стремится продолжать свое движение по прямой.

Третий закон: если движущееся тело встречает другое, сильнейшее тело, оно ничего не теряет в своем движении; если же оно встречает слабейшее, которое может подвинуть, оно теряет столько, сколько тому сообщает» [2, с.261].

Декарт також навів понад два десятка правил для керівництва розуму. Ось деякі з них.

«Метою наукових занять має бути спрямування розуму таким чином, щоб він виносив міцні та істинні судження про всі предмети зацікавленості» [2, с.272].

Зверніть увагу. Йдеться про непорушні судження про всі предмети. Це можливо лише в тому випадку, коли всі вони мають спільну, єдину, загальну основу. А це риси закону.

«Потрібно займатись тільки такими предметами, про які наш розум виявиться здатним досягнути достовірних і безсумнівних пізнань» [2, с.272].

Цілком очевидно, що йдеться про те, аби людина як суб'єкт розуму мала схильність до адекватного його можливостям предмета пізнання. Все згідно прадавнього принципу – подібне притягується до подібного. Ось чому вкрай важливо у вищих мати соціально-психологічні служби, які б вивчали схильності студентів до тих чи інших навчальних дисциплін. Всі вони необхідні, але не всі мають бути обов'язковими для кожного студента. Справа ж не тільки в тому, що викладач нібито не здатний зацікавити своїм предметом. Значно більшою мірою це залежить від наявності у кожного студента потрібної схильності, наявності внутрішнього інтересу. Тому потрібно це вивчити і запропонувати студентам вибір факультативних дисциплін.

«У предметах нашого дослідження належить відшукати не те, що про них думають інші або що ми припускаємо про них самі, але те, що ми ясно й очевидно можемо побачити чи надійно дедукувати, адже знання не може бути досягнуте інакше» [2, с.273].

Йдеться про принцип об'єктивності, оскільки досліджується об'єкт, а не нав'язуються йому якісь властивості чи принципи його існування. Для Декарта головним у пізнанні є метод інтелектуальної дедукції, тобто слід вивести знання про об'єкт на основі певних методів і правил. Тому він і розробив основи та правила керування розумом та організації самого процесу пізнання.

Ясно-бачення він пов'язував з інтуїцією. «Под *интуицией* я разумею не веру в шаткое свидетельство чувств и не обманчивое суждение беспорядочного воображения, но понятие ясного и внимательного ума, настолько простое и отчетливое, что оно не оставляет никакого сомнения в том, что мы мыслим, или, что одно и то же, прочное понятие ясного и внимательного ума, порожаемое лишь естественным светом разума и благодаря своей простоте более достоверное, чем сама дедукция» [2, с.274-275].

«Мы различаем здесь интуицию ума от правильной дедукции в том отношении, что под дедукцией подразумевается именно движение или последовательность, чего нет в интуиции; кроме того, дедукция не нуждается в наличной очевидности, как интуиция, но скорее как бы заимствует свою достоверность у памяти. ...И именно это – два наиболее верных пути, ведущих к знанию, сверх которых ум не должен допускать ничего. Все остальные, напротив, должны быть отброшены как подозрительные и подверженные заблуждениям» [2, с.275-276].

Тут важливо детально розібрати всі складові елементи наведеного тексту. Найголовніше ж у тому, щоб вяснити зміст «поняття ясного і уважного розуму». Цьому буде сприяти пам'ять про вже накопичені з попередніх філософських вчень знань. Адже сам Декарт не починав все з початку, а використовував накопичений методологічний досвід для просвітлення власного розуму.

«*Метод необхідний для пошуку істини. Краще зовсім не помишляти про пошук яких би то не було істин, ніж робити це без всякого методу... Під методом я розумію точні і прості правила, строге дотримання яких завжди заважає прийняттю хибного за істинне і без зайвої витрати розумових сил, але поступово й безперервно збільшуючи знання сприяє тому, що розум досягає істинного пізнання всього, що йому доступне*» [2, с.276].

«*Для завершення знання належить все, віднесене до нашого завдання, разом і окремо оглянути послідовним і безперервним рухом мислі й охопити достатньою і методичною енумерацією*» [2, с.279].

Не забувайте, що Декарт продовжує лінію математизації знання і є розробником диференційного та інтегрального обчислення. Це вища математика як найвища методологічно оформлена філософія, яка нічого не пропускає (перед цим Ф. Бекон про істинні аксіоми). Це і є **«енумерація, або індукція, настільки ретельне і точне дослідження всього, що відноситься до того чи іншого питання, що з її допомогою ми можемо з достовірністю й очевидністю сказати: ми нічого не пропустили в ньому по нашому недогляду»** [2, с.279].

«Ніщо не може бути пізнане раніше самого інтелекту, тому що пізнання всіх інших речей залежить від інтелекту, а не навпаки. Потім, дослідивши все, що безпосередньо слідує за пізнанням чистого інтелекту, він перелічить всі інші засоби пізнання, якими ми володіємо, крім інтелекту; він побачить, що їх лише два, а саме – уявлення і почуття» [2, с.280].

Пригадайте визначення інтелекту Д. Бруно, як і сучасні тлумачення цієї пізнавальної здібності і здатності людини. Спробуйте також визначити роль уявлення та почуттів у пізнавально-науковій діяльності.

«Потрібно спрямовувати гостроту розуму на самі незначні й прості речі и довго зупинятись на них, доки не звикнемо виразно і ясно прозрівати в них істину. ...кожен повинен бути твердо переконаний, що не із визначних, але темних, а тільки із самих простих і найбільш доступних речей повинні виводитись найсокровенніші істини» [2, с.281].

Тут продовжується лінія на метод енумерації, метод диференціювання, який плодоносить інтегральним загальним знанням.

«Для того, щоб зробити розум проникливим, необхідно вправляти його в дослідженні речей, вже знайдених іншими, і методично вивчати всі, навіть незначні, мистецтва, але особливо ті, які пояснюють або передбачають порядок» [2, с.282].

Застереження! Нам часто здається, що ми щось вже знаємо, тому не даємо собі волі до перевірки цих знань. Між тим вже Конфуцій, і я це відзначав на початку праці, вважав вивчення відомого з метою знаходження в ньому чогось

невідомого. Хоча всі наступні відкриття ґрунтувались на попередніх знаннях, які й підштовхували до новизни.

Ще одна важлива позиція Декарта. Я вже вище просив Вас поміркувати над ефективністю лекцій. Наступне твердження підкреслює, настільки це важлива проблема.

«Звичайна діалектика цілковито непридатна для того, хто хоче досягнути знань, але іноді вона може бути корисною лише для кращого викладу іншим вже відомого, тому її й потрібно перенести з області філософії в область риторики» [2, с.282-283].

Проблема важлива для сучасності, тому філософія має викладатись як методологія пізнання відносно природних і суспільних об'єктів, відносно самої людини.

«Для того, щоб досягти пізнання речей, потрібно тільки два роди об'єктів, а саме: нас, хто пізнає, і самі речі, які належить пізнати. Ми володіємо лише чотирма здібностями для цієї мети, а саме: розумом, уявленням, почуттями і пам'яттю» [2, с.283].

Філософія і ніяка інша наука, крім неї, досліджує людину як мислячу субстанцію. Сучасник Декарта Б. Паскаль визначав її в якості «мислячої очеретинки». Її атрибути – розум, уявлення, почуття і пам'ять. Загалом це феномен воління. У тварин – це інстинкт. Але ж ми ніби не тварини...

Бенедикт Спіноза

Будував своє філософське вчення на зразок геометрії. Про це свідчить і назва його праці «Етика, доведена у геометричному порядку». Звідси строга визначеність усіх вихідних понять його філософії: субстанція, атрибут, модус, бог, свобода, необхідність і т. ін.; звідси також чітке формулювання вихідних аксіом; звідси й принцип філософування: **«Не плакати, не сміятися, а розуміти».**

«Под субстанцией я разумею то, что существует само в себе и представляется само через себя...

Под атрибутом я разумею то, что ум представляет в субстанции как составляющее ее сущность.

Под *модусом* я разумею состояние субстанции, иными словами то, что существует в другом и представляется через это другое.

Под *богом* я разумею существо абсолютно бесконечное, т.е. субстанцию, состоящую из бесконечно многих атрибутов, из которых каждый выражает вечную и бесконечную сущность.

Свободной называется такая вещь, которая существует по одной только необходимости своей собственной природы и определяется к действию только сама собой. *Необходимой* же, или, лучше сказать, *принужденной* называется такая, которая чем-либо иным определяется к существованию и действию по известному и определенному образу» [2, с.351].

Пояснення. Це досить важливі поняття філософії, тому дуже бажано уважно вчитатись у їх змістовне наповнення, змістовне визначення і, відповідно, значення. Субстанція – це першооснова буття. Нею є Закон, який в контексті часу, особливо ж Середньовіччя, замінювався на поняття Бога. Я вже про це говорив. Справді, Закон існує сам по собі, він не потребує того, щоб його визнавали чи пізнавали. Це потреба людей, адже незнання законів не знімає людей від відповідальності. Оскільки серед людей є ті, хто має суттєвий вплив на них, вони сприймаються як суб'єкти закону, як їх автори і творці. Усвідомлення кожним своєї суб'єктності зробить і їх богоподібними. Але це не вигідно церкві, адже в такому разі вона не буде потрібною. Але ж там мільйони служителів, які, хто щиро, а хто лукаво, користуючись невіглаством мас, не бажають йти світським цивілізованим шляхом. Спіноза відчув це на собі, оскільки був відлучений від церков – як християнської, так і іудейської. Адже церковнослужителя розуміли, що для нього бог існує в тому вигляді, як це має місце у наведеному визначенні. Я хотів би, щоб студентська молодь також, попри церковний вплив на систему освіти, особливо середньої, сприйняла філософське визначення субстанціональності Закону та усвідомила, що він діє в них також як модус субстанції. Атрибути визначені ще Святим Августином, Еріугеною – розум і воля.

До вихідних аксіом пізнання, з яких можна все вивести і на основі яких довести щось відносно предмета зацікавленості, такі.

«1. Все, що існує, існує або саме в собі, або в чомусь іншому. 2. Що не може бути представлене через інше, має бути представлене саме через себе. 3. З даної певної причини необхідно впливає дія і, навпаки, якщо немає ніякої певної причини, неможливо, щоб дія відбулася. 4. Знання дії залежить від знання причин і містить у собі останнє. 5. Речі, що не мають між собою нічого спільного, не можуть бути пізнані одна через іншу» [2, с.351].

Філософія Спінози відноситься до раціоналізму. Тобто, в основі буття – закони, які людина здатна пізнати. Для нього природа – богоподібна, це система пантеїзму. Бог, Закон – у всьому тому, що існує. Але самі вони не потребують доказу свого існування – це аксіоматичні основоположення. Так будується серед математичних дисциплін геометрія. Тому він широко використовує аксіоми, теореми, леми, постулати, схолії, докази і т. п. математичні поняття.

Бог (деус) як творець світу – це ніщо інше, як розум, який все виводить із себе і творить світ пізнання, і, отже, відчужує від себе, а тому не в змозі вже щось змінити. У цьому велич філософа взагалі, Спінози зокрема: розум творить світ пізнання, його атрибути й модуси. Що стосується фізичної природи, то вона існує сама по собі і немає потреби в тому, щоб хтось аргументував її буття.

«Я розкрив, – пише Спіноза, – ...природу бога і його властивості, а саме, що він необхідно існує; що він єдиний; що він існує і діє за однією лише необхідністю своєї природи; що він складає вільну причину всіх речей і яким чином; що все існує в богові і, таким чином, залежить від нього; що без нього не може ні існувати, ні бути уявлюване; і, нарешті, що все передбачено й визначено богом, але якраз не зі свободи волі чи абсолютного благовоління, а з абсолютної природи бога, іншими словами, безкінечної його могутності» [2, с.359].

Справді, Бог могутній, тому що могутність, потужність, сила належать Закону. Помилки в пізнанні виникають від того, що люди ототожнюють свій спосіб світобуття й світорозуміння зі способом розвитку фізичної природи самої по собі. Але **«природа не визначає для себе жодних цілей, і... всі кінцеві**

причини складають тільки людські вимисли. ..Зазначене вчення про цілі повністю перекидає природу» [2, с.361].

Теорія пізнання, таким чином, має ґрунтуватись не на силі уявлення, залежного від чуттєвого стану людини, а на силі мислення, вільного й незалежного (й незалежного) від будь-яких афективних станів душі. Звідси вихідна аксіома пізнання: **«Ми не відчуваємо і не сприймаємо ніяких інших окремих речей, крім тіл і модусів мислення» [2, с.365].** А тому **«порядок і зв'язок ідей такий же, що й порядок і зв'язок речей» [2, с.366],** де ідеї – аксіоми, а речі – логічні й необхідні висновки з них. Що стосується інших сфер пізнання – людини і природи – то тут ідеї нечіткі й невиразні, тому що вирізнити, що належить до порядку і зв'язку природних тіл, а що до людського тіла, дуже складно. Отже: **«Всі ідеї, оскільки вони відносяться до Бога, істинні» [2, с.372].** Ідеї або ж поняття – це реалії душі в її пізнавальному стані, а не образи речей, що існують поза нею і позначаються, як правило, словами.

Пояснення. Це означає, що бог як розум «мислиться» водночас у просторі понять, їх змісті як продукті «роботи» мислення і понятті простору (= речі). Отже, мислення не є відображення чогось, що не є ним за сутністю; воно і є самою сутністю, яка існує як образо-творчість, як ідея образо-творчості, зовнішній вигляд якої не є адекватним образів природного тіла, а є образ самої душі. Тож простір мислення – поняття, оскільки воно «виражає дію душі»; зв'язок ідей – це зв'язок понять: **«Під ідеєю я розумію поняття, створюване душею в силу того, що вона є річ мисляча» [2, с.365], «Під адекватною ідеєю я розумію таку ідею, яка, якщо її розглядати саму в собі без відношення до об'єкта, має всі властивості або внутрішні ознаки істинної ідеї» [2, с.365].**

Пояснення. Часто люди не розуміють, чому, маючи знання, останні не стають засобом їх активної діяльності. Причина проста: знання дієві лише в статусі адекватної природі людини схильності. Якщо ж вони утримуються в пам'ятті, але не відповідають схильностям, тоді вони можуть бути дієвими тільки під примусом. Тобто, знання повинні мати статус адекватної схильностям ідеї. **«Под идеей я разумею понятие, образуемое душой в силу того, что она есть**

вещь мыслящая (res cogitas). Я говорю *понятие* (conceptus), а не *восприятие* (perceptio), так как слово «восприятие» как будто указывает на пассивное отношение души к объекту. Напротив, слово «понятие», выражает *действие* души. Под *адекватной идеей* я разумею такую идею, которая, будучи рассматриваема сама в себе без отношения к объекту, имеет все свойства или **внутренние признаки истинной идеи**» [2, с.365].

Детально проаналізуйте щойно наведені визначення. Зверніть увагу на те, що адекватна ідея береться «без відношення до об'єкта». Це означає, що вона є тією внутрішньою енергією (не забули – енергія в перекладі означає діяльність, я вище вже наводив), яка визначає душу, її ентелехію (Аристотель, у Новий Час Лейбніц), її прагнення до дії, до того, щоб вийти за межі власного тіла і з'єднатись із безкінечністю. Ось чому так важливо не просто знати визначення понять, але й використовувати їх як метод діяльності, метод активних дій. Звичайно, слід виходити з того, що вони наявні в душі у вигляді певної схильності, певної здібності, здатної перейти у дію.

Отже, ідеї або ж поняття – це реалії душі в її пізнавальному стані, а не образи речей, що існують поза нею і позначаються, як правило, словами (пригадайте: «слова просто гвалтують розум» – кому належить таке визначення?). Якщо не ототожнювати образи, слова та ідеї (= поняття), можна розраховувати на розуміння того, про що йдеться у філософії і чим опікуються в своїх роздумах філософи. Позбавитись хибного розуміння, на думку Б. Спінози, може кожен, **«хто зверне увагу на природу мислення, яке жодним чином не містить в собі поняття тілесності; він ясно зрозуміє з цього, що ідея, (складаючи модус мислення) не полягає ані в образі будь-якої речі, ані в словах, адже сутність слів і образів складається з одних тільки тілесних рухів, що ніяким чином не містять у собі поняття мислення»** [2, с.378-379].

Спіноза розрізняв три види пізнання.

1. Поняття, які формуються на основі «непорядкованого досвіду» сприйняття окремих об'єктів, або ж на основі пошуку образів у речовому світі, до чого спонукають слова. **«Оба этих способа рассмотрения вещей я буду**

называть впоследствии *познанием первого рода, мнением или воображением*» [2, с.375].

2. Якщо «мы имеем общие понятия и адекватные идеи о свойствах вещей», то «этот способ познания я буду называть *рассудком и познанием второго рода*» [2, с.375].

3. «Кроме этих двух родов познания существует ...еще третий, который будем называть *знанием интуитивным*. Этот род познания ведет от адекватной идеи о формальной сущности каких-либо атрибутов бога к адекватному познанию сущности вещей» [2, с.375].

Мислитель відзначає: «*Пізнання першого роду є єдиною причиною неправдивості, пізнання ж другого і третього роду необхідно істинні*» [2, с.376].

Заважають правдивому, адекватному, об'єктивному пізнанню афекти. Тут Бенедикт виходить з того, що «*воля и разум – одне і те ж*» [2, с.377]. Але афекти відволікають волю від розуму, що видно із визначення: «*Аффект, называемый страстью души, есть смутная идея, в которой душа утверждает большую или меньшую, чем прежде, силу существования своего тела или какой-либо его части и которой сама душа определяется к мышлению одного преимущественно перед другим*» [2, с.386].

Детально проаналізуйте тим способом, який я постійно проводжу, кожне посилення на першоджерело і Ви багато в чому погодитесь із ним.

На завершення: «*Люди, що керуються розумом, тобто люди, які шукають власної користі згідно вказівок розуму, не відчувають потягу ні до чого такого, чого не бажали б іншим, тому вони справедливі, вірні й чесні*» [2, с.388].

На жаль, діяти розумно для більшості дуже складно, обтяжливо, а то й неможливо. Але жити на самоті також важко, через що сумісне життя досить рідко буває організоване як суспільно й розумно впорядковане. Тому суспільство створюється не засобами розуму, а засобами примусу до таких взаємин, які були б сприйняті переважною більшістю. «*Таке суспільство, побудоване на законах і*

владі самозбереження, називається *державою*, а люди, що знаходяться під захистом його права, – *громадянами*. ... У природному стані не можна уявити собі злочину; він можливий лише в стані громадянському, де за загальною згодою визначається, що добре і що погане, і де кожен зобов'язаний підкорятись державі» [2, с.391].

Прохання!! Будьте громадянами!

Джон Локк

Розробив так звану сенсуалістичну методологію пізнання. Її суть він виразив наступним чином.

«Разум, подобно глазу, дает нам возможность видеть и воспринимать все остальные вещи, не воспринимая сам себя: необходимо искусство и труд, чтобы поставить его на некотором отдалении и сделать его собственным объектом» [2, с.413].

Зверніть увагу: «необхідна майстерність і праця» для пізнання. Легко в пізнанні нічого не дається.

«Метод. ..я исследую происхождение тех идей, или понятий.., которые человек замечает и сознает наличествующими в своей душе, а затем те пути, через которые разум получает их» [2, с.413].

У цьому суть сенсуалізму. Кожна людина, сприймаючи якийсь об'єкт, обдумуючи щось, переживаючи якісь події, залишає в душі (в пам'яті) слід про ці стани. Отже, їх можна робити предметом аналітичного дослідження. Саме тому **«1. Ідея є об'єкт мислення... 2. Всі ідеї надходять від сприйняття або рефлексії...»** [2, с.417,418].

Д. Локк підкреслює: **«1. Наше пізнання стосується наших ідей. ... 2. Пізнання є сприйняття відповідності або невідповідності двох ідей. ... 3. Ця відповідність буває чотирьох видів. ... а) тотожність або відмінність, б) відношення, в) сумісне існування або необхідний зв'язок, г) реальне існування»** [2, с.428]. Це і є ті межі, що визначають сферу реальних можливостей людського пізнання.

Ступінь і глибина об'єктивного пізнання визначається можливостями його видів.

Інтуїтивне. Безпосереднє споглядання розумом ясних, чітких і виразних сутностей (ідей), достовірність яких безсумнівна. **«Від такої інтуїції повністю залежить достовірність і очевидність усього нашого пізнання»** [2, с.430].

Завдання. Відразу ж постарайтесь визначити, що таке інтуїція, адже попередні мислителі також опирались на неї. Пригадайте вихідну аксіому світобудови, яка є також і вихідною для пізнання.

Демонстративне. Розум сприймає відповідність або невідповідність ідей опосередковано, використовуючи для цього розсуд, певні порівняльні міркування, що виконують функцію доказу [див.2, с.430].

Чуттєве. Стосується фіксації реальності окремих речей як очевидних, адже не для всіх ідей розуму (свідомості) є предметно-речові об'єктивні відповідники. Це, фактично, різниця між ідеєю, сприйнятою завдяки зусиллям пам'яті, та ідеєю, що в даний момент сприймається розумом через органи відчуттів [див. 2, с.431-432].

Обсяг пізнання не може перевищувати кількості ідей, що знаходяться між собою у зазначених вище чотирьох модусах взаємовідносин. Найбільш обмеженим є чуттєве пізнання. Загалом же пізнання своїми можливостями поступається духовним обширам ідей, які виступають як рушійна сила його розвитку.

Завдання. Виясніть, в чому полягає різниця між емпіричним знанням та сенсуалістичним.

Готфрід Лейбніц

Його філософію можна віднести до чистого раціоналізму, що знайшло своє підтвердження у завершенні ним (і паралельно І Ньютоном) вищої математики у вигляді диференційного та інтегрального обчислення.

В основі світу – «Монада ...є ніщо інше, як проста субстанція, яка входить до складу складних; проста – та, яка не має частин» [2, с.450].

У вищій математиці – це безкінечно мала зміна, позначена як dx .

«Там, де немає частин, там немає ні протяжності, ні фігури і неможлива ділимість. Ось ці монади і суть істинні атоми природи, одним словом, елементи речей» [2, с.451].

«Монади зовсім не мають вікон, через які будь-що могло б увійти туди або звідти вийти. ...Кожна монада з необхідністю має бути відмінною від іншої» [2, с.451].

Не забувайте, що монади – це неподільні елементи, це атоми (Демокрит). Це, фактично, поняття, необхідні мислителям, науковцям, вченим загалом, для позначення чогось поки що невідомого у процесі пізнання. Тобто, не шукайте їм якогось речового відповідника. **«Итак, можно сказать, что начало или конец монады могут произойти лишь с одного раза, т.е. монады могут получить начало только путем творения и погибнуть только через уничтожение; тогда как то, что сложно, начинается или кончается по частям» [2, с.451].**

Моє розуміння цього фрагменту таке. Пізнання, починаючись зі сприйняття органами відчуття цілісного, складного об'єкта, творить якесь поняття про прості елементи, з яких він складається. Якщо ж передбачення розумної інтуїції виявляться хибними, воно – обране поняття – знищується.

Оскільки процес пізнання простого для відчуттів об'єкта виявляється складним і тяжким для розуму, адже він сприймає себе самого, свої складові, які не мають речового відповідника, потрібно бути вкрай уважним упродовж всього процесу пізнання. Адже утримувати у свідомості зміст поняття набагато складніше, ніж форму або образ якогось матеріального предмета. Лейбніц створив поняття апперцепції, яку відрізняв від перцепції.

«Преходящее состояние, которое обнимает и представляет собой множество в едином или в простой субстанции, есть не что иное, как то, что называется восприятием (перцепцией), которое нужно отличать от апперцепции или сознания» [2, с.451-452].

Тобто, свідомість на рівні звичного сприйняття будь-якого об'єкта за його зовнішньою формою, виглядом не знає нічого про його складові, Отже, це не є свідомість як знання тієї множини різноманітного й простого, з якого складається

об'єкт. Така свідомість схильна ототожнювати насправді складне як просте. Саме так і чинить більшість простих людей. Воістину «простота хуже воровства». Чому? – Людина краде у себе наявний у ній розум. Щоб не бути простою, вона зобов'язана йти шляхом пізнання простих монад, з яких складається будь-який об'єкт чуттєвого сприйняття, чуттєвої перцепції. Студенті вишів, з цієї точки зору, якраз і не мають бажання залишитись невігласами у своїй простоті. Але це потрібно дослідити.

«Деятельность внутреннего начала, которая производит изменение или переход от одного восприятия к другому, может быть названа *стремлением*. Правда, стремление не всегда может вполне достигнуть цельного восприятия, к которому оно стремится, но в известной мере оно всегда добивается этого и приходит к новым восприятиям» [2, с.452].

Проаналізуйте цей фрагмент. Моя підказка, на основі уважного аналізу тексту мислителя, з яким веду діалог і зараз, коли друкую свої роздуми, така. Якщо б людство зупинилось на рівні сприйняття складних об'єктів у їх простій зовнішній формі, ми б не мали тієї різноманітності артефактів, які природа нам не подарувала.

І тут важлива думка Лейбніца: **«Именно в простой субстанции, а не в сложной и не в машине нужно искать восприятия. Ничего иного и нельзя найти в простой субстанции, кроме этого, т.е. кроме восприятий и их изменений. И только в них могут состоять все *внутренние действия* простых субстанций»** [2, с.452].

Це так звана інтелектуальна апперцепція, або ж трансцендентна апперцепція. Її відчують ті, хто йде від простого до складного, від простих субстанцій до відтворення в розумі, у свідомості як апперцепції цілісного об'єкта, але вже відомого у своїй внутрішній сутності, а не просто сприйнятого. Адже сприймають і тварини. Тому Лейбніц стверджував, що всі прості субстанції або створені монади суть ентелехії, тобто духовно-енергетичні начала, здатні до саморозвитку. Подальшим ступенем є душа, яка вже здатна до збереження в пам'яті цього саморозвитку перцепцій-сприймань. **«Пам'ять дає душі рід зв'язку**

за *послідовністю*, схожого на розсуд, але який потрібно відрізнити від нього» [2, с.454]. За цією схемою діють тварини, а також три чверті вчинків людей підпадають під цей емпіризм послідовності. **«Але пізнання необхідних і вічних істин відрізняє нас від простих тварин і дарує нам володіння *розумом* і науками, піднімаючи нас до пізнання нас самих і бога. І ось це зветься в нас розумною душею або *духом*»** [2, с.454-455].

На цьому етапі відбувається принципова якісна зміна розвитку духу: від емпіричного досвіду послідовності він переходить до набуття розумного досвіду, здатного припинити сліпу стихію послідовності, яка з'єднує все в одне і єдине, присипляючи його устремління до індивідуації, і започатковувати буття світу вільних індивідуальностей як всесвітніх у собі монад. **«Ось чому через пізнання необхідних істин і через їх абстрагування ми підіймаємось до *рефлексивних* актів, які дають нам думку про те, що зветься *я*, і вбачати в собі існування того чи іншого; а думаючи про себе, ми мислимо також і про буття, про субстанції, про просте і складне, про нематеріальне і про самого бога, осягаючи, що те, що в нас обмежене, в ньому безмежне. І ось саме ці рефлексивні акти доставляють нам головні предмети для наших міркувань»** [2, с.455].

Міркування, розважливості ґрунтуються на двох началах: протиріччя і достатньої підстави. **«Є також два роди *істин*: *істини розуму та істини факту*. Істини розуму необхідні, а тому протилежне їм неможливе; істини факту – випадкові, а протилежне їм можливе»** [2, с.455].

Завдання. Самостійно доведіть це аксіоматичне судження, адже для Вас, можливо, це теорема.

Імануїл Кант

Відноситься до представників так званої німецької класичної філософії, ним же і започаткованої. Оскільки це період Просвітництва, постала проблема викладу у системі освіти об'єктивних знань. Адже це також час активного впровадження у промисловість наукових знань, без яких технологічні процеси неможливі. Звідси й головна проблематика: розробка наукової методології пізнання.

У своїй головній праці **«Критика чистого розуму»** відразу ж зауважує, що розум має брати свої основоположення не зі сфери чуттєвого, а можливого досвіду. Причому, вони мають бути настільки самоочевидними, що їх може визнати звичайний людський розум.

Але розум при цьому має бути самокритичним, тобто свідомим своїх пізнавальних можливостей.

Що ж таке розум? Це **«здатність, яка дає нам принципи апріорного знання»** [12, с.44]. Причому, принципи мають бути непорушними за будь-яких емпіричних умов. А це можливо, якщо умови диктує розум, а тому не він відповідає змісту людських уявлень, а, навпаки, – вони мають узгоджуватись із принципами розуму, оскільки він ще не знає речей і не залежить від них і від їх вражень у свідомості суб'єкта. Ось чому лише чистий розум є суб'єктом пізнання.

«Чистоту» розуму дають апріорні знання. «Ми будемо називати апріорними знання, безумовно незалежні від всякого досвіду, а не незалежні від того чи іншого досвіду. Їм протилежні емпіричні знання, або знання, можливі тільки а posteriori, тобто засобами досвіду. У свою чергу з апріорних знань чистими називаються ті знання, до яких зовсім нічого не домішується ніщо емпіричне» [3, с.102].

У чому обмеженість емпіричного (чуттєвого, на основі перцептивного сприйняття) досвіду та перевага апріорного/розумного?

«Во-первых, если имеется положение, которое мыслится вместе с его необходимостью, то это априорное суждение; если к тому же это положение выведено исключительно из таких, которые сами в свою очередь необходимы, то оно, безусловно, априорное положение. Во-вторых, опыт никогда не дает своим суждениям истинной или строгой всеобщности, он сообщает им только условную и сравнительную всеобщность (посредством индукции). ...Стало быть, эмпирическая всеобщность есть лишь произвольное повышение значимости суждения с той степени, когда оно имеет силу для большинства случаев, на ту степень, когда оно имеет силу

для всех случаев, как, например, в положении *все тела имеют тяжесть*» [3, с.102-103].

Над цим фрагментом варто прискіпливо й уважно (апперцептивно) поміркувати, ставлячи цілу низку запитань. Яку роль у пізнанні відіграє необхідність? Всезагальність? Елементами якого фундаментального поняття науки є ці поняття? Що обмежує досвід? Чим дослід відрізняється від досвіду? Чому наукові поняття є апіорними? Яка наука є найбільш чистою і чому? Поставте також свої запитання. Знайдіть відповіді і перевірте їх істинність на занятті за допомогою викладача.

Як наслідок цих міркувань Кант приходять до такого висновку: **«До сих пор считали, что всякие наши знания должны сообразоваться с предметами. При этом, однако, кончались неудачей все попытки через понятия что-то априорно установить относительно предметов, что расширяло бы наше знание о них. Поэтому следовало бы попытаться выяснить, не разрешим ли мы задачи метафизики более успешно, если будем исходить из предположения, что предметы должны сообразоваться с нашим познанием, а что лучше согласуется с требованием возможности априорного знания о них, которое должно установить нечто о предметах раньше, чем она нам даны»** [3, с.101].

Також уважно розгляньте ці судження. Подумайте, чи так Ви дієте в емпіричному житті. Як на заняттях?

Для активного розвитку навичок та умінь здобуття апіорних знань чистого розуму, Кант стверджує, що **«эти неизбежные проблемы самого разума суть бог, свобода и бессмертие. А наука, конечная цель которой – с помощью всех своих средств добиться лишь решения этих проблем, называется метафизикой»** [12, с.35].

Подумайте, чому саме над цими феноменами людського буття має розмірковувати людина, аби сформулювати постулати чистого апіорного розуму?

Кант зазначає: **«Всі інтереси мого розуму (і спекулятивні і практичні) об'єднуються у наступних трьох питаннях:**

1. Що я можу знати?

2. Що я повинен робити?

3. На що я можу надіятись?» [12, с.471].

Справді, на що саме Ви можете надіятись, якщо будете активно працювати на основі знань? Спочатку подумайте самі, а потім перейдіть до подальших думок цього видатного мислителя.

Кант багато уваги приділив розробці методу пізнання, який би дисциплінував розум. Так, саме розум, а не дисципліну під час занять.

«Математика дає блискучий приклад чистого розуму, що вдало розширюється сам по собі, без допомоги досвіду. ..Філософське пізнання є пізнання розумом засобом понять, а математичне знання є пізнання засобом конструювання понять. Але конструювати поняття – значить показати а priori відповідне йому споглядання. Отже, для конструювання поняття вимагається не емпіричне споглядання, яке, таким чином, як споглядання є одиничний об'єкт, але, будучи конструюванням поняття (загальної уяви), повинно виразити в уяві загальну значимість для всіх можливих споглядань, що підходять під одне й те ж поняття» [12, с.423].

«Таким чином, філософське пізнання розглядає часткове тільки в загальному, а математичне знання розглядає загальне в частковому і навіть в одиничному, проте а priori і засобом розуму» [12, с.424].

Звідси зрозуміло, чому ще античні філософи брали на навчання лише здібних до математичного знання, до абстрагування, засобом якого єднаються в понятті всі окремі одиничні предмети, об'єкти.

Отже, розум має силу лише в стихії чистого пізнавального мислення. У сфері емпіричної свідомості він поступається вірі, яка гармонізує людський соціум (загал) більш вагомо і впевнено, ніж його загальні й необхідні, але незрозумілі через абстрактно-відчужену методику їх отримання, вимоги. Розум не має ілюзій щодо власних можливостей – він свідомо робить їх предметом критики і завдяки цьому просувається в пізнанні. Він завжди дедукує й, отже, продукує свої принципи із процесу пізнання як процесу пошуку відповідей, ним самим

поставлених. Тому він об'єктивний, хоча й проявляється в самопізнанні. Звідси його антиномічність (існує те й інше одночасно, наприклад, причинність і свобода), яка дозволяє йому бачити не лише себе й свої протилежності, але й протилежності іншого як самодостатні й само-цінні в собі.

«Первое применение разума называется применением согласно понятиям; в нем мы можем достигнуть лишь того, что подводим явления по их реальному содержанию под понятия, тем самым явления могут быть определены не иначе, как эмпирически, т.е. а posteriori (однако сообразно упомянутым понятиям как правилам эмпирического синтеза). Второе применение разума есть применение его посредством конструирования понятий, причем эти понятия, уже а priori направленные на созерцание, могут быть благодаря этому даны в определенной форме в чистом созерцании и без всяких эмпирических данных» [12, с.428-429].

Розумінню цього фрагменту студентами має допомогти викладач. Коротко суть в тому, що у кожної людини без спеціально сформованих пізнавальних зусиль і правил утворюються загальні поняття як засіб узагальнення власного досвіду сприйняття дійсності. Це і є перше застосування розуму. Другий спосіб застосування розуму відбувається на основі апріорних понять, які людина сприймає як вже накопичений досвід об'єктивно-наукового пізнання. Саме з цими поняттями має співвідноситись дійсність, а не навпаки.

Ось чому потрібна критика власного розуму: **«Таким чином, критика розуму з необхідністю приводить кінець кінцем до науки; навпаки, догматичне застосування розуму без критики приводить до ні на чому не заснованих твердженнях, яким можна протиставити настільки ж хибні твердження, тобто приводить до скептицизму»** [3, с.107].

Як правило, так завжди буває, коли освічена людина спілкується з людьми, що орієнтуються в житті на узагальнені життєвим обмеженим досвідом емпіричні поняття. В цьому суть одвічного конфлікту вчених і звичайних людей. Тому порада студентам: не поспішайте відразу ж заперечувати тези, які проголошують Вам викладачі на заняттях.

Трансцендентальний розум полемізує з собою і тому є способом духовного саморозвитку особистості. У полеміці філософських шкіл він бачить те, як не треба її вести. Не беручи участі в публічних дискусіях, він формує об'єктивний сторонній погляд на пізнання, оскільки позбавляється суб'єктивних пристрастей, покладаючись на мислення в межах знань, а не свідчень. На такій основі формуються моральна особистість і моральні ідеали суспільства. Внутрішній розум – полеміка чистої логіки пізнання і логіки чуттєвої свідомості – дає цілком практичні продуктивні наслідки. Відбувається моральне вдосконалення людини, її духовне зростання, адже повністю виключена ситуація зовнішнього осуду і включена (актуалізована) ситуація самокритики й самоосуду.

Публічна полеміка має сенс лише як демонстрація самокритики, вільної від взаємних звинувачень і підозр.

«Без критики розум перебуває начебто в природному стані і може відстояти свої твердження і претензії та забезпечити їх не інакше як засобом війни. Навпаки, критика, запозичуючи всі рішення з основних правил його власних настанов, авторитет яких не може бути підданий сумніву, створює нам спокій правового стану, за якого належить вести наші суперечки не інакше як у вигляді процесу» [12, с.443].

Користь від трансцендентальної філософії чистого розуму, зазначає Кант, суто негативна: це дисципліна меж мислення, яка застерігає від помилок, а не спрямовує на пошук істини. Ця філософія спрямовує розум на шлях свободи; її практика – моральна, а не матеріально-виробнича чи суспільно-політична. В практиці трансцендентальної філософії народжується людина як суб'єкт моралі і моральної дії. Вона вчить тому, що і як повинно бути, а не тому, що відбувається. Ось чому її висновки імперативні для особи, яка сама собі велить і сама ж себе винить. Це складно для нас, але це і є напрямок дій можливого досвіду життя, створеного самим чистим розумом усупереч реальному чуттєво-емпіричному суспільно-історичному досвідові людства.

Моральні імперативи розуму не нав'язуються емпірично-чуттєвій народній свідомості. Для неї імперативом є і має бути віра в розумну моральну чистоту

Бога. Практичний розум якраз і ґрунтується на вірі в можливість існування морально вмотивованого способу життя як життя суспільно-соціального, а не просто суспільно-сумісного.

Доктринальна віра потребує емпіричного здійснення моральної віри: **«ця умова полягає в тому, що існує Бог і потойбічне життя; я знаю також цілком твердо, що нікому невідомі інші умови, які ведуть до тієї ж єдності цілей при дії морального закону»** [12, с.484]. Тобто, розум поступається вірі свідомо. Пізнавши себе, він навчає інших не схемою пізнання, а прикладом суспільно-практичної моральної дії. І. Кант якраз і увійшов до історії людства та історії філософії як людина, що втілювала у своїй власній життєдіяльності той спосіб буття, який безпосередньо впливав із вимог сформульованого ним же категоричного імперативу.

Існування людини справді суперечливе. З одного боку, змістом її свідомості є відомості про світ феноменів, світ безпосереднього сприйняття; з іншого, розум створює свій світ ноуменів, який також є реальністю людської свідомості. Тому має бути теорія пізнання, яка б органічно поєднувала ці дві світових людських реальності. У житті Кант поєднував їх на рівні морально вмотивованого способу життя. В теорії це виглядало як створення ним трансцендентальної схеми.

Пізнання не може долучити до свого змісту матеріальні предмети. Вони презентуються певними ідеями-образами, базисом яких є уявлення чуттєвої свідомості. Пізнавально-змістовного характеру вони набувають завдяки апріорним поняттям розсудливості, які виконують функцію схеми пошуку поєднання чуттєвості й розсуду і способу активного впливу останнього на першу, наслідком чого є підвищення статусу поняття – воно набуває ознак всезагальності й категорійності, що наближає його до статусу наукового факту. В цьому, власне, й полягає суб'єктивний ідеалізм Канта: загальними категоріями впорядкувально-пізнавальної роботи розсудливості по відношенню до матеріалу чуттєвої свідомості є простір і час, всі інші поняття виконують роль специфічних сходинок позначення його (= матеріалу) статусу.

«В дійсності в основі наших чистих чуттєвих понять знаходяться не образи предметів, а схеми... Цей схематизм нашої розсудливості по відношенню явищ і їх чистої форми є приховане в глибині людської душі мистецтво, справжні прийоми якого нам навряд чи будь-коли вдасться взнати у природи і розкрити їх. Ми можемо тільки сказати, що образ є продукт емпіричної здатності продуктивного уявлення, а схема чуттєвих понять (як фігур у просторі) є продукт і немов би монограма чистої здатності уявлення а priori» [12; с124, 125].

Уважно проаналізуйте зміст наведеного фрагменту. Зауважте, що йдеться про «основу наших чистих чуттєвих понять», якою є схеми, або ж це напрямки дії людини у відповідності до змісту понять розсуду. Розберіть, в чому суть «глибини людської душі», тоді свідомість просвітліє.

Пізнання є духовно-практичним актом, тому апіоризм є відображенням його реальності, але, звичайно, відмінної від експериментально-предметної визначеності практики, до якої ми звикли під впливом діалектико-матеріалістичної методології та індустріально-технологічного спрямування розвитку цивілізації протягом останніх століть. Для Канта головне полягає в тому, щоб пізнання було способом прояву свободи людського духу, наслідком якої має стати формування моральної особистості, оскільки саме в цьому акті образи емпіричної свідомості збігаються зі схемами життєдіяльності особистості.

Якщо мислення є здатність знайти єдність різноманітного, то цілком очевидно, що його духовно-емпіричним підґрунтям є час. **«Ось чому схеми суть ніщо інше, як апіорні визначення часу, підпорядковані правилам і такі, що відносяться... до часового ряду, до змісту часу, до порядку часу і, нарешті, до сукупного часу.**

Звідси зрозуміло, що схематизм розсудливості через трансцендентальний синтез уявлення зводиться лише до єдності всього різноманітного (змісту) споглядання у внутрішньому почутті, і, таким чином, він опосередковано зводиться до єдності апперцепції як функції, відповідної внутрішньому почуттю (чутливості). Отже, схеми чистих понять розсуду суть

істинні та єдині умови, спроможні дати цим почуттям відношення до об'єктів, а тому також значення, через що, врешті-решт, категорії не можуть мати ніякого іншого застосування, крім емпіричного, адже вони потрібні лише для того, щоб засобами підстав а priori необхідної єдності (заради необхідного об'єднання всієї свідомості у вихідній початковій апперцепції) підпорядкувати явища загальним правилам синтезу і, таким чином, зробити їх придатними для повного поєднання в досвіді» [12, с.127].

Увага! Чому йдеться про час? Тому що, як Ви вже знаєте (Августин Святий) розчинив час у вічності, а вічність представлена часом. Але не лише теперішнім, оскільки якраз його і немає у сприйнятті, вірніше, він мінімальний, це мить, а насамперед минулим, який для сучасників і є трансцендентним, не даним в образах сприйняття, а саме у схемах, які представлені поняттями.

Простіше можна сказати таким чином: пізнання можливе на шляху від понять до споглядання, а не навпаки, як це уявляється, коли основоположення беруться зі сфери емпіричного досвіду.

Георг Гегель

Є розробником діалектики як системно-цілісно оформленого знання. Він вважав, що об'єктивні знання слід брати не зі сфери можливого досвіду, адже вони також можуть бути суб'єктивними, оскільки для об'єктивності недостатньо ставити можливість пізнавального розуму філософа під сумнів методом самокритики. Його підхід – об'єктивні знання дає нам пізнавальний досвід минулих поколінь, який і є базисом для кожного наступного покоління. Вивчаючи історичний досвід пізнання, сучасники вступають із ним у пізнавальний діалог. Вони часто схильні критикувати попередників, але, відчуваючи, що ті не можуть їм відповісти й пояснити свої позиції, пробуджують в собі муки сумління. Тому й говориться, що про померлих або нічого, або добре. Ось це добре і є тим об'єктивним надбанням у сфері методології пізнання, яке є незмінним базисом для продовження пізнавального пошуку як сучасників, так і майбутніх поколінь.

Тепер перейдемо до діалогу з тими методологічними надбаннями, які відкрив Гегель, досліджуючи історію пізнання та знаходячи в ній його об'єктивну логіку.

«Суть справи вичерпується не своєю метою, а своїм здійсненням, і не результат є дійсне ціле, а результат разом зі своїм становленням; мета сама по собі є нежиттєве загальне, подібно до того як тенденція є просто потяг, який ще не перетворився у дійсність; а голий результат є труп, що залишив позаду себе тенденцію» [7, с.2].

Курсив виділений самим Гегелем для того, аби уважний читач, студент, вчений не поспішали у своєму об'єктивному пізнанні. Ось чому емпірична, дотична до предметно-речового світу, свідомість не є продуктивною в пізнанні, адже вона сприймає образи речей, а не їх сутність.

Я, як і деякі мої товариші по навчанню, навчаючись на філософському факультеті, коли викладач процитував це положення Гегеля, був страшено вражений влучністю цитати. Звідси й постійний потяг до перетворення його (потягу, інтересу, її – схильності) в дійсність, постійне перебування в історико-філософській думці. Це багато чого, якщо не все, пояснює, чому існує відрив слів від дій. Так, гасла радянської доби, як і гасла сучасних політиків, не досягають цілі, тому що вони не наповнені логікою виконання всього змісту розвитку суспільства, є трупами, що позбулись тенденції, якої не мають ані ті, хто сприймає гасла, так і ті, хто їх проголошує.

«Образование и высвобождение из непосредственности субстанциальной жизни всегда и необходимо начинается с приобретения знания *общих* принципов и точек зрения, чтобы сперва только дойти до мысли о существе дела вообще, а равным образом для того, чтобы подкрепить его доводами или опровергнуть, постигнуть конкретную и богатую полноту по определенностям и уметь принять относительно его надлежащее решение и составить серьезное суждение. Но прежде всего это начало образования даст место той серьезности наполненной содержанием жизни, которая вводит в опыт самой сути дела; и если еще к этому в ее

глибину проникнет серйозность понятия, то такое знание и обсуждение удержат за собой подобающее им место в обмене мнений.

Истинной формой, в которой существует истина, может быть лишь научная система ее. Моим намерением было – способствовать приближению философии к форме науки – к той цели, достигнув которой она могла бы отказаться от своего имени любви к знанию и быть действительным знанием» [7, с.3].

Для розуміння наведеного змісту слід підійти зі всією серйозністю. Тому я пропоную виділити всі його структурні складові і не йти далі, не усвідомивши їх значимість для власної освіченості. Адже любити поговорити про щось цікаве зовсім не означає того, що це наукова філософія, що це сама практика філософування.

Отже, можна виділити такі відносно автономні структурні складові наведеного фрагменту. 1. Освіта як звільнення від безпосередності щоденного життя. 2. Воно починається з набуття знань загальних принципів. Адже загальне – атрибутивна ознака закону, а вся освіта – це долучення людини до законів буття. 3. Слід звернути увагу на буденну й тому стійку звичку скептично ставитись до поняття вообщє, взагалі. Між тим це необхідний шабель підходу до формування загальної мислі, думки, до формулювання серйозних суджень. 4. Досвід життя має доповнитись і постійно доповнюватись досвідом входження в досвід самої суті справи. 5. Від серйозних суджень слід перейти до серйозності понять. Адже процес пізнавального мислення йде від суджень до умовиводів і лише потім до понять як вершини методології пізнання. Логіка вчить тим, що поняття в їх системному зв'язку спонукають до дії, а не мета, сприйнята на віру. Система знання починається не з чуттєвого сприйняття, на основі якого формулюється судження, а з початку знання. Ось чому філософія, яка бере свій початок із чуттєвих даних, не може стати і бути науковою.

Неосвічений спосіб мислення, стверджував Гегель – коли мислять про щось інше, ніж те, в чому є мислення. А в чому є мислення? – В наукових текстах.

Звідси й відомі афоризми, що належить М. Горькому: «Любіть книгу – джерело знань» та «Всьому хорошему в собі я зобов'язаний книзі».

«Своє» мислення – це поняття, категорії, це інші їх визначення і значення, це внутрішні трансформації самого мислення, завдяки яким воно є самодостатнім у собі процесом. Логіка мислення і є його практикою і методом, завдяки чому мова буденної свідомості, жорстко прикута до матерії природного буття, переходить у понятійну свідомість як пізнавальну, в межах якої з необхідністю здійснюється абсолютна тотожність змісту і форми, істини і достовірності. Ця «межа» збігається зі всією системою логічного саморозкриття мислення, являючи світові пізнання абсолютне знання того, що всі його проблеми вирішуються в синтезі всіх протилежностей, охоплених діалектичним методом. **«Абсолютне знання є істина всіх способів свідомості, тому що... лише в абсолютному знанні повністю долається розрив між предметом і достовірністю самого себе, і істина стала рівною цій достовірності такою ж мірою, як ця достовірність стала рівною істині»** [8; Т.1, с.102].

Абсолютне – це незмінне, вічне, відокремлене від предметно-речового буття. Його якраз і представляє логіка само-розгортання об'єктивної реальності, яку мислення виражає діалектично пов'язаними принципами, законами й категоріями, тобто найбільш загальними поняттями, які в пізнанні виконують функцію методу.

Філософія як наука логіки пізнання починає з розгляду пізнавального процесу як постійно замкненого на собі процесу мислення. Будь-яке відволікання від процесу мислення, яке найчастіше буває тоді, коли просять показати емпіричний приклад, не сприяє процесу пізнання. Отже, за таких умов початок і кінець мислення завжди збігаються, являючи собою метод і логіку, або ж методологію розвитку знань.

«Рассудок дает определения и твердо держится их; разум же отрицателен и диалектичен, ибо он обращает определения рассудка в ничто; он положителен, ибо порождает всеобщее и постигает в нем особенное» [8; Т.1, с.78].

Пояснення. Поняття розсуду підпорядковані емпіричному спогляданню предметно-речового буття. Тому він обмежує свідомість своїми зовнішніми формами, які заважають знайти загальну основу буття. Розум заперечує такий спосіб пізнання загального, оскільки вони справді ніщо з позицій розуміння як загального, так і особливого. Тобто, ми нічого не знаємо з розсуду на основі сприйняття речей про їх загальну та особливу сутність. Розум дає позитивне знання тим способом, що розглядає будь-що в процесі діалектичного взаємозв'язку понять, що, з одного боку, формуються розсудом, з другого, процесом мислення, невдоволеного ним – розсудом.

«Подобно тому как рассудок обычно понимается как нечто обособленное от разума вообще, так и диалектический разум обычно принимается за нечто обособленное от положительного разума... Но в своей истине разум есть дух, который выше их обоих; он рассудочный разум или разумный рассудок» [8; Т.1, с.78].

Це не так легко зрозуміти, тому Гегеля часто звинувачували в тому, що він перетворив «природу в поняття» (Ф. Енгельс та інші лєнінці). Насправді він зобразив історію пізнання як саморозвиток об'єктивного духу історії пізнання, як його становлення з простого буття без знання про нього, рівного ніщо, до системно-цілісного конкретного в теоретичній формі (формі теорії). Це дух як метод розвитку, як його шлях, його дорога, що з грецької так і перекладається. Це дух, який презентують адекватним його сутності поняття, оволодівши у свідомості змістом яких, стаєш носієм його сили. Вже він, його зміст спрямовує життєвий шлях людини, а не предмети в їх просторово-часовій, фактично тимчасовій, визначеності.

Складнощі адекватного пізнання вчення Гегеля в тому, що **«свідомість є дух, як конкретне знання, але таке, що погрузло у зовнішньому. Але рух форм цього предмета, подібно розвитку будь-якого природного і духовного життя, покоїться тільки на природі чистих сутностей, які складають зміст логіки. Свідомість як дух, що охоплює лише явища та звільняється на своєму шляху від своєї безпосередності та зрощеності із зовнішнім, стає чистим**

знанням, даючи собі в якості предмету зазначені чисті сутності, якими вони є **суть самі по собі. Вони чисті мислі, дух, що мислить свою сутність. Їх саморух є їх духовне життя і являє собою те, що конститує науку та зображенням чого вона являється»** [8; Т.1, с.79].

Якщо це усвідомлюється складно, то, звичайно, потрібна допомога з боку викладача. Чим глибше ми засвоїмо викладене, тим більшою мірою ми здатні увійти у світ і світло наукового знання, адже лише йому, а не церковному, належить благодатна сила. А наука, діалектичне мислення як розумне, як сам розум, це мистецтво оперування чистими сутностями, якими і є насамперед наукові поняття як метод пізнавальної діяльності.

Лише метод підпорядковує собі об'єкт пізнання. Система філософії має починатись із логічного начала як методу пізнання. Чуттєва стихія мислення – мова – містить в собі також форми побудови пізнавальних суджень об'єктивного розуму. Єдність буття і мислення, таким чином, не між людиною і світом, а в самій людині, в тому, наскільки розумно вона промовляє. Мова долучається до розуму, а розум до мовлення. – Тому об'єкт і суб'єкт пізнання абсолютно тотожні в людині.

Завдання полягає в тому, щоб знати логічну природу духу: він має знати себе не лише в предметно-речовій, але й духовній формі, якою є його самосвідомість. Він має бути відомий собі, знаний собою і для себе.

На завершення визначення Гегелем ролі мислення та його продукту – поняття. **«Предмет, який він без мислення і без поняття, є деяке уявлення або навіть тільки назва; лише у визначеннях мислення і поняття він є те, що він є. Тому в дійсності справа в них одних; вони істинний предмет і зміст розуму, і все те, що зазвичай розуміють під предметом і змістом на відміну від них, має значення тільки через них і в них»** [8; Т.3, с.298].

Методологічний потенціал поняття визначається тим, що: **«Метод є тому душа і субстанція, і щось осягнуте в понятті і пізнане у своїй істині лише тоді, коли воно повністю підлегле методу; він власний метод будь-якої справи як такої, бо його діяльність полягає в понятті. ...Метод є тому не тільки вища**

сила або, вірніше, *єдина* і абсолютна *сила* розуму, але й вище та єдине його спонукання знайти і пізнати *самого себе у всьому через самого себе*. ...В пошуково-дослідницькому пізнанні метод є також *знаряддя*, властивий суб'єктивній стороні засіб, за допомогою якого вона співвідноситься з об'єктом» [8; т.3, с.291].

Нелегко розпрощатись зі вченням Гегеля, якому я найбільшою зобов'язаний тим, що здобув можливість на основі засвоєння змісту понять написати власні дослідження. Хотілось би, щоб і студенти зуміли використати методологічний потенціал понять, принципів, категорій, законів для того, щоб відчутти вдячність мислителям, на плечах яких ми всі стоїмо. Без цього суб'єктивна сторона буде заважати науковим дослідженням. Буде бажання пишати собою, а не тими, завдяки кому можемо щось усвідомити, зрозуміти, можливо – відкрити.

Людвіг Фейєрбах

Будучи студентом, слухав лекції Гегеля, вважав себе його вірним учнем, але запропонував інше бачення філософії. А саме: вона не може бути просто наукою логіки, якщо бажає, щоб її міркування досягали свідомості кожної людини, а не лише студентів філософського факультету університету.

Він виходив із того, що людей з'єднує в спільноту не стільки загальне родове поняття, скільки властиві кожній людині соціальні почуття які й створюють дійсний людський загал. **«Тільки любов, тільки захоплення, тільки благоговіння, словом, тільки афект перетворює індивіда в рід»** [19, с.56].

Початок філософії не стільки логічний, він не в минулому, не на початку знання, а в безпосередньому житті, яке засобами почуттів з'єднує людину з іншими людьми, з природою. **«Чому мені безпосередньо не опертись на дане в дійсності? ...Адже не з того моменту я починаю мислити, коли свої думки переносу на папір, адже мені зарані відомо, чим справа закінчиться»** [19, с.60].

Тут варто поставити деякі питання для обговорення. Насамперед, таке: «Що нам відомо до нанесення на папір своїх думок?».

Фейєрбах справедливо зазначає, що філософія Гегеля вирішує питання про те, «що первинне в науковому плані?» [19, с.60]. Саме тому «систематическое мышление не есть *мышление в себе*, не есть *сущностное мышление*, но есть только *излагающее* себя мышление. Излагая свои мысли, я их переношу *во время*; что во мне составляет нечто одновременное, что во мне есть средоточие, возвышающееся над всякой последовательностью, то теперь оказывается данным в преемственном порядке. Я считаю подлежащее изложению чем-то несуществующим, я заставляю его возникнуть перед моими глазами, я отвлекаюсь от того, чем оно было до изложения» [19, с.61].

Зверніть увагу на цей фрагмент. Для людини, яка слухає лекції, можливо, лектор викладає щось невідоме. Для самого ж лектора це ситуація повторення давно відомого для нього, тому йому складно зацікавити аудиторію. Адже початок спілкування має мати спільну зацікавленість, спільні почуття, спільний інтерес. А інтерес – це внутрішні душевні схильності, що прагнуть назовні.

Лекції Фейєрбаха були дуже цікавими якраз тому, що він апелював до наявних у студентів почуттів, які він афористично-парадоксальним методом викладу пробуджував. Звідси його визначення мислення.

«Мышление есть *непосредственная* деятельность, поскольку оно – *самодетельность*. Никто не может за меня мыслить; в истинности мысли я убеждаюсь только *через самого себя*. ...Не во власти философии наделять умом, она его *предполагает*; она только *определяет* мой ум. ...Философ только доводит во мне до сознания то, что я могу знать, он присоединяется к моей *духовной способности*. Поэтому философия, сходя с уст или из-под пера, непосредственно возвращается к своему собственному *источнику*; она говорит не для того, чтобы говорить – отсюда ее антипатия к красноречию, но – чтобы *не* говорить, чтобы *мыслить*; она доказывает не для того, чтобы доказывать – отсюда ее ненависть к софистической силлогистике, но – чтобы показать, что доказываемое *безусловно* таково с точки зрения ума, то есть *принципа* всякого доказательства, что это – закономерная мысль, то есть мысль, выражающая для всякого мыслящего *закон ума*. Доказательство

сводится к тому, чтобы показать, что *сказанное мною – истинно*, доказательство есть лишь возвращение отчуждения мысли к *первоисточнику* мысли. Поэтому смысл доказательства нельзя понять, не приняв во внимание значение *языка*. Язык есть не что иное, как *реализация рода*, опосредствование **Я и Ты**, чтобы устранением их разобщенности воспроизвести единство рода» [19, с.63].

Фрагмент великий за обсягом, але вкрай важливий для розуміння саме гуманістичного розуміння сутності філософії. Філософії, яка не є суто формальною, придатною для науки в її математизованому вигляді. Знов-таки, спробуйте структурувати всі основні елементи, а ними є ті, які неодмінно ви відчуєте своїм серцем, своїми почуттями. Зверніть увагу на роль мови. Я тому й наводжу витримки з творів мислителів двома мовами, аби «устранить разобщенность» в єдиній українській родині.

Гуманістичний зміст філософії Фейєрбаха визначений ним у такому судженні: **«Мой принцип охватывает всех индивидуумов: прошедших, настоящих и будущих: точка зрения индивидуальности есть точка зрения бесконечности и универсальности»** [20, с.891].

Насамкінець, гуманістичні визначення мислення, наведені цим видатним мислителем-гуманістом.

«Почуття говорят все, але, щоб зрозуміти їх вислови, необхідно пов'язати їх. Взаємопов'язано читати євангелія почуттів – означає *мислити*» [19, с.238].

«Позбавлена мислі чуттєвість зупиняється на окремому явищі, пояснює його без осмислення, без критики, без дослідження, без порівняння з іншими явищами, пояснює безпосередньо через себе саму; мисляче споглядання пов'язує різного роду чуттєві факти, що нібито не мають нічого спільного між собою, в одне ціле, у взаємозв'язок, і людина *мислить* тільки тоді, коли вона піднімається до такого пов'язування сприйнятого почуттями.

Але, піднімаючись на щабель мислення, людина зовсім не досягає іншого світу, царини духів, надземного мислимого світу; вона залишається

на тому ж самому ґрунті, на ґрунті землі і чуттєвості. Вона лише переміщує себе у сферу розширеного, необмеженого, універсального чуттєвого споглядання. Мислити – це насамперед означає сприймати множинне, різнорідне та огортати його у відповідні форми понять» [19,с.272].

Післямова

Як тільки-но Ви мали можливість пересвідчитись у тому, що мислення – акт самодіяльний, тому мислити за інших не слід. Спілкування з мислителями краще тим, що живому співбесіднику завжди хочеться заперечити. І таке бажання має своє об'єктивне виправдання. На початку посібника я наводив визначення міфу (за О. Лосєвим) як магічної та героїчної історії власного імені людини. В дитинстві, а ми всі родом із нього, всі хочуть бути кращими, сильнішими, спритнішими і т. п. від інших. Тому сприйняти точку зору іншого означає принизити себе, применшити. У дорослому віці, коли дитина доростає до розуму, таке відчуття вже не є домінуючим, проте в разі дискусій несподівано проявляє себе, як тільки відчувається свій програш.

Цей вступ потрібен для того, щоб Ви, ознайомившись із наведеними думками класиків світової філософії, а саме їх думки покладені в основу системи освіти, не обмежувались спілкуванням лише зі своїми ровесниками. Спілкуйтесь із викладачами, а ще краще – з видатними мислителями, письменниками, поетами, вченими. Це розширить Ваш світоглядний кругозір і Ви отримаєте приємність від того, що вони Ваші співбесідники. Людина хоче вчитись, але їй не зовсім до вподоби система повчання.

Ще одне побажання. Не йдіть не підготовленими до змісту занять, адже викладач не в силі зацікавити темою, яку Ви вперше почули під час оголошення її плану. Попереднє знайомство зі змістом заняття дозволить встановити продуктивний діалог, виражаючись поняттями теорії пізнання – утвердить суб'єкт-суб'єктний взаємозв'язок між Вами й викладачами. Саме він робить освіту вищою, а не середньою. Так чинять у престижних світових університетах, про що Ви можете довідатись у наведеному мною Додатку про навчання у Стенфордському університеті США.

Нехай щастить!

Література

1. Антология мировой философии. В 4-х томах / Философия древности и средневековья. Ред. коллегия: В.В.Соколов (ред.составитель первого тома и авт. вступит. статьи) и др. – М., „Мысль”, 1969. – Т.1. – ч. 1 и 2. – 936 с.
2. Антология мировой философии. В 4-х т. / Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения . Ред коллегия: В.В.Соколов (ред.составитель второго тома и автор вступит. статьи) и др. – М., «Мысль», 1970. – Т. 2. – 776 с.
3. Антология мировой философии. В 4-х т. / Буржуазная философия конца ХУШ– первых двух третей ХІХ в. [Ред. Коллегия: И.С. Нарский (ред.-сост. Третьего тома и авт. Вступит. статьи) и др.] – М., „Мысль”, 1971. – Т.3. – 760 с.
4. Аристотель. Метафизика / Аристотель. Сочинения. В 4-х т. – М., „Мысль”, 1976. – Т.1. – С.50-367.
- 4а. Аристотель. Политика / Аристотель. Сочинения. В 4-х т. – М., «Мысль», 1983. – Т.4. – С.375-644.
5. Боэций С. „Утешение философией” и другие трактаты. – М., „Наука”, 1990. – 415с.
6. Бэкон Ф. Новый органон / Ф.Бэкон. Сочинения. В 2-х т. – М., „Мысль”, 1972. – Т.2. – С.5-222.
7. Бекон Ф. Великое восстановление наук / Ф. Бекон. Сочинения. В 2-х т. – М., „Мысль”, 1971. – Т.1. – С.57-546.
8. Гегель Г.В.Ф. Феноменология Духа / Г.В.Ф. Гегель. – М., 1959. – Т.4. – 440 с.
9. Гегель Г.В.Ф. Наука логики. В 3-х т. / Г.В.Ф. Гегель. – М., „Мысль”, 1970. – Т.1. – 501 с.; М., „Мысль”, 1972. – Т. 3. – 371 с.
- 9а. Гегель. Философия религии. – М., «Мысль», 1977. – Т.2. – 573 с.
10. Декарт Р. Первоначала философии / Р. Декарт. Сочинения. В 2-х т. – М., „Мысль”, 1989. – Т.1. – С.297-422.
11. Древнекитайская философия. В 2-х т. – М., „Мысль”, 1972. – Т.1. – 363 с.
12. Кант И. Критика чистого разума / И.Кант. – М., „Мысль”, 1994. – 591 с.
13. Лосев А.Ф. Дерзание Духа / А.Ф.Лосев. – М., 1988. – 386 с.
14. Лосев А.Ф. Из ранних произведений / А.Ф. Лосев. – М., «Правда», 1990. – 656 с.
15. Монтень М. Опыты. Избранные главы / М.Монтень. – М, „Правда”, 1991. – 656 с.
16. Платон. Диалоги / Пер. с древнегреч.; Сост., ред и авт. Вступит. Статьи А.Ф. Лосев; Авт. Примеч. А.А. Тахо-Годи. – М., „Мысль”, 1986. – 607 с.

17. Святий Августин. Сповідь / Августин Святий. – К.: Основи, 1996. – 319 с.
18. Сенека. Моральні листи до Луцілія. – К.: Основи, 1996. – 603 с.
19. Фейербах Л. Избранные философские произведения / Л. Фейербах. – М., Госполитиздат, 1955. – Т.1. – 676 с.
20. Фейербах Л. Избранные философские произведения / Л. Фейербах. – М., Госполитиздат, 1955. – Т.II. – 642 с.
21. Хайдеггер М. Время и Бытие / М.Хайдеггер. – М., „Политиздат”, 1993. – 483 с.
22. Хайдеггер М. Что это такое – философия? / М. Хайдеггер. – «Вопросы философии». – 1993. – №8. – С.113-123.
23. Хрестоматия по философии: Учебное пособие по философии. – Р.-Д., „Феникс”, 1997. – 544 с.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

1. Правильно, уважно, декілька разів прочитайте зміст.
2. Виділіть у ньому незрозумілі для себе слова, словосполучення, поняття.
3. Попрацюйте зі словниками, що дозволить Вам наблизитись до розуміння змісту понять і тексту загалом.
4. Зробіть усний і письмовий переказ прочитаного змісту і порівняйте, чи так його зрозуміли Ваші колеги.
5. Зафіксуйте на папері основні положення і також порівняйте їх із аналогічними у своїх товаришів.
6. Проведіть толерантне (без критики і образ) обговорення.
7. Не вирішуйте розбіжності в засвоєнні з точки зору „перемога – поразка” – винесіть їх на обговорення під час занять.
8. Занотуйте власне розуміння окремих слів, понять, суджень із тими, які Ви знайдете в підручниках, монографіях, словниках, енциклопедіях.
9. Заведіть власний словник філософських термінів, поставивши собі за мету не тільки занотування їх змісту із декількох сучасних енциклопедичних видань, але й практику їх включення до активного лексичного мовного вжитку. Це і буде практика поступового переходу слововжитку в слово розуміння, про яке йшлося у викладі з посиланням на авторитет Конфуція.
10. Ніколи не задовольняйтесь прочитанням, по-перше, одноразовим, по-друге, про себе, по-третє, без запису усвідомленого і незрозумілого. Пам’ятайте, що наукова і навчальна робота потребує не лише дослідницької, але й літературної практики, уміння перевести предметно-знаряддєву діяльність в мовлене вголос мислення. Філософська література не є легкою прогулянкою по тексту, ось чому зазначені рекомендації виконують функцію розуміння його змісту: декілька раз перечитаний про себе і в голос, записаний в усвідомлених місцях, він починає роботу саморуху, започатковану процесом тотожності

„духу” (розуму) тексту з „духом” (розумом) пізнавальної установки свідомості саме на це розуміння (взаєморозуміння). Для цього потрібне вольове зосередження уваги на метафізиці (сутності) тексту, яке дозволяє переключити свідомість із процесу в процес розуміння, процесу мовлення тексту в мислення читача.

11. Розумінню допомагає постановка запитань до тексту. Адже допитливість генетично властива людині. Тому потрібно розвивати в собі навички допитливості, уміння ставити запитання і якісно, і кількісно. Поставлене питання – вже початок пошуку відповіді, оскільки суще гармонійне і поза запитанням до нього. Тут такі поради: по-перше, якомога більше поставити запитань, по-друге, не поспішати давати відповіді, по-третє, намагатись давати різноманітні відповіді, по-четверте, не критикувати будь-які з них – на шляху до істини вони всі рівноцінні і рівнозначні. Особливо ж слід дослуховуватись до першого поштовху душі на відповідь. Він найближче до істини, але за наявності головної умови, про яку вже йшлося: мети (цілі) звернення до філософії. Якщо заради неї самої перше почуття буде істинним і послужить першим кроком на шляху до істини; якщо заради чогось іншого, можливі вгадування, але не буде шляху, не буде приємних мук мислення, що супроводжують його перебування в лоні істини, добра і краси.

12. Протягом всього курсу налаштовуйте себе на вироблення інтересу до першоджерел. Зараз існує достатня кількість видань, в тому числі хрестоматій, щоб відійти від орієнтації лише на коментуючи літературу.

13. Зважаючи на різноманітний за змістом матеріал, проведіть його аналіз під кутом пошуку в ньому:

- а) спільних ідей, які його єднають в якості філософських текстів;
- б) різних ідей, які, на Вашу думку, суперечать одна одній;
- в) знайдіть ті ідеї, які справили на Вас найбільше враження і у Вас з'явилося бажання вступити з ними в діалог, щоб розвинути їх або ж заперечити.

14. Порівняйте свої відповіді щодо первоначал, які Ви давали у попередніх темах, з тими, які Ви змогли дати після ознайомлення зі змістом цієї теми. Чи збіглись вони?

15. Не намагайтесь йти шляхом заперечення тих визначень, які вам видаються хибними, помилковими, невірними. Пам'ятайте, що Ваше завдання полягає не в критиці, а в умінні зрозуміти текст і як продукт певного часу, і як те, що належить вічності, будучи духовним фундаментом для цивілізованого розвитку людського суспільства.

16. Використовуйте попередні поради при підготовці.

17. При підготовці до заняття звертайте увагу як на спорідненість філософської проблематики впродовж майже двох тисячоліть, так і на специфічні способи та глибину її вирішення. Не налаштовуйте себе на хибну думку щодо того, що начебто якихось суттєвих змін у духовно-пошуковому поступі не відбувається. По-перше, духовна субстанція світобудови незмінна, по-друге,

пізнання духовного відбувається повільно, еволюційно – лише в такому разі воно набуває статусу істинного і може стати методом індивідуальної та суспільної життєдіяльності.

18. Продовжуйте, особливо при вивченні проблеми універсалій, співвідношення субстанцій та акциденцій, уважно фіксувати щонайменші відмінності й нюанси в аргументації мислителів. Адже схоластична філософія стала справжньою школою уважно-вольового й відповідального мислення, якому заборонялась апеляція до свідчень почуттів як таких, що не мають відношення до першооснов буття.

19. Не забувайте виконувати методичні поради до попередніх занять – правознавець просто зобов'язаний бути дисциплінованим у своїй увазі до букви й духу законів. А практика повторювань якнайбільше сприяє формуванню звички до методично й нормативно спрямованої діяльності.

20. Попрацюйте над терміном „Відродження”, знайдіть якнайбільше визначень епохи, яка отримала таку назву. Це потрібно тому, що сучасний стан нашого суспільства потребує відродження. Знайдіть певні аналогії європейського Відродження і нинішнього українського.

21. Знайдіть можливість прочитати оригінальні твори Н. Макіавеллі та спробуйте визначити, якою мірою його аналіз методів управління державою і суспільством придатний для сучасності. Використайте знання попередніх тем для здійснення власного філософського аналізу тих же ситуацій, які аналізує Н. Макіавеллі.

22. Оскільки деякі питання включають до себе методологічно-пізнавальні та соціально-правові аспекти, зосередьте свою увагу на тому, як саме онтологія й гносеологія конкретним філософом трансформується в площину суспільно-політичних проблем.

23. При підготовці до відповідей намагайтесь втілювати у зміст методологічні принципи, про які йдеться у творах зазначених мислителів і про які Ви будете розповідати. Адже методологія існує не для сприйняття „до відома” (перцепції), а до виконання (апперцепції), не для пам'яті лише, а для духовно-діяльного збагачення.

24. Продовжуйте використовувати методичні поради до всіх попередніх семінарських занять. Запишіть у словничок всі нові й незнайомі Вам терміни й поняття.

25. Зверніть особливу увагу на принципові відмінності в підході до визначення об'єкта і суб'єкта пізнання, завдань філософії та її функцій у мислителів Нового часу та представників німецької класики. Класика – це зразок, взірець. Твердо засвоюйте суть класичної методології пізнання, адже вона фактично перетворила філософію в строгу науку.

26. Чітко позначайте для себе поступ у вирішенні проблем методу від Канта до Гегеля і Фейєрбаха. Зафіксуйте відмінності у вирішенні ними проблеми

об'єктивного, необхідного і всезагального знання та методології його отримання і викладу.

27. Вивчаючи теоретико-правові Концепції Канта і Гегеля, намагайтесь спроектувати їх зміст на сучасну проблематику. Спробуйте визначити ті моменти, які, на Вашу думку, можуть бути використані в процесі розбудови української державності на основі громадянського суспільства.

28. Зверніть найсерйознішу увагу на зміну напрямку філософських пошуків, пов'язану із переходом від раціонального типу світопізнавального мислення до так званого ірраціонального. Чітко визначіться із тим, що саме стало об'єктом і предметом дослідження некласичної філософії.

29. Вивчення філософських „неокласиків” супроводжуйте кореляцією особливостей, по-перше, соціально-економічного, соціально-політичного, духовно-культурного стану суспільства, по-друге, душевного складу мислителів, по-третє, власних душевних уподобань. Це допоможе бути об'єктивними в оцінках засобів вирішення тих проблем, які ними пропонуються, не стати апологетами звабливих у багатьох відношеннях одкровенень, зберегти власну розумну волю.

Пам'ятайте: успіх у навчанні дає система підготовки до занять, яка повинна діяти впродовж усього періоду отримання освіти. Саме система підготовки трансформує знання в спосіб життєдіяльності індивіда, а не вони самі по собі. Наука – це, насамперед, системно викладені й системно засвоєні знання. Якщо система залишиться в оперативній пам'яті, якихось надзвичайних труднощів із виявленням забутого не виникатиме.

Додаток 1

Стэнфордский университет глазами украинца: десять наблюдений

12.08.2016 09:31

Александр Акименко о своей учебе в Стэнфорде - что удивило и чему стоит учиться нашим вузам.

Издатель интернет-журнала Платформа Александр Акименко провел год в Стэнфордском университете, обучаясь на программе для медийщиков John S. Knight Journalism Fellowships. На встрече в креативном пространстве "Часопис" он выделил десять вещей, которые его больше всего впечатлили за год обучения и которые делают университет особенным.

Я получил медийную стипендию, которую получают двадцать людей в год: 12 американцев и 8 иностранцев. Она для тех, кто уже имеет существенный опыт в медиа и ищет вдохновение и новые возможности. Я очутился в этом списке не сразу. Подавался на программу трижды и потом, общаясь с руководством программы, понял, что они наблюдают за прогрессом людей, которые к ним подавались, но не прошли. Их интересует рост и развитие кандидатов. Поэтому отказ - не повод отчаиваться.

В марте 2015 года в три часа ночи мне пришло письмо от директора стипендии Джима Беттингера с приглашением на годовое обучение в университете. Я не мог такого предвидеть, никогда не думал, что такое может случиться со мной. Это одна из немногих программ, которые предлагают доступ к знаниям не только вам, но и вашим супругам. Университет объясняет такую открытость тем, что обучение сильно меняет людей, и они хотят развивать обоих. Так мы с женой попали в компанию удивительных людей из 8 стран мира: США, Китая, Индии, Венесуэлы, Бразилии, Германии, Австралии и Колумбии.

Особенность первая. Сила истории

Университет основали 125 лет назад. Его открыла семейная пара Джейн и Лиланд Стэнфорды. Лиланд - железнодорожный магнат, сенатор США и бывший губернатор Калифорнии. Университет появился на месте фермы, которую они построили для своего сына. Ребенок, к сожалению, в юном возрасте умер от тифа. Университет был открыт в память о нем. Так появилась и главная идея университета, пара провозгласила: "Теперь все дети Калифорнии будут нашими детьми". Стэнфорд построили по образу и подобию Гарвардского университета. После смерти мужа Джейн Стэнфорд продолжила развивать учебное заведение, выстроила церковь в центре кампуса. Особое отношение в Стэнфорде к предметам искусства. Поскольку Лиланд Стэнфорд младший был коллекционером, тут поддерживают традицию, для студентов и посетителей открыты музеи современного и классического искусства. Прямо рядом с ними - парк скульптур Родена, одна из самых крупных коллекций в мире.

Особенность вторая. Сила имени

13913598_10154640041706412_160011717653180614_o.jpg Университет носит фамилию выдающихся людей. Кроме того, практически все здесь носит чье-то имя. На стенах главного корпуса высечены в камне фамилии спонсоров университета: бывших студентов, друзей, именитых филантропов. Мне кажется, это то, что стоит перенимать нам. Огромное количество выпускников десятилетиями вкладывают деньги и силы в его развитие. Здесь можно увидеть два учебных инженерных центра Хьюлетта и Паккарда, лабораторию Гордона и Бетти Мур, ученых, известных законом Мура, создателей компании Intel. Есть и здание Билла Гейтса, хотя он не учился в университете, но поддержал Стэнфорд крупным пожертвованием. В прошлом фискальном году около 83 000 выпускников, преподавателей, друзей университета передали пожертвования в фонд на сумму \$801 млн. К тому же были подарены предметы искусства на \$622 млн и еще \$201 млн направлены на поддержку и развитие двух университетских госпиталей.

В прошлом фискальном году около 83 000 выпускников, преподавателей, друзей университета передали пожертвования в фонд на сумму \$801 млн. К тому же были подарены предметы искусства на \$622 млн и еще \$201 млн направлены на поддержку и развитие двух университетских госпиталей.

Особенность третья. Сила интеллектуальной собственности

В Стэнфорде интеллектуальная собственность - мотив для развития. Ученые университета ежегодно делают огромное количество открытий. В 2015 году, к примеру, официально было зарегистрировано 484.

Лицензия и прибыль от изобретений делятся с университетом. Треть суммы уходит изобретателю, треть - Стэнфорду и треть - департаменту, в котором работал ученый. В прошлом году Стэнфорду удалось зарегистрировать лицензии на 112 собственных изобретений, в 20-25% из которых университет стал владеть долей в компании. Начиная с 1970 года, стэнфордские изобретения принесли университету \$1,8 млрд доходов по лицензиям. Среди чемпионов по прибыли - три изобретения: функциональные антители (\$551 млн), усовершенствованный гипертекстовый поиск, он же Google (\$341 млн), и рекомбинантная ДНК (\$255 млн). Стэнфорд владеет долей в 121 компании.

Особенность четвертая. Сила команды и равенности

Как происходит обучение? В любом из классов - проектно-ориентированный подход. Над проектами работают команды. Это совершенно меняет парадигму в сравнении с привычным нам подходом, ориентированным на процесс. В конце семестра твоя команда презентует проект на панели для инвесторов. И они вполне могут вложить деньги в вашу идею, если она им покажется перспективной. Ценность командных отношений очень высока, в них много взаимопомощи, доверия, креативности. Но в то же время и много ответственности. Опоздать или прийти на встречу неподготовленным - дурной тон. В командах очень развито критическое мышление.

Особенность пятая. Дизайн-мышление

Дизайн-мышление - это особенный подход, своеобразная религия Стэнфорда. По сути, это метод создания инновационных идей, способность придумывать новое, выходить за рамки и быть креативным. Приятно, что на появление самой идеи дизайн-мышления повлиял канадский психолог украинского происхождения Альберт Бандура. Метод придумали два брата, преподаватели Стэнфорда, Дэвид и Том Келли. Дэвид как-то обсуждал с Альбертом метод, который украинец разработал для преодоления фобии змей. Он давал возможность своим пациентам поэтапно взаимодействовать со змеей:

сначала на расстоянии и через стекло, потом все ближе, потом через дверь, затем люди брали змей в руки в перчатках. В конце концов пациенты могли взять в руки змею и увидеть, какая она красивая. Такая система микропобед стала одним из основополагающих принципов дизайн-мышления. С ее помощью, по утверждению Келли, можно разбудить креативность в любом человеке. Таким методом придумали множество изобретений - например, Instagram и компьютерную мышь. Один из главных принципов дизайн-мышления - толерантность к ошибке. Страны с высокой толерантностью к ошибке всегда более успешны. Пример - США, где нет осуждения. Если ты прогорел с компанией, займись новой. В понимании людей, которые учатся в Стэнфорде, ошибка - это огромный опыт. Важно ошибаться, но быстро идти дальше, делать новое. Их неофициальный девиз: "Ошибайся быстро, ошибайся часто".

Страны с высокой толерантностью к ошибке всегда более успешны. Пример - США, где нет осуждения. Если ты прогорел с компанией, займись новой. В понимании людей, которые учатся в Стэнфорде, ошибка - это огромный опыт.

Особенность шестая. Сила сближения с бизнесом

Вокруг кампуса - множество компаний, в которые идут стажироваться и работать студенты университета. Венчурные фонды в конце семестров приходят в классы университета на презентации идей и стартапов, вылавливают таланты и инвестируют в них. Иногда и сами компании приходят с запросами. Например, в dschool приходили представители Ikea с такой проблемой: людям сложно складывать мебель самостоятельно. Как упростить эту задачу? И студенты придумали интересное решение с использованием магнитов на стыках мебели.

Особенность седьмая. Сила предпринимательства

В Стэнфорде много студентов хотят создать свой стартап. Люди создают продукты, которые меняют мир и делают невозможное. Это как нельзя лучше отражает главный слоган Стэнфорда - "Сделайте мир лучше" (Make the World a Better Place). Этим можно озаглавить все, что происходит в университете. Для этого есть большая инфраструктура - бизнес-школа, где учат те, кто реально построил бизнес и имеет опыт управления большими и средними компаниями; школа права, где чтят традиции и устанавливают новые правовые стандарты; сильнейший департамент гуманитарных дисциплин; конечно же, одна из самых известных школ компьютерных наук в мире; медицинская школа. Кроме того, есть свой акселератор StartX, где не берут денег или долю в компании со студентов за участие, знакомят их с инвесторами, чтобы студенты могли продвинуть свой стартап.

Особенность восьмая. Сила подготовки

Студенты Стэнфорда серьезно готовятся к занятиям. Прийти неподготовленным невежливо. К тому же это не имеет смысла - к примеру, в бизнес-школе большая часть обучения строится на обсуждении кейсов. Предварительно не изучив кейс, на занятие идти бесполезно.

В Америке любят публичные выступления и речи. Здесь тоже готовятся основательно. Экспромты, конечно, возможны, но в рамках сценария.

Особенность девятая. Сила еды

В Америке, откровенно говоря, не самая лучшая еда в мире. Украина с легкостью даст фору по качеству. Но в университете многое построено вокруг еды. Кафе и столовые - это в первую очередь социальное пространство. Даже территориально: здание в центре школы бизнеса - павильон, где студенты едят, пьют кофе и общаются. Постоянно происходят ланчи с преподавателями, гостями. Если люди едят, они становятся добрее, за совместным ланчем ты более предрасположен к диалогу.

Особенность десятая. Сила развлечений

Веселиться и отрываться - часть жизни в Стэнфорде. Это были бы не студенты, если бы они не хотели без конца развлекаться. В бизнес-школе, к примеру, есть один день в весеннем семестре, когда вся школа с самого утра приходит на пары в карнавальных костюмах. А по окончании пар все летят в Лас-Вегас. Утром возвращаются и приходят на пары. Для первокурсников зимой организуют поездку на озеро Тахо, чтобы люди познакомились, покатались на лыжах, расслабились. Кроме того, очень большое значение придается спорту. По пятницам можно отдохнуть на джазовых вечерах.

Что можно применить в Украине

Мне кажется, главный вопрос не в государственном финансировании университетов, а в изменении самого принципа финансирования. Нужно стремиться к тому, чтобы для людей было естественно возвращать своему университету ресурсы - будь то силы, знания или деньги. Важен и механизм извлечения прибыли из изобретений ученых, работающих в университетах, коммерциализация изобретений. Мы можем этому научиться.

Возможности стипендий в Стэнфорде

Несколько программ, доступных для украинцев:

JSK - программа для тех, кто работает в медиасфере: журналистов, издателей, программистов, защитников свободы слова, иллюстраторов;

d.school fellowship - программа на основе design thinking;

Draper Hills Summer Fellows Program at Stanford - для тех, кто интересуется политическими науками и занимается реформами;

Stanford Humanities Center fellowships - академические программы для PhD;

Knight-Hennessy Scholars - новая программа, набор на которую еще не открыт. Нынешний президент университета Джон Хеннесси после шестнадцати лет уходит с поста и будет возглавлять именно эту программу. Создание программы финансировал Фил Найт, основатель компании Nike и выпускник бизнес-школы, передав на ее развитие рекордную сумму в \$400 млн.

Это лишь перечень стипендий, есть множество платных вариантов обучения. Изучайте стэнфордские ресурсы.

Татьяна Буденко
ЛІГАБізнесІнформ
Информационное агентство
www.liga.net